T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MEHMET EMİN BUĞRA'NIN (1901-1965) "KISACA TERCÜME HÂLİ" VE "SİYASÎ HAYATI" BAŞLIKLI İKİ OTOBİYOGRAFİK YAZMANIN NOTLANDIRILMIŞ BASİT TRANSKRİPSİYONU VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Muhammed Ali ALİOĞLU
2501222247

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Harun TUNCER

İSTANBUL – 2025

ÖZ

MEHMET EMİN BUĞRA'NIN (1901-1965) "KISACA TERCÜME HÂLİ" VE "SİYASÎ HAYATI" BAŞLIKLI İKİ OTOBİYOGRAFİK YAZMANIN NOTLANDIRILMIŞ BASİT TRANSKRİPSİYONU VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Muhammed Ali ALİOĞLU

Orcid: 0000-0002-5281-1986

Mehmet Emin Buğra (1901-1965), şüphesiz Doğu Türkistan'ın 20. yüzyıl modern dönem siyasî ve külterel tarihinin önde gelen sayılı liderlerinden birisidir. Bu çalışmada Mehmet Emin Buğra'nın 1950 yılında Keşmir-Srinagar'da kaleme aldığı *"Mehmet Emin Buğra'nın Kısaca Tercüme Hâli"* ve *"Mehmet Emin Buğra'nın Siyasî Hayatı"* başlıklı iki otobiyografik müellif nüshası yazma metin incelenmektedir. Bu metinler, Mehmet Emin Buğra'nın kişisel yaşamını konu alan hatıra/anı niteliğinde belgeler olmalarının yanısıra Doğu Türkistan'ın 1930-1950 yılları arasında yaşanan millî bağımsızlık hareketlerine ve dönemin sosyo-politik ve siyasî olaylarına dair önemli veriler de sunmaktadır. Otobiyografik bir tür olan söz konusu metinler, her ne kadar -bu tür metinlerin doğası gereği- müellifinin kişisel görüşlerini ve subjektif bir bakış açılarını yansıtsalar da özellikle aktarılan olayların tarihsel arka planına bakıldığında dönemi farklı bir perspektifte okumamıza ve anlamamıza olanak da sağladıkları göz ardı edilemez. Ayrıca metinler, dil ve üslup açısından yazıldığı yılların Çağatay Lehçesi Uygur Türkçesinin örnek metinleri olarak da önemini korumaktadır. Çalışmada kullanılan söz konusu metinler müellifinin mirasçıları tarafından derlenen özel arşivinden taranarak tespit edilmiş ve basit transkripsiyon sistemiyle gerekli yerlerde de notlandırılmak suretiyle değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır. Bu mütevazı çalışmanın, ilgili dönem üzerine yapılacak yeni araştırmalara tespit edilen arşiv belgeleri noktasında güncel katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Türkistan, Millî Mücadeleler, Mehmet Emin Buğra, Otobiyografi, Hatırat.

ABSTRACT

ANNOTATED SIMPLE TRANSCRIPTION AND EVALUATION OF TWO AUTOBIOGRAPHICAL MANUSCRIPTS BY MEHMET EMİN BUĞRA (1901-1965) TITLED "BRIEF BIOGRAPHY" AND "POLITICAL LIFE"

Muhammed Ali ALİOĞLU

Orcid: 0000-0002-5281-1986

Mehmet Emin Buğra (1901-1965) is undoubtedly one of the prominent leaders in the 20th-century modern political and cultural history of East Turkestan. This study examines two autobiographical manuscripts authored by Mehmet Emin Buğra, entitled "A Brief Biography of Mehmet Emin Buğra" and "The Political Life of Mehmet Emin Buğra," written in 1950 in Kashmir-Srinagar. These texts, while being memoir-like documents about Mehmet Emin Buğra's personal life, also provide significant data on the national independence movements in East Turkestan between 1930-1950 and the socio-political events of the period. Although these autobiographical texts reflect the author's personal views and subjective perspectives—as is inherent in such texts—it cannot be ignored that they allow us to read and understand the period from a different perspective, especially when considering the historical background of the events described. Furthermore, the texts maintain their importance as exemplary texts of the Chagatai dialect of Uyghur Turkish from the years they were written, in terms of language and style. The texts used in this study were meticulously identified from the special archive compiled by the author's heirs and evaluated using a simple transcription system with annotations where necessary. It is believed that this modest study will provide current contributions to new research on the relevant period in terms of the identified archival documents.

Keywords: East Turkestan, National Struggles, Mehmet Emin Buğra, Autobiography, Memoirs.

ÖN SÖZ

Doğu Türkistan, jeopolitik ve stratejik konumu, zengin yer altı ve yer üstü kaynakları, tarihî ve kültürel birikimi ile yazılı insanlık tarihinin her döneminde önemini ve değerini korumuş müstesna bir coğrafyadır. Bu topraklar, başta Hunlar, Göktürkler ve Karahanlılar olmak üzere, Türk ve dünya tarihinde derin izler bırakmış pek çok bağımsız Türk devletine vatan olmuştur. Özellikle son üç asırda Çin'in sistematik istilâ ve asimilasyon politikalarına maruz kalmasına rağmen, milyonlarca Müslüman Uygur Türkü bu topraklarda öz kimliğini ve manevî varlığını muhafaza etmeyi başarmıştır. Kadim Türk-İslâm medeniyetinin beşiği olan bu kültür havzası, aynı zamanda Çin istilâlarına ve dış müdahalelere karşı yürütülen millî bağımsızlık mücadelelerinin de merkezlerinden biri olmuştur. Doğu Türkistan, tarih boyunca sadece siyasî bir çatışma alanı değil, aynı zamanda yüzlerce kahramanın yetiştiği, destanlara konu olan ve mukadderatı mücadele ile şekillenen bir direniş coğrafyasıdır.

Bu çalışmada, Doğu Türkistan'ın 20. yüzyılda yetiştirdiği önemli liderlerinden biri olan Mehmet Emin BUĞRA'nın (1901–1965), 1933–1949 yılları arasındaki hayatını ve mücadelesini yansıtan hatırat türündeki iki yazma eseri değerlendirilmiştir. Askerî ve siyâsî kimliğinin yanı sıra yazar, şair ve akademisyen yönleriyle de öne çıkan Buğra, yalnızca Doğu Türkistan halkı için değil, aynı zamanda Türk-İslâm dünyası açısından da önemli bir şahsiyettir. Bu tezde, Mehmet Emin BUĞRA'nın 1950 yılında Keşmir'in Srinagar şehrinde kaleme aldığı, otobiyografik nitelik taşıyan iki yazma metin esas alınarak kapsamlı bir inceleme yapılmıştır. Söz konusu metinler, hem dönemin tarihî arka planına dair bilgi sunmakta hem de Buğra'nın fikrî dünyasını anlamaya imkân tanımaktadır.

Tez, Doğu Türkistan'ın genel tarihine ve müellifin yaşadığı dönemin siyasî arka planına dair özet bilgileri içeren bir giriş ile üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Mehmet Emin Buğra'nın hayatı, mücadelesi ve ilmî-fikrî çalışmaları ele alınmıştır. İkinci bölümde, esas alınan yazma metinlerin teknik ve fizikî özellikleriyle birlikte dil ve üslûp bakımından değerlendirmesi yapılmış, ayrıca metinlerde yer verilen tarihî içerik, dönemin genel şartlarıyla birlikte analiz edilmiştir. Bu bölümde ayrıca, söz konusu yazmaların çeşitli tarihlerde yapılan neşirleri hakkında

bilgi verilmiş ve bu çalışma kapsamında sunulan özgün katkılara da dikkat çekilmiştir. Üçüncü bölümde ise ilgili yazma metinlerin, belirli yerlerde dipnotlarla açıklanmış sade bir transkripsiyonuna yer verilmiştir. Bu bölümde geçen şahıs adları, yer isimleri ve dönemin Uygur Türk Lehçesine ait bazı kavramlar, ilk geçtikleri yerde dipnotlarla açıklanmış ve Türkiye Türkçesindeki karşılıklarıyla birlikte sunulmuştur. Sonuç kısmında çalışmada ulaşılan genel değerlendirmelere yer verilmiş, ekler bölümünde ise transkripsiyonu yapılan yazma metinlerin orijinalleriyle birlikte, özel arşivlerden temin edilen ve ilk defa bu çalışmada kullanılan bazı belge ve fotoğraflar paylaşılmıştır.

Çalışmada uygulanan transkripsiyon yönteminde ise teknik transkripsyondan daha çok basit transkripsiyon sistemini tercih edildi. Bununla birlikte Günümüz Türkçesinde özellikle akademik metinlerde kullanılan Arapça-Farsça kökenli kelimelerde hemze (ء) düz opostrof/kesme (’); ayn (ع) ters opostrof/kesme (‘) işaretleriyle gösterildi. Nazen n (ڭ=ŋ) şeklinde, (گ=g), (غ=ğ) şeklinde imlâ edildi. Ayrıca kalın, ince veya uzun okunması gereken sesli harflerden a, ı, u da kelimenin özelliğine göre â, î ve û şeklinde şapkalı kullanıma yer verildi. Bunun dışında dil ve uslüp açısından müellifin orijinal aktarımının korunması adına metin Günümüz Türkiye Türkçesine uyarlanmadı. Yalnız Günümüz Türkiye Türkçesinde kullanımı olmayan ve farklı okunma ihtimalleri olan kelimelerin okunuşları ve karşıklarına dipnotlarda yer verilmeye çalıştık.

Bu mütevazı çalışmanın ortaya çıkmasında büyük emekleri ve yönlendirmeleri bulunan, *Mehmet Emin Buğra Arşivi*’ndeki (MEBUA) belgelerin birer tez çalışmasına konu edilmesi fikrini ilk kez dile getiren, bu hususta her zaman teşvik edici ve cesaretlendirici tutumuyla bizleri motive eden tezin ilk danışmanı Prof. Dr. Ömer KUL hocama en içten şükranlarımı sunarım. Her seferinde vazgeçme noktasına geldiğimde sabır ve anlayışıyla beni tekrar ikna eden, çalışmanın olgunlaşmasında önemli katkılarda bulunan kıymetli danışmanım Doç. Dr. Harun TUNCER hocama da teşekkürü bir borç bilirim.

Her görüşmemizde tezle ilgili görüş, öneri ve eleştirilerini açıklıkla dile getirerek çalışmaya anlamlı ve yapıcı katkılar sunan muhterem dostlarım Dr. Öğr. Üyesi Recep Gürkan GÖKTAŞ, Doç. Dr. Bayram ÇINAR ve Doç. Dr. Mahmut DEMİR'e gönülden teşekkür ederim.

Mehmet Emin BUĞRA arşivi üzerine yürütülen çalışmalara maddî ve manevî desteğini hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli ağabeyim Abdulhabir ALİOĞLU'na minnettarım. Aynı arşiv çerçevesinde yürüttüğü çalışmalarıyla değerli eserler ortaya koyan ve hâlihazırda Doğu Türkistan tarihi üzerine doktora çalışmalarını sürdüren kuzenim Abdullah OĞUZ'a da katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Tezin yazım sürecinde zaman ve imkân açısından sunduğu desteklerle çalışmalarımıza elverişli bir ortam sağlayan Eyüp Zekâi Dede Konağı'nda bize her türlü altyapı imkânını sunan Siyer Yayınları Müdürü Ömer YILDIRIM'a teşekkür ederim. Ayrıca, Doğu Türkistan davasına gönül vermiş, bu davayı her zeminde ifade etmiş, engin fikir ve değerlendirmeleriyle çalışmalarımıza yön veren kıymetli hocam Muhammed Emin YILDIRIM'a da en derin şükranlarımı arz ederim.

Başta merhum Mehmet Emin BUĞRA ve eşi merhume Âmine BUĞRA olmak üzere, Doğu Türkistan davası uğruna hayatlarını vakfeden tüm şehitlerimizi rahmetle anıyor; mekânlarının cennet, ruhlarının şâd olmasını Cenâb-ı Hak'tan niyaz ediyorum.

Bu çalışmanın temel kaynağını teşkil eden *Mehmet Emin Buğra Külliyatı'*nı (MEBUK) titizlikle muhafaza ederek günümüze ulaşmasına vesile olan Mehmet Emin BUĞRA'nın kızı merhume Fatma BUĞRA'yı ve arşivin derlenip yayımlanması sürecinde büyük emekler sarf eden merhum Yunus BUĞRA'yı rahmetle ve minnetle yâd ederim.

Millî ve manevî kimliğimizin şekillenmesinde büyük pay sahibi olan, hayatımız boyunca maddî ve manevî desteklerini üzerimizden hiç esirgemeyen merhum dedemiz Mehmet Yakup BUĞRA'ya, merhume anneannemiz İklim Nisa BUĞRA'ya, merhum babamız Abdulcelil ALİOĞLU'na ve merhume annemiz Risalet ALİOĞLU'na da Cenâb-ı Hakk'tan rahmet dilerim. Mekânları cennet, ruhları şad olsun..

Son olarak, çalışmanın en meşakkatli zamanlarında, yorgunluk ve tereddüt anlarında dahi desteğini esirgemeyen; özellikle Uygur Türkçesi yazma metinlerin okunması ve transkripsiyonu sürecinde büyük emek sarf eden kıymetli hayat arkadaşım, iki cihanda yoldaşım Mağfiret ALİOĞLU Hanımefendi'ye gönülden teşekkür ederim. Ayrıca, tarama ve tasnif süreçlerinde birer asistan titizliğiyle emek veren sevgili evlatlarım Abdulcelil, Yusuf ve Yakup ALİOĞLU'na da şükranlarımı sunarım.

Muhammed Ali ALİOĞLU

İstanbul / 2025

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **ii**
ABSTRACT ..... **iii**
ÖN SÖZ ..... **iv**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **x**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
MEHMET EMİN BUĞRA'NIN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Doğumu, Nesebi ve Ailesi 9
1.2. Tahsil Hayatı ve Müderrislik Yılları 12
1.3. Bilinçlenme ve Teşkilatlanma Dönemi 13
1.4. Silahlı İlk Mücadele ve Hükümetler Dönemi 14
1.5. Birinci Muhacirlik Yılları ve Kâbil 15
1.6. Üç Efendiler Dönemi: Kalem Küreşi Yılları 17
1.7. Siyasî Mültecilik Dönemi ve Keşmir Yılları 20
1.8. Türkiye'deki Yılları: Ulusal ve Uluslararası Sahadaki Mücadeleleri 21
1.9. Eserleri 24

İKİNCİ BÖLÜM
MEHMET EMİN BUĞRA'NIN "KISACA TERCÜME HÂLİ" VE "SİYASÎ HAYATI" ADLI İKİ OTOBİYOGRAFİK METNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Mehmet Emin Buğra'nın "Kısaca Tercüme Hâli" Başlıklı Otobiyografi 28
2.1.1. MEBUTH Fizikî Özellikleri 29
2.1.2. MEBUTH Dil ve Üslup Özellikleri 29
2.1.3. MEBUTH'in İçeriği ve Ele Aldığı Konuların Değerlendirilmesi 30
2. 2. Mehmet Emin Buğra'nın "Siyasî Hayatı" Başlıklı Hatıratı 32
2.2.1. MEBUSH Fizikî Özellikleri 32
2.2.2. MEBUSH Dil ve Üslup Özellikleri 33
2.2.3. MEBUSH Üzerinede Yapılan Çalışmalar 34
2.2.4. MEBUSH'in İçeriği ve Ele Aldığı Konuların Değerlendirilmesi 36

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEHMET EMİN BUĞRA'NIN "TERCÜME HÂLİ" VE "SİYASÎ HAYATI" BAŞLIKLI METİNLERİNİN NOTLANDIRILMIŞ BASİT TRANSKRİPSİYONU

3.1. "Mehmet Emin Buğra'nın Kısaca Tercüme Hâli" Başlıklı Metin 37
3. 2. "Mehmet Emin Buğra'nın Siyasî Hayatı" Başlıklı Metin 41

KAYNAKÇA 74

EKLER 79

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.:	Adı geçen eser
a.g.m.:	Adı geçen makale
a.g.t.:	Adı geçen tez
a.mlf:	Ayın Müellif
Bkz.:	Bakınız
C.:	Cilt
çev.:	Çeviren
DİA:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DTCŞD:	Doğu Türkistan Tarihi Coğrafyası ve Şimdiki Durumu
DTV:	Doğu Türkistan Vakfı
Edit.:	Editör
H.:	Hicrî
haz.:	Yayına Hazırlayan
M.:	Miladî
M.Ö.:	Milattan Önce
M.S.:	Milattan Sonra
MEBUA	Mehmet Emin Buğra Arşivi (İstanbul: 2020)
MEBUK	Mehmet Emin Buğra Külliyatı (Ankara: 2005)
MEBİA:	Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
MEBUTH:	Muhammed Emîn Buğranię Kıskıçe Tercüme Hâli
MEBUSH:	Muhammed Emîn Buğranię Siyasî Hayatı
neş.:	Neşriyatı
ö.:	Ölüm
s.:	Sayfa
S.:	Sayı
İÜSBE:	İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
ŞTT:	Şarkî Türkistan Târihî
ŞTMİT:	Şarkî Türkistannię Millî İnkılap Târihî
ts.:	Tarih Yok
ter.:	Tercüme eden
Üniv.:	Üniversite
vb.:	ve benzeri
vd.:	ve devamı
ve diğ.:	ve diğerleri
y.y.:	Yayınevi yok
yy.:	Yüzyıl

GİRİŞ

Mehmet Emin Buğra'nın kişisel hayatını özet halinde dile getiren *Mehmet Emin Buğranıŋ Kıskıçe Tercüme Hâli* **(MEBUTH)** ve 1930 ila 1950 yıllarında Doğu Türkistan'da yaşan siyasî olaylara dair kaleme alınan *Mehmet Emin Buğranıŋ Siyasî Hayatı* **(MEBUSH)** adlı iki metnin anlamlı bir değerlendirilebilmesinin yapılabilmesi her şeyden önce bölgeyi ve söz konusu dönemin tarihî arka planını yakından tanımakla mümkündür. Bu bağlamda çalışmanın bu giriş kısmında Doğu Türkistan'ın tarihini genel hatlarıyla ve söz konusu dönemi de ana başlıklarıyla ele almaya çalışacağız.

Doğu Türkistan, İslâmî literatürde *"Maveraünnehr/Nehrin Ötesi"*[1] olarak adlandırılan Türkistan coğrafyasının[2] merkezinde ve Batı literatüründe ise *"Pivot of Aisa/Asya'nın kalbi"*[3] kabul edilen, tarih boyunca bulunduğu konum itibariyle son derece jeopolitik ve stratejik bir konuma[4] sahip Türklerin en kadîm yurdudur. 1758'de başlayan son dönem Çin istilaları sonrasında 1877 yılında bölgenin adı Çin resmi kayıtlarında "Yeni Müstemleke" anlamına gelen *"Xinjiang (Sinkiang)"* olarak değiştirilmiş[5] ve 1949'da bölgeyi istila eden Komünist Çin rejimi tarafından da 1955 yılından itibaren *"Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi"* olarak isimlendirilmiştir.[6]

Doğu Türkistan'ın coğrafi konumu olarak 73 ve 97 Doğu boylamları ile 35 ve 49. Kuzey enlemleri arasında yer alır. Yüzölçümü 1.828.418 km² [7] olması hasebiyle

---

1 Kaşğarlı Mahmut, **Divanü Lügati't-Türk**, çev. Besim Atalay, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, 1986, C. III, s. 149; Osman Gazi Özgüdenli, "Mâverâünnehir", **DİA**, C. XXVIII, s.177-180.

2 Çalışmamızda özellikle "Orta Asya" tabirini kullanmamaya özen gösterdik. Bunun yerine bölgenin doğru ve anlamlı adlandırması olan "Türkistan"ı tercih ettik.

3 Owen Lattimore, **Pivot of Asia: Sinkiang and the Inner Asian Frontiers of China**, Boston, Little, Brown & Co., 1950, s. 3.

4 Bkz. Muzaffer Özdağ, **Türk Dünyası ve Doğu Türkistan Jeopolitiği**, İstanbul, DTV yayınları, 2000, s. 184-208.

5 Mehmet Emin Buğra, **Doğu Türkistan Tarihi, Coğrafyası ve Şimdiki Durumu (DTCŞD)**, İstanbul, 1952, s. 5; Mehmet Saray, **Doğu Türkistan Türkleri Tarihi**, İstanbul, DTV Araştırma Merkezi, 1998, c.I, s.180.

6 Baymirza Heyit, **Türkistan Rusya ve Çin Arasında**, çev. Abdülkadir Sadak, İstanbul, Otağ Yayınları, 1975, s. 336.

7 Ahmet Taşağıl, "Türkistan", **DİA**, C. XVI, s. 556-560; Saray, **a.g.e**., C. I, s.9. Bu yüzölçümü ile ilgili farklı rakamlar da mevcuttur: 1.760.000 km² (Buğra, **DTCŞD**, s.5), 1.600.000 km² (Turgun Almas, **Uygurlar**, İstanbul, Selenge Yayınları, 2013, s. 17). Bunula birlikte Çin kaynaklı verilerine göre bölgenin şuanki yüz ölçümü: 1,664,897 km²'dir. (Bkz. https://l24.im/KJZAh0 Erişim tarihi: 09.09.2024)

Doğu Türistan, Çin'in en büyük siyasî idari birimi[8] ve Türkistan coğrafyasında Kazakistan'dan sonra Türklerin yaşadığı en geniş coğrafyayı teşkil etmektedir.

Doğu Türkistan, coğrafî konumunun vermiş olduğu stratejik önemi yanısıra, yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından da dünyanın sayılı coğrafyaları arasında yer almakta ve günümüzde dünya ekonomisinin en hızlı büyüyen ülkesi Çin'in birincil enerji kaynaklarının temin ettiği sayılı bölgeler arasında yer almaktadır.[9] Bunun ile birlikte Doğu Türkistan; altın, gümüş, uranyum, wolfrom, demir ve bakır gibi ağır ve ileri sanayi hammaddeleri açısından da zengin bir topraktır.[10] Ayrıca bölgede başta Tarım havzası olmak üzere oldukça geniş bir arazide tarım ve hayvanlık da gelişmiş durumdadır. Ancak tüm doğal zengilik ve tarımsal üretime rağmen bölge halkının ülke milli gelirinden aldığı pay son derece düşüktür.

Bölgenin demografik/nüfus dağılımı ise 1949 Çin Komünist istilasından bu yana yerel halkın aleyhine sürekli değişiklik göstermektedir. 20. yüzyılın ilk yarısında Doğu Türkistan nüfusu yaklaşık olarak 9 milyon'dur. Bunun %96'sını Türklerden (Çoğunluk Uygur olmak üzere, Kazak, Kırgız vb.) diğer %4'lük kısım ise Çin ve diğer topluluklardan oluşuyordu.[11] 2020'li yıllara gelindiğinde ise bu oran % 46 Uygur, %40 Çin ve % 14 diğer topluluklar olmak üzere değişmiştir.[12] Çin'in resmi verilerine göre bölgede günümüzde 10 milyon Uygur yaşamaktadır.[13] Ancak bu resmi rakamların gerçek nüfusu net olarak ortaya koyduğunu düşünemeyiz. Zira tüm dünyanın da bildiği gibi Çin'in Doğu Türkistan'da yıllardır sürdürdüğü son derce katı nüfus planlamaları ve 2012 Xi Jiping'in iktidarı sonrası yeniden gündeme gelen toplama kamplarındaki soykırım uygulamalarından[14] dolayı Uygur Türklerinin varlıkları büyük bir tehdit altındadır. Tüm bunlara rağmen gelişen nüfus ivmesine bakıldığında insanlık tarihinin

---

8 Mevcut Çin'in yaklaşık 1/5'e tekabül etmektedir.

9 Çin'in günümüzde mevcut doğal rezevlerinin petrol bazında % 30, kömürün % 40'ı ve doğalgazın ise % 35'i Doğu Türkistan topraklarında yer almaktadır. Bkz. http://www.china.org.cn/english/MATERIAL/139230.htm.(Erişim tarihi: 10. 11.2024).

10 Buğra, **DTCŞD**, s. 7; Saray, **a.g.e**, s. 16.

11 Buğra, **DTCŞD**., s. 5.

12 Bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/Xinjian#Language_and_demographics. (Erişim tarihi: 12.11. 2024)

13 Bkz. https://www.eastwestcenter.org/publications/demographics-and-development-xinjian-after-1949; https://en.wikipedia.org/wiki/Xinjian#Language_and_demographics. (Erişim tarihi: 13.11.2024)

14 Bkz. https://news.un.org/en/story/2022/08/1125932 (Erişim. 15.11.2024).

en yüksek nüfus artışının 20. yüzyılın son 70 yılında gerçekleştiği verisinden[15] hareketle güncel Doğu Türkistan'da yaşayan Uygur Türk halkının nüfusu 30 milyona yakın olduğunu rahatlıkla dile getirebiliriz.[16]

Doğu Türkistan'ın beşerî tarihi, neredeyse insanlık tarihi ile yaşıt bir düzeydedir. Antropolojik veriler ve arkeolojik kazılar neticesinde ele edilen bulgular çerçevesinde bu topraklarda medeniyetin izlerini çok erken dönemlerde başladığını görmemiz mümkündür.[17]

Genel Türk tarihi açısından baktığımızda Türkler'in en eski destanı olarak kabul edilen *Oğuz Destanı*'nda Uygurların ismi geçmektedir.[18]

M.Ö. 13 y.y.'da tarih sahnesinde gördüğümüz İskitler(Sakalar)'in Hindistan'dan başlayıp İran'a kadar uzayan geniş hükümranlık coğrafyaları içerisinde şüphesiz Doğu Türkistan bölgesi de yer almıştır.[19] M.Ö. 4 y.y'dan itibaren Saka Devleti'nin dağılmasının ardından onların mirasçıları olarak Türkistan coğrafyasında iki büyük Türk İmparatorluğu görülmektedir: Hunlar (M.Ö. 220-46) ve Göktürkler (M.S. 522-744). Bu her iki büyük devletin aslî unsurları arasında "Dokuz Oğuz" ve "On Uygur" boyları da bulunmaktaydı.[20] Göktürk devletinin zayıflaması ve ikiye ayrılmasının akabinde Doğu Türkistan bölgesini bir süre Çin işgali altında görmekteyiz. Ancak bu istila süreci fazla sürmez, Kutluğ Başbuğ'un yeniden tesis

---

15 Kudret Ulusoy, "Dünyadaki ve Ülkemizdeki Nüfus Artış Hızındaki (Demografik Yapı) Gelişmeler" https://www.turkhukuksitesi.com/makale_129.htm (Erişim tarihi: 20.11.2024).

16 Bu hususta 2018'de yapılan akademik bir araştırmada rakamın 25 milyon olduğu dile getirilmişitr. Bkz. https://www.akademiye.org/ug/?p=10564 (Erişim tarihi: 21.11.2024).

17 Bkz. Buğra, **Şarkî Türkistan Tarihi (ŞTT)**, haz. Yunus Buğra, Ankara, 1987, s. 10-13; Xinjinag Sosyal Bilimler Akademisi, **Xinjiaŋ'ın Kıskıçe Tarihi**, Urumçi, Xinjiaŋ Halk Neşriyatı, 1984, s. 10-12. Ayrıca 1971 yılında Tarım havzasında yapılan arkeolojik kazılar neticesinde bulunan ve "Kroren Kadını" olarak literatüre geçen cesedin günümüzden 6412 yıl önce defnedildiği anlaşılmaktadır. Bkz. Almas, **a.g.e**, s. 19.

18 Zeki Velidi Togan, **Oğuz Destanı**, 2. Baskı, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1982, s. 20; Zekeriya Kitapçı, **Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri Arasında İslamiyet**, İstanbul, Yedikubbe Yay., 2004, s. 27; Abdullah Bakır, **Doğu Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Mehmet Emin Buğra**, İstanbul, DTV yayınları, 2005, s. 3.

19 Buğra, **DTCŞD**, s. 8.

20 Kitapçı, **a.g.e.**, s. 27.

ettiği Kutluğ-Türkeş (II.Göktürk) devleti (682-744) sayesinde Doğu Türkistan, 699 yılında Çin istilasından kurtulup yeni kurulan devlete katılır.[21]

Göktürklerin tarih sahnesinden ayrılmasından sonra bölgede yine Uygurların aslî unsurunu teşkil ettiği ve kendi adıyla anılan başkenti Balasagun olan Uygur Devleti (742-840) kurulur.[22]

IX. yüzyılın başlarında bölgenin bir dönem Tibet istilasına uğradığı ve bu istila ile mücadele yıllarında Kaşgar Hanlığı'nın kurularak 821'de Tibetlilerin Doğu Türkistan topraklarından çıkarıldığını müşahede etmekteyiz. 840 yılında ise Uygur Devleti'nin yıkılmasından sonra büyük topluluklar halinde yurtlarını terk eden Uygurların, günümüzde Doğu Türkistan'ın Turfan bölgesine yerleşerek Doğu Türkistan (Turfan) Uygur Devleti ve Kansu (Sarı Uygur) Devletlerini kurmuşlardır. 1209 yılında Moğollar tarafından yıkılıncaya kadar Uygurlar, bölgede bulundukları konum itibariyle ticari ve siyasî açıdan önemli bir merkez olmaya devam etmişlerdir.[23]

Doğu Türkistan coğrafyasında Karahanlılar döneminden sonra Karahıtaylar, Moğol-Timur Dönemi, Saidiye Devleti, Kalmuk Devleti gibi Müslüman Türk topluluklarının teşkil ettiği devletlerin hakimiyetlerini görmekteyiz.[24]

18. yüzyıla gelinceye kadar aslî unsurlarından birisini de Uygurların oluşturduğu yukarıda bazılarını zikrettiğimiz Müslüman-Türk devletlerinin bünyesinde varlıklarını sürdüren Doğu Türkistan halkı, 1758 yılından günümüze kadar da çeşitli evreler geçirilerek devam eden uzun dönemli bir Çin istilasına maruz kalmıştır.[25]

Birinci Çin istilası dönemi 1759-1865 yıllarını kapsamaktadır. Bu dönemde 1819 yılından başlayarak Çin işgaline karşı tarihi kayıtlara göre toplamda irili ufaklı 15 yakın millî mücadele hareketleri yaşanmıştır.[26] Bu millî mücadele hareketleri

[21] Buğra, **ŞTT**, Ankara, 1987, s. 88-91; Buğra, **DTCŞD**, s. 12.
[22] Saray, **a.g.e**, s. 33, Bakır, **a.g.e**, s. 5.
[23] Bakır, **a.g.e.**,s. 7; Buğra, **DTCŞD**, s. 12.
[24] Bkz. Buğra, **ŞTT**, Ankara, 1987, s.184 vd.
[25] Buğra; **DTCŞD**, s. 20; Saray, **a.g.e.**, s. 86; Bakır, **a.g.e.**, s. 14.
[26] Bkz. Buğra, **ŞTT**, Ankara, 1987, s. 288-328; Bakır, **a.g.e.**, s. 14-15.

neticesinde 1865-1878 yılları arasında hüküm sürecek olan Yakup Han Bedevlet'in kurduğu bağımsız bir dönem yaşanır.[27] Yâkup Han devletin tanınması adına Osmanlı'ya elçiler göndermiş, Sultan Abdulaziz'e biatlerini sunmuştur.[28] Ayrıca Yakup Han'ın kurduğu devlet aynı yıllarda İngiltere, Rusya ve Hindistan tarafından da tanımıştır.[29]

İkinci Çin istilası dönemi 1877-1944 yılları olarak kabul edilir. Yakup Han Bedevlet'in 1877'de vefatının ardından tekrar Doğu Türkistan topraklarına Çin istilaları başlamıştır. Bu yeni istilalara karşı Doğu Türkistan halkı önceki devirlerde olduğu Hoten, Yarkent, Kuça, Aksu ve Kâşgar şehirlerinde olmak üzere pek çok milli mücadele hareketleri başlamıştır.[30]

Bu hareketler neticesinde 12 Kasım 1933/24 Recep 1352 tarihinde Şarkî Türkistan İslâm Cumhuriyeti, başkenti Kâşgar olmak üzere kurulur.[31] Bu devlette ilk kez ay-yıldızlı gök bayrak Kâşgar semalarında dalgalanmaya başlamıştı. Ne yazık ki bu bağımsızlık rüzgârı dönemin bölgede etkin gücü olan Ruslar tarafından yıkılmıştır.[32]

1944 yılına gelindiğinde ise Doğu Türkistan'ın İlî (Golca) bölgesinde yeniden başlayan millî mücadele hareketleri neticesinde 12 Kasım 1944'te Şarkî Türkistan Cumhuriyeti adı altında yeni bir yapılanma teşkil edildi.[33] II. Dünya savaşı yıllarının bu zorlu döneminde bir müddet Doğu Türkistan bölgesinde yönetiminde Uygurların

---

27 Bkz. Saray, **a.g.e.**, s. 136-172,

28 Yâkup Han, elçilerle birlikte gönderdiği 26 Nisan 1875 tarihli mektubunda *"Devlet-i Âliyye'nin sancağını açıktıklarını, hutbeyi halife adına okutup sikkeleri Abdulaziz Han adına bastırdıklarını…"* belirtmektedir (Bkz. Nuran Koltuk (ed.), **Osmanlı Belgelerinde Doğu Türkistan**, haz. Mehmet Topal, Alev Direr vd., İstanbul, TBDD, 2016, s. 254-260), Buğra, **ŞTT**, Ankara, 1987, s. 336.

29 Buğra, **ŞTT**, Ankara, 1987, s. 336; Bakır, **a.g.e.**,s. 15

30 Bu mücadelenin detayları için bkz. Buğra, **ŞTT**, Ankara, 1987, s. 382-468.

31 Buğra, **ŞTT**, Ankara, 1987, s. 423; Buğra, **DTCŞD**, s. 42; Alimcan Buğda, **Tarihî Materyallarde Şarkî Türkistan İslâm Cumhuriyeti,** İstanbul, Satuk Buğra Han Neşriyatı, s. 77-80.

32 Özellikle 1931'de başlayıp 1934 yıllarına kadar devam eden gerek Hoten gerekse Kâşgar'da kısa süreli de olsa bağımsızlığını ilan eden cumhuriyetlerin yıkılışlarında Merkezî Çin'den daha etkin olan güç Ruslardır. Çünkü Ruslar, Doğu Türkistan'daki bu millî mücadele ateşinin kendi işğali altındaki diğer Türk devletlerini de etkisi altına almasından çekiniyordu (Bkz. Buğra, **MEBUSH**, s. 2). Ayrıca ilgili dönemde Rusların etkileri için Bkz. Andrew D.W. Forbes, **Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri**, çev. Enver Can, İstanbul, Bayrak Yayımcılık, s. 171-216.

33 İklil Kurban, **Şarki Türkistan Cumhuriyeti (1944-1949***),* Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay, 1992, s. 15-40.

yer aldığı aldığı yerel bir siyasî yapılanma gerçekleştirilmişti. Ancak II. Dünya savaşının ardından değişen dünya konjektöründen dolayı Doğu Türkistan 1949 yılında Komünist Çin yönetiyle başlayan ve günümüze kadar devam eden üçüncü dönem istila ve soykırım devirlerini yaşamaktadır.

MEBUSH'de sıklıkla bahsi geçen dönem ise Çin'in özellikle 1911 sonrası Mançu Haneda'nın yıkılarak yerine Sun Yat-sen[34] liderliğinde parlamenter bir sisteme geçişin ardından gelişen olaylarla doğrudan bağlantılıdır.

1911 sonrası her ne kadar Doğu Türkistan Merkezi Çin Yönetimi'ne (Gomindang/Milliyetçi Çin) bağlı görünse de fiiliyatta Rusya'nın güdümünde olan genel valilerin kontrolü altındaydı. Yang Zen-xin (1912-28),[35] Jin Shu-ren (1928-33)[36] ve Sheng Shicai'nin (1933-44)[37] devirlerinde Doğu Türkistan'ın geneli büyük bir baskı ve sindirme altındaydı.

Nitekim bu zulümler karşısında 1931'de Doğu Türkistan'ın Kumul vilayetinde başlayan kıyam ve sonrasında bağımsızlık hareketlerine ilham veren kıvılcımlar kısa sürede Doğu Türkistan'ın geneline yayılmıştır. Nihayetinde Mehmet Emin Buğra

---

[34] Sun Yat-sen (1866-1925), Çin Cumhuriyeti'nin kurucusu ve modern Çin'in öncülerinden biridir. 1911 Xinhai Devrimi'ni organize ederek King Hanedanı'nı devirmiş ve Çin'de cumhuriyet yönetimini başlatmıştır. Üç Halk İlkesi (Milliyetçilik, Demokrasi, Halkın Geçimi) ideolojisiyle tanınır. Batı tarzı modernleşmeyi savunmuş, ancak ömrü siyasî birliği sağlamaya yetmemiştir. Ölümünden sonra fikirleri Çin'de hem Milliyetçiler hem de Komünistler tarafından benimsenmiştir (Bkz. https://tr.wikipedia.org/wiki/Sun_Yat-sen).

[35] 1876'de Yunnan'da doğan Yang Zen-xin, 1911 dönemine kadar Gansu ve Ningsia bölgelerinde valilik yapmış imparatorluk döneminin tipik bir üst düzey bürokratıdır. 1908'de Doğu Türkistan'ın Aksu vilayetine vali olarak atanmıştır. 1911'den bir suikast ile öldürüldüğü 1928 yılına kadar Urumçi'de Doğu Türkistan genel valisi olarak bulunmaktaydı (Bkz. Ömer Kul, "Ana Hatlarıyla Doğu Türkistan siyasî Tarihi ve İlk Çinli Genel Vali Yang Zen-xin (1912-1928) Dönemi Üzerine Bir Tetkik", **Mehmet Ersöz Armağanı**, haz. Mustafa Aksoy, Osman Yorulmaz, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2011, s. 486-505; Forbes, **a.g.e**, s. 17-18).

[36] Çin'in kuzeybatı eyaleti Gansu'lu olan Jin Shu-ren, 1883'te Tao-ho'da dünyaya gelmiştir. Yaŋ'ın döneminde Doğu Türkistan'da hakimlik görevindeydi. 1911 sonrasında yüksek rütbelere getirilmiş ve nihayetinde 1928'de selefi Yaŋ'ın bir sukisat sonucu öldürülmesinden sonra bölgenin genel valisi mevkine oturmuştur (Bkz. Forbes, **a.g.e**., s. 62-63).

[37] 1895'te Liaoniŋ bölgesinde dünyaya gelen Sheŋ, 1930 yıllarının başında Jin Shu-ren'in talebi üzerine bölgeye gelmiş ve halefinin ardından 1944'e kadar Doğu Türkistan'da Sovyet kuklası olarak birçok mezalime imza atmıştır. 1949'da Gomindaglılar birilkte Tayvan'a gitmiş ve orada 1970 yılında ölmüştür (Bkz. Tekin Tuncer, "Doğu Türkistan'da Güçler Savaşı: 1931 **Kumul Ayaklanması, Türkiyat Mecmuası**, 30, I (2020), s. 283; Forbes, **a.g.e.**, s. 466-467).

önderliğinde 14 Şubat 1933 Hoten Hükümeti,[38] Hoca Niyaz Hacı[39] ve Sabit Damolla'nın[40] yönetim kademesinde yer aldığı 12 Kasım 1933 Kâşgar Hükümeti ve yine Ali Han Töre Sağuni[41] liderliğinde 12 Kasım 1944 İlî (Golca) Hükümeti[42] ve "Üç Efendiler"[43] olarak bilenen Mehmet Emin Buğra, İsa Yusuf Alptekin[44] ve Mesut Sabri

---

[38] Hoten Hükümetinin kuruluşu ve ilerleyen süreçteki hadiselerin detayları için bkz. Buğra, **Şarkî Türkistaniŋ Millî İnkılap Târihi (ŞTMİT),** haz. Muhammed Kâsım Türkistanî, Keşmir-Srinagar, 1391/1971, s. 40-55; Buğra, **ŞTT**, Ankara, 1987, s. 553-566; Mehmet Yakup Buğra, "Hoten Kozğiliniŋ Toğrisida Esleme" **Hoten İslâm Hükümeti**, ed. Mihray Şireli, Center for Uygur Studies, İstanbul, 2023, s. 225-246; Maımaıtusoŋ Reyima, "Doğu Türkistan Hoten İslam Hükümeti (1933-34) ve Tarihi Önemi", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, MSGS Enstitüsü, 2024, s.19-23.

[39] 1889'da Doğu Türkistan'ın Kumul şehrinde dünyaya gelen Hoca Niyaz Hacı, 1931 Kumul ayaklanmasının liderliğini yapmıştır. 1933 Kâşgar hükümetinin başkanlığını (reis-i cumhur) üstlenmesine rağmen bir yandan Çinlilerle, öte yandan Ruslarla yaptığı işbirlikleri nedeniyle dengeli bir siyaset yürütememiştir. MEBU'nın da eserlerinde sıklıkla adı geçen dönemin etkin isimlerindendir. Buğra, özellikle iki kardeşi Abdullah ve Nur Ahmet'in Yenisihar kuşatmasında şehit düşmelerinin sebebini Hoca Niyaz'ın dönemin Rus komutanlarıyla yaptığı gizli anlaşmalardan kaynaklandığını ısrarla beriltmektedir (Bkz. **MEBUSH**, s.4) . Hoca Niyaz Hacı, tüm bu farklı işbirliklerine rağmen dönemin Çin-Rus ittifak birliklerince istenmeyen adam ilan edilmiş ve 1937'de tutuklanmasının ardından 1941'de Urümçi'de idam edilmiştir (Bkz. Aili Yikemu, "Hamdullah Muhammed Tarım'ın Türkistan Tarihi-Türkistan 1931-1937 İnkılâp Tarihi Adlı Eserinin Tenkitli Transkripsiyonu", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, İstanbul Üniv. Sos. Bil. Enst., 2015, s. 28-29; Tuncer, **a.g.m.**, s. 276; Forbes, **a.g.e.,** s. 462).

[40] Sâbit Dâmollam, 1883'te Kâşgar'ın Atuş bölgesinde doğmuştur. Temel öğretimini Kaşgar Hanlık medresesinde tamamladıktan sonra 1910 yılında yüksek dinî öğrenimini Buhara'da ikmal etti. 1924'ten itibaren Doğu Türkistan'ın çeşitli bölgelerinde din hizmetlerini yürütürken bir yandan da millî mücadele hareketlerine katıldı. 1930-1932 yılları arasında İslâm coğrafyasının önemli merkezlerini ziyaret ederek ilmî ve siyasî tecrübelerini geliştirdi. 1932'de Hoten Millî İnkılap Teşkilatı'na katıldı ve bağımsızlık mücadelesinde aktif olarak görev aldı. Sonrasında Kâşgar'a giderek Kasım 1933'te kurulan Doğu Türkistan İslâm Cumhuriyeti'nde başbakanlık görevini üstlendi. 1934'te Rus ve Çin güçlerinin baskıları sonucunda söz konusu cumhuriyetin yıkılmasının ardından hapse atıldı, 1941'de hapishanede şehit edildi. Doğu Türkistan'ın yakın dönem tarihinde hem ilmî hem de siyasî faaliyetleri bakımından önemli çalışmalara imza atmış bir şahsiyettir (Bkz. Nur Ahmet Kurban, "Dâmolla, Sâbit", **DİA**, Ek-1, s. 307-309).

[41] Alihan Töre Sağuni, 1885'te Kırgızistan'ın Tokmak şehrinde dünyaya geldi. Buhara'daki eğitiminin yanısıra Türkiye ve Hicaz'da İslâmî ilimlerde yüksek tahsilini gerçekleştirdi. 1929'da Doğu Türkistan'ın Gulca şehrine yerleşti ve çevresine dini âlim ve tabip olarak tanındı. 1937-1941 arası Urumçi'de Sheŋ Shi-cai hapsinde yattı. 1941 Gulca'ya döndü, 1943'te Gulca Beytullah Camiinde imamlık yaptı. 9 Nisan 1944'te "Azadlık Cemiyeti"ni kurdu. 12 Kasım 1944'te kurulan Şarki Türkistan Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanlığına seçildi. 1946'da Ruslar tarafından kaçırıldı. 1976 vefat edene kadar Taşkent'teki evinde göz hapsinde tutuldu (Bkz. Ali Han Töre Sağuni, **Doğu Türkistan Bağımsızlık Savaşı**, haz. Kutluhan Şakirov, İstanbul, Tarih&Kuram, 2021, s. 10-15; İklil Kurban, **a.g.e.**, s. 64).

[42] Bkz. Ali Han Töre Sağuni, **Doğu Türkistan Bağımsızlık Savaşı**, haz. Kutluhan Şakirov, İstanbul, Tarih&Kuram, 2021, s. 29-75.; a. mülf, **Türkistan Kaygusu**, çev. Oğuz Doğan-Kutluhan Şakirov, İstanbul, 2022, s. 286-289; İklil Kurban, **a.g.e.**, s. 63-77.

[43] Bkz. Muhammed Ali Alioğlu, "Üç Efendiler Hareketinin Doğu Türkistan siyasî Tarihindeki Yeri ve Önemi", **Doğu Türkistan'ın Sesi Dergisi**, C. XXIII, S. 67-68 (2006), s. 2-10; a.mlf, "Üç Efendilerin 1944 Çin Anayasası Tadil Komisyonu'na Sundukları Değişiklik Önergesi Belgesi Hakkında Bir Değerlendirme", **Turan**, S. 39 (2019), s. 37-46.

[44] İsa Yusuf Alptekin, Doğu Türkistan'ın Kâşgar şehrine bağlı Yenihisar kazasında 1901 yılında dünyaya geldi. 1923'te memuriyet hayatına başladı. 1936'da Çin Millet Meclisi üyeliğine seçildi.

Baykozi'nin[45] çeşitli üst düzey yönetimlerinde yer aldıkları Urumçi merkezli "Yerel Hükümet/Ülkelik Hükümet (1946-1949)"[46] döneminde elde edilen siyasî ve kültürel kazanımlar özellikle dikkate değer gelişmelerdir.

1938-40 yılları arsında Türkiye başta olmak üzere İslâm coğrafyasının birçok bölgesini ziyaret etti. 1938'de Kâbil'de Mehmet Emin Buğrayla tanıştı. 1943-1945 yıllarında dönemin Çin başkentinde Doğu Türkistan için kurulan Yurttaşlar Cemiyetinde Buğra ve Mesut Sabri Baykozi ile birilkte siyasî mücadelerde bulundu. 1946 yılında Urumçi merkezli kurulan yerel hükümetin (ülkelik hükümet) önce üyesi oldu. 1947'de ise Ülkelik Hükümet'in Genel Sekreterlik görevini üstlendi. 1949'da bölgenin Komünist Çin işgali sonrasında dava arkadaşı Mehmet Emin Buğra ile birlikte önce Hindistan'a akabinde ise 1952 yılında Türkiye'ye geldi. 1995 yılında vefatına kadar Türkiye'de Doğu Türkistan davasını dünyaya tanıtmaya çalıştı (Bkz. Ömer Kul, "Alptekin, İsa Yusuf", **DİA**, C. Ek-1, 2016, s. 89-90; Ayrıca bkz. İsa Yusuf Alptekin, **Esir Doğu Türkistan İçin: İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları**, haz. M. Ali Taşçı, İstanbul, Doğu Türkistan Neşriyat Merkezi, 1985; Erkin Alptekin, **Doğu Türkistan Hicretimizin 40. Yılı**, Kayseri, 1990).

[45] Mesut Sabri Baykozi, 1887'de İlî (Gulca)'da dünyaya geldi. 1904'de İstanbul'a gelmiş ve burada lise ve yüksek tahsilini tıp alanında yapmıştır. 1914'de Doğu Türkistan'a dönen Baykozi, memleketi İli'de modern okullar açarak eğitim ve öğretim ile halkın bilinçlenmesi için çalıştı ve bu hizmetlerinden dolayı hapis yattı. 1934 yılında İsa Yusuf Alptekin'in davetiyle Çin'in o yıllardaki başkenti Çunkiŋ'e gitti. 1943-1945 yılları arası Mehmet Emin Buğra'nın da katılmasıyla "Üç Efendiler" olarak siyasî yollarla Doğu Türkistan davasına hizmet etti. 1947'de Urumçi'de kurulan Yerel Hükümet'in başkanlığına seçilmiştir. 1949'da bu görevinden azledilmiş, 1951'de ise tutuklanmıştır. 1952 yılında Urumçi'de vefat etmiştir (Bkz. Gültekin Baykozi, **Kurtuluş Arayan Doğu Türkistan,** Ankara, Güner Matbaacılık, s. 3-31; Gamze Gazcıoğlu, "Doğu Türkistan Bağımsızlık Mücadelesi ve Mesut Sabri Baykozi" **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Nevşehir, NHBÜSBE, s. 50-92).

[46] Bkz. Buğra, **DTCŞD**, s. 61-66 (Buğra burada ilgili hükümetin adını "Birleşen Hükümet" olarak ifade etmektedir. Kuruluş tarihini de 1 Haziran 1946 olarak vermektedir. Bkz. Buğra, **DTCŞD**, s. 61); Polat Kadiri, **Ülke Tarihi**, haz. Abdulcelil Turan, İstanbul, Taklamakan Uygur Neşriyatı, 2018, s. 202-204; a.mlf, **Baturlar, Doğu Türkistan Millî Mücadele Tarihi (1930-1949),** haz. Ömer Kul, İstanbul, Berikan Yayınevi, 2021, s. 184-190.

BİRİNCİ BÖLÜM
MEHMET EMİN BUĞRA'NIN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Doğumu, Nesebi ve Ailesi

Mehmet Emin Buğra, tarihî ve kültürel bakımdan kadîm bir geçmişe sahip, yeraltı ve yer üstü zenginlikleriyle seçkin bir konumda bulunmasından dolayı bölge halkının ifadesiyle "Gövher Zimin/گۆھەر زەمین"[1] olarak adlandırılan Doğu Türkistan'ın Hoten şehrinde 1901 yılında dünyaya gelmiştir.[2] Mahfuze ve Bibi Meryem isminde iki kız kardeşi; Muhammed Şerif, Abdullah ve Nur Ahmet isminde üç de erkek kardeşi vardır.[3] Babası Ferîdüddin,[4] Hoten şehrinin saygın din alimlerinden olup bölgenin

---

1 "Cevher-hazine dolu zemin, yer" anlamına gelen bu tanımlama bir yönüyle Hoten şehrinin yer altı ve yer üstü maddî zeŋinliklerini içerse de aynı zamanda Hoten'in zeŋin tarihi ve kültürel önemine de atıf yapmaktadır. Bkz. **Gövher Zemin Hoten**, haz. Heyet, Urumçi, Xinjiaŋ Güzel Sanatlar Neşriyatı, 1995, s. 1-10.; **Hotenniŋ Kıskıçe Târihî**, haz. Heyet, Urumçi, Xinjiaŋ Halk Neşriyatı, 2005, s. 1-20.

2 Mehmet Emin Buğra, **Şarkî Türkistan Târihî**, haz. Yunus Buğra, Ankara, Ofset Repromat, 1987, s. XVI.; a. mülf., Şarkî Türkistan Tarihi, haz. Mehmet Yakup Buğra, Ankara, 1998, s. XXI.; Bkz. Ek4: Belge No:01/Hüvviyet Belgesi. Buğra'nın doğum yılına dair eldeki mevcut belgeler ve hakkında yapılan çalışmalarda genel olarak 1901 yılında doğduğunda ittifak vardır. Bu tarihlendirme tek istisna veri çalışmamıza da konu olan **MEBUTH**'nin ilk sayfasında yer alan 1900 tarihidir. Bkz. Ek1: **MEBUTH**, Belge No:01; Shimizu Yuriko, **The Memoirs of Muhammad Amin Bughra: Autograph Manuscript and Translation**, Tokyo, Department of Islamic Area Studies, 2012, s. 13).

3 Mahfuze ve Muhammed Şerif küçük yaşlarda vefat etmiştir (Bkz. Muhammed Kâsım Türkistanî, "Emir Hazret Muhammed Emîn Buğra Efendimniŋ Kıskıçe Tercüme Hâli" s. 194. **ŞTMİT**'in içinde). "Şah Mansur" lakaplı Abdullah ve "Emir Sahip" lakaplı Nur Ahmet kardeşler ise Hoten millî mücadeleri sırasında 1934'de şehit düşmüştür (Bkz. Buğra, **MEBUSH**, s.3). Son kardeş Bibi Meryem ise 1997'de Hoten'de vefat etmiştir. Yalnız Bibi Meryem'in vefat yılı Yuriko tarafından yanlışlıkla 1990 olarak kaydedilmiştir (Bkz. Yuriko, **a.g.e.,** s. 5.). Bibi Meryem hanımın ahir ömründe 1985'de Hac fariyazını yerine getirmek üzere Mekke'de bulunduğu sıralarda 11 yaşımızda olmamıza rağmen kendisine eşlik etmiştik. Bibi Meryem aynı zamanda 2018'de Çin hapishanesinde şehit edilen Hoten bölgenin tanınmış alim ve önde gelen rehberlerinden Abdulehad Barat Mehsum'un da annesidir. Detaylı akrabalık ilişkileri için bkz. Ek4: Şema No:01/M.E.Buğra Şeceresi (haz. M. Ali Alioğlu); Tablo No:01/Şeçeremiz (haz. M.Yakub Buğra).

4 M.E. Buğra'nın Türkiye geldikten sonra aldığı resmi belgelerde baba adı "Ferid" olarak geçmekteyse de (Ek4: Belge No:01/Hüvviyet Belgesi), isminin "Piravidin" veya "Feridin" olarak da bazı yerlerde geçtiği ifade edilmektedir (Bkz. Abdullah Oğuz, "Şarki Türkistan Tarihi, Metin Tenkidi ve Türkçe Türkçesi ve İncelemesi", **Yüksek Lisans Tezi**, İÜSBE, İstanbul, 2020, s. 2). Bununla birlikte Buğra'nın otobiyografilerini değerlendirdiğimiz bu çalışmamızda ele aldığımız Arap harfleriyle imla edilen Uygur Türkçesi belgelerde "فرید الدین" (Bkz. **MEBUTH**, s. 1) ve harekeli bir şekilde "فرید الدّین"şeklinde (Bkz. Buğra, **ŞTMİT**, s. 194) imlâ edilmesinden dolayı Ferîdüddin şekliyle yazımının daha uygun olduğunu düşünüyoruz. Tıpkı aynı imla ile yazılan "فرید الدین عطار" Ferîdüddîn Attar gibi. Çünkü bu, Arapça bir terkiptir ve *"Dinin eşsiz, yegânesi ve benzersizi"* anlamlarına gelen sıkça rastlanan bir isimdir.

köklü medreselerinden Hoten Hanlık Medresesi'nin[5] de baş müderrisidir. Annesi Sekîne Banu ise şehrin ileri gelen, köklü ve siyasî geçmişe sahip bir ailenin kızıdır. Sekîne Banu'nun dedesi Abdurrahman Han, "Hacı Padişah" olarak da anılan 1866 yıllarında Hoten emirliği yapmış Habîbullah Han'ın oğludur.[6]

Mehmet Emin Buğra hakkında yapılan çağdaş çalışmalarda nesebinin 15. yüzyılda Türkistan bölgesinde özellikle Taşkent ve Semerkant şehirlerinde yaşamış Nakşibendî geleneğinin önemli temsilcilerinden "Ahrârî" kolunun da kurucusu kabul edilen Hace Ubeydullah Ahrâr'a[7] nispet edildiğini görmekteyiz. Bu nispet esasen tam, kesintisiz bir silsileye dayanmamaktadır. Özellikle Mehmet Emin Buğra'nın ve kendi aile nesepleri üzerinde araştırma yapan Yunus Buğra (ö. 2018)[8] ve Mehmet Yakup Buğra'nın (ö. 2011)[9] çalışmalarında bu nesep zincirinin en üst halkasında yine Ubeydullah Ahrâr'ı göstermişlerdir.[10]

---

5 Hanlık medreseleri Hoten'in yanısıra Doğu Türkistan'ın Kâşgar, Balasagun, Yarkent şehirlerinde Karhanlılar (840-1212) döneminde özellikle X. yüzyılın ikinci yarısından XI. yüzyılın ilk yarısı arasında tesis edilen medreselerdir (Bkz. Varis Çakan, "Türkistan'da Medrese Eğitimi ve Medreselerin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", **XVIII. Türk Tarih Koŋresi**, Ankara, Turkey, 2018, C. X, s. 881).

6 Habîbullah Han hakkında detaylı bilgiler için bkz. Molla Musa Sayramî, **Târih-i Hamidiyye**, haz. Abdureup Polat Taklamakanî, İstanbul, Taklamakan Uygur Neşriyatı, 2019, s. 611; Fezlullah Uygur, "Doğu Türkistan Tarihi (1864-1884)", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul, İÜSBE, 2015; s. 80-99;

7 Nâsırüddîn Ubeydullāh b. Mahmûd eş-Şâşî es-Semerkandî **(**ö. 895/1490). Detaylar için bkz. Necdet Tosun, "Ubeydullah Ahrâr", **DİA**, C. XLII, s. 19.

8 Yunus Buğra (1928-2018), M.E.Buğra'nın akrabası ve yakın kurmaylarından Abdülkerim Bey'in büyük oğludur. M.E.Buğra'nın kızı Fatma Buğra'nın (ö. 2017) da eşidir. Yunus Buğra, 1949'da M.E.Buğra'nın Doğu Türkistan'dan Hindistan'a hicretine eşlik etmiş ve onun 1965'te vefatına kadar her daim yanında olmuştur. İyi derce İngilizce ve Farsça bilen Yunus Buğra, bir dönem Milli İstihbarat Teşkilatı'nın tercüme bürosunda mütercim ve analist olarak çalışmıştır. 1986'da emekli olduktan sonra vefatı ettiği 2018 yılına kadar Buğra'nın emanet bıraktığı özel arşivi üzerinde çalışmalar yapmış başta **ŞTT**'nin 1987'de neşri yanısıra birçok eser ve çalışma ortaya koymuştur. 2005 yılında "*Mehmet Emin Buğra Külliyatı-Bir Arşiv Derlemesi*" adı altında dijital olarak Buğra'nın birçok tarihi belge ve arşivini gün yüzüne çıkarmıştır.

9 Mehmet Yakup Buğra (1930-2011), Yunus Buğra'nın küçük kardeşidir. Orta ve lise tahsil hayatını Hindistan'da ailesiyle birlikte gurbette tamamlamış, 1947'de Doğu Türkistan'a dönmesinin ardından orada tıp fakültesini bitmiştir. 1976'da Türkiye'ye gelmiş, Akupunktur sahasında uzman hekim olarak uzun süre hizmet vermiştir. 1989'da M.E. Buğra'nın **ŞTT**'nin güncel Uygur Türkçesine uyarlamıştır. Bunun yanısarı hem ilmi hem de kültür faaliyetlerde bulunarak Doğu Türkistan davasına önemli hizmetlerde bulunmuştur. (Bkz. Mehmet Yakup Buğra, **Hatıralarım-Doğu Türkistan'ın Gerçek Hikayesi**, haz. Abdullah Oğuz, İstanbul, Siyer Yayınları, 2. Baskı, 2019, s. 19-22).

10 Bu neseb zinciri için bkz. Ek4: Şema No:01, Tablo No:01.

Buğra'nın hayatında özellikle çocukluk ve ilk gençlik yıllarında önemli bir yere sahip diğer bir akrabası ise dayısı Muhammed Niyaz'dır. O, dönemin şartlarına göre uluslararası diyebileceğimiz bir ticari ağa sahip, zengin bir tüccar olması yanı sıra ara ara kendi evinde teşkil ettiği ilmî ve siyasî meclislerde toplumun ve bölgenin nabzını da tutan bir şahsiyettir. Buğra'nın hatıratında ifade ettiği gibi bu meclislere sadece yerel halk değil, şehir dışından hatta ülke dışından gelen seyyahlar da iştirak etmektedir. Yurt dışından özellikle Türkiye'den gelen çeşitli gazete ve dergiler de Muhammed Niyaz'ın teşkil ettiği bu meclislerde müzakere edilmekteydi.[11] Buğra, fırsat buldukça çocuk yaşta (10-12) olmasına rağmen bu meclise katıldığını, dünya siyasetine ve çeşitli ilmi konulara dair yapılan bu müzakereleri ve sohbetleri zevkle dinlediğini hatıralarında ifade etmektedir.[12]

Mehmet Emin Buğra'nın anne tarafından dedesi olan Hekimşah Ahun'dan kaynaklı Buğra ve akrabalarına bölge halkı genel olarak "Hekimşahun Sülalesi" demektedir. Hekimşah Ahun'un da Hoten ve civarında oldukça tanınan ve muteber bir Uygur Millî Tababet uzmanı olması da başka bir kayda değer husustur. Buğra sülalesinin hem usûlünde (baba ve dedeler) hem de furûunda (oğul ve torunlar) birçok hekim/doktorun çıkmış olması bir tesadüf olmasa gerek.

Buğra ailesinin mukim olduğu muhitle ilgili bir diğer husus da doğduğu mahallenin adının yerel dilde "Helpilik Hoyla/خەلپىلىك ھويلا" diye anılmasıdır. Bu isimlendirmenin bir yönüyle tasavvufî bir geleneğin ifadesi olarak "halfet/haleflik makamı"nın bulunduğu yer anlamına geldiği, diğer yönden de Buğra sülalesinin büyük çoğunluğunun dinî ilimlerde kendini yetiştirmiş kurrâ ve hafız olmalarından kaynaklı bu isimlendirmenin yapıldığı ileri sürülmüştür.[13] İsimlendirmenin esasen neye dayandığını net olarak tespiti mümkün olmasa da Buğra'nın doğup büyüğü muhitin bu şekilde dinî ve siyasî bir olguyu çağrıştırması da manidardır.

Görüldüğü gibi Buğra'nın ailesi, nesebi ve yetiştiği muhit, söz konusu dönemin şartları göz önüne alındığında oldukça iyi bir seviyede olduğunu söyleyebiliriz. Bu da

---

[11] Buğra, **MEBUSH**, s. 1; Yuriko, **a.g.e.**, s. 6.
[12] Bkz. Buğra, **MEBUSH**, s.1.
[13] Buğra, **ŞTT**, Ankara, 1998, s. 15; Abdullah Oğuz, **a.g.t**, s. 1.

bize, Buğra'nın ilerleyen zamanlarda alacağı eğitimin mahiyeti ve kalitesi adına önemli ip uçları sunmaktadır.

1.2. Tahsil Hayatı ve Müderrislik Yılları

Mehmet Emin Buğra, sistematik anlamda ilk tahsilini 6 yaşında babası Ferîdüddin'in baş müderris olarak görev yaptığı Hoten Hanlık Medresesi'nde başlamıştır. Babasının 9 yaşında vefat etmesine kadar eğitimini babasının riyasetinde bu medresede sürdürmüştür. Bir müddet Hoten'deki Hanlık Medrese'sine devam etse de Buğra, kısa bir süre sonra Karakaş nahiyesindeki dönemin meşhur medresesi olan Oybağ'a[14] kaydolur.

1921 yılında Oybağ Medresesi'nde temel İslamî ilimler, Arap ve Fars edebiyatı sahalarında yüksek tahsilini tamamlar ve 1922 yılının başlarında İslamî ilimler alanında dersler vermeye başlar. İlmî derinliği ve hitabet yeteneğinden dolayı kısa zamanda halk nezdinde saygın ve nüfuzlu din adamlarına verilen *"heztim/hazretim*" ünvanı ile anılmaya başlandı.[15]

Gençlik yıllarında Arapça ve Farsça dillerinde şiirler de yazmaya başlayan Mehmet Emin Buğra, o dönemlerde Doğu Türkistan'da yeni yeni gelişmeye başlayan Cedîdcilik[16] olarak adlandırılan akımdan etkilenerek eğitim ve öğretimde klasik medrese müfredatıyla yetinmeyen yeni yaklaşımlar getirmiştir. Bundan dolayı da dönemin bazı gelenekçi zümresi tarafından şiddetle eleştirilmiştir.[17]

---

[14] 1910 yılları sonrasında oldukça meşhur olan Hoten'in Karakaş ilçesindeki bir medresedir. Özellikle M.E.Buğra'nın hem talebe hem de sonradan müderris olup ilk teşkilatlanmayı da gerçekleştirdiği mederesedir (Bkz. Nur Muhammed Emin, **Karakaş Medeniyet Tezkiresi**, Şincang Halk Neşriyatı, Urumçi, 2005, 1. Baskı, s. 61, 62).

[15] Hazretleri/hazretlerim gibi "saygı değer" anlamına gelen "heztim" ünvanı yukarda ifade edildiği gibi dinî ilimlerde ileri düzeydeki alimler için kullanılsa da bildiğimiz kadarıyla ilgili dönemlerde Doğu Türkistanlılar arasında bu şekilde "heztim" ünvanıyla anılan ikinci bir isme rastlamıyoruz. Genellikle Uygur Türkleri bu tarz dinî ilimlerde uzmanlaşmış, ileri gelen kişelere mehsum (Abdulehad Mehsum vb.) veya damolla/m (Sâbit Damolla, Abdulbaki Damolla vb.) kullanımları oldukça yaygındır. Dahası günümüzde de "heztim" diye ifade edildiğinde Uygur Türkleri arasında direkt olarak Mehmet Emin Buğra anlaşılmasından hareketle bu ünvanın Buğra için özel bir lakaba/ünvana dönüşmüş olduğunu da söyleyebiliriz.

[16] Bkz. Taha Akyol, "Cedîdcilik", **DİA**, C. VII, s. 211.

[17] Buğra, **MEBUSH**, s. 1. Buğra'nın gerek eğitim sisteminde olsun gerekse sonraki yıllardaki dünya görüşü çerçevesinin oluşmasında Cumhuriyet Türkiyesi'nin kurucu mefküresini oluşturan İttihat ve

1.3. Bilinçlenme ve Teşkilatlanma Dönemi

Mehmet Emin Buğra, 1920'li yıllarda Oybağ'da bir yandan talebe yetiştirirken diğer yanda da gizlice genç müderrisleri ve talebeleri örgütlemektedir. Çin hakimiyetinin dehşet verici zulüm ve baskılarına karşı direniş çareleri aramaktadır. O sıralar Uygur Türkleri en basit insan haklarından dahi mahrum edilmişlerdi. Kendi ifadesiyle *"20. Yüzyılda yaşıyor olmalarına rağmen Çin'in zulüm ve baskılarından dolayı Orta Çağ karanlıklarında"* bırakılmışlardı.[18]

Buğra, bilinçlenme sürecini anlatan bir pasajında şöyle der:

> "Sağımı ve solumu birbirinden ayırt edecek bir idrake sahip olduğumdan beri Çinli yöneticilerin halkıma yaptıkları zulüm, haksızlık ve horlamalarını görüp yüreğim sızlıyordu. Çin zülmüne karşı nefret hissi, milletimin ve yurdumun haline olan endişem gittikçe artıyordu. Bu hissiyatın tesiriyle milletimin tarihini öğrenmek, dünya milletlerinin eski ve yeni tarihi hayatlarını öğrenip araştırmanın önemini kavramaya başladım. Maalesef muhitimde beni bu konularda yetiştirecek kimse yoktu. Bu yüzden kendi kendimi yetiştirmek zorunda kaldım."[19]

Buğra, bu hissiyatlar altında meseleye önce ilmi araştırma ile başlamıştı. Bunun için muhitindeki kısıtlı imkanlardan başka Hoten'den Hindistan'a gidip-gelen tüccarlar ve hacılarla dayısı Muhammed Niyaz Hacim'in evinde sohbet toplantıları düzenleyip bilgi topluyordu. Ayrıca bunlar kanalıyla yurt dışından Türkçe, Farsça ve Arapça gazete, dergi ve kitaplar getirip inceliyordu. Bununla da yetinmeyen Emin Buğra, 1931'de Doğu Türkistan'ın önemli şehirlerini gezip o yerlerdeki Çin Hükümeti'nin askeri gücünü ve yöre halkının psikolojik ahvali gibi stratejik durumları araştırmak üzere seyahatlerde bulunur. Eserlerinde bu gezilerini anlatırken şöyle der:

> "Tanıştığım münevverlerle konuştum. Kalplerini dertle dolu buldum, ancak ameli harekete (silahlı mücadeleye) hazırım diyen bir tek

Terakki Cemiyeti'nin ana damar fikir insanlarının birçok kitap, gazete ve makalelerini okumuş ve onları yakından takip etmesinin önemli bir etkisi olduğunu düşünüyoruz.

[18] Buğra, **MEBUSH**, s. 1.

[19] Buğra, **ŞTT**, Ankara, 1986, s. 636.

kişiye, Gulca Kadısı Sabit Damollam'a rastgeldim. Onunla birkaç gece müzakerede bulundum." [20]

Sabit Damollam o sıralar hac farizasını yerine getirmek için Hicaz'a yol alırken, Emin Buğra da Hoten'e döner.

Eylül 1932'de Mehmet Emin Buğra, Karakaş'ta "Millî İnkılap Teşkilatı" adıyla gizli bir mücadele teşkilatı kurar. Teşkilatın ilk etapta amacı, halkı bilinçlendirmek, üye toplamak, para ve silah tedarik etmekti. Kısa süre içinde 300'ü aşkın üye ve 50'ye yakın eski tüfeğe sahip oldular.[21]

1.4. Silahlı İlk Mücadele ve Hükümetler Dönemi

Mehmet Emin Buğra, kurduğu teşkilatla Şubat 1933 tarihinde Karkaş nahiyesinde "Geçici Hoten Hükümeti"nin teşkilini kararlaştırdı. Hükümet başkanı Karkaş kadısı Muhammed Niyaz Âlem; eğitim, adliye ve dini işlerden sorumlu baş danışman (müşavir) olarak Sabit Damolla ve Mehmet Emin Buğra da silahlı birliklerin başkomutanı olarak seçildi.[22] Silahlı ayaklanmanın belirlenen tarihten bir gün önceye çekildi. Zira Çinli yerel yönetim tarafından teşkilattan haberdar olmuştu.

22 Şubat 1933 günü toplanan 60 mücahidin katılımı ile Karkaş'tan başlar. O gün Karkaş nahiyesi ele geçirilir. Ardından Hoten ve civarı alınır. Kısa süre içinde Mehmet Emin Buğra önderliğinde mücahidler batıda Kaşgar'ın Yenihisar nahiyesinden, doğuda Çin'in Dunghuang eyalet sınırına kadar olan bölgeyi Çin istilasından kurtarıp hürriyetine kavuştururlar[23] ve tarihler Nisan 1933'ü gösterdiği Hoten İslâm Hükümeti resmen ilan edilir.[24]

Hoten İnkılabı olarak tarihe geçen bu hadiseler, 12 Kasım 1933 tarihinde Kâşgar'da kurulan Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin tesisine büyük katkıda bulunmuştur. Ayrıca Mehmet Emin Buğra, yeni kurulan cumhuriyete, Kâşgar'da kurulan Hoten Hükümeti irtibat dairesi kanalıyla maddi ve askeri yardımlarda

---

[20] Buğra, **ŞTT**, s. 650.
[21] Buğra, **MEBUSH**, s. 4; Bakır, **a.g.e.**, 23-25.
[22] Buğra, **DTCŞD,** s. 31; Buğra, **ŞTT**, 1940, s. 747; Bakır, **a.g.e**, s. 22.
[23] Buğra, **MEBUSH**, s. 5
[24] Buğra, **MEBUSH**, s. 5. Buğra, **ŞTT**, Kâbil, 1940, s. 640; Forbes, **a.g.e.**, s. 87.

bulundu. Doğu Türkistan İslâm Cumhuriyeti başbakanı Sabit Abdulbaki Damolla emrine, başlarında kardeşleri Nur Ahmet ve Abdullah Buğra'nın olduğu bir askeri birlik göndermiş ve bu kardeşleri Yenihisar muharebesinde şehit düşmüşlerdir.[25]

Ruslar, bölgede bağımsız bir Türk devletinin kurulmasının kendi işgalleri altındaki diğer Türk topluluklarını da etkilemesinden endişe ettikleri için 1934 yılının ortalarında dönemin Çinli yöneticilerine hem hava hem de kara birlikleriyle askerî destek sağladı. Bu dış destek sayesinde Çin yönetimi önce Kâşgar'daki, ardından da Hoten'deki yerel hükûmetleri yıktı. Bu süreçte binlerce askerini şehit veren Mehmet Emin Buğra da ilk hicret yıllarını yaşadı ve Hindistan'a geçti.[26]

1.5. Birinci Muhacirlik Yılları ve Kâbil

Mehmet Emin Buğra, 1934-35 yıllarında Hindistan ve Afganistan'ın Doğu Türkistan'a sınırı olan Pamir ve Vahan yörelerinde silahlı toparlanma ve yurda dönüş faaliyetlerinde bulundu.[27]

Batı Türkistan'ı işgal eden Ruslar ve Hindistan'da alevlenmekte olan bağımsızlık hareketlerinden çok tedirgin olan İngilizler, Hindistan'ın Orta Asya'ya açılan sınır bölgelerinde Mehmet Emin Buğra'nın başlatmakta olduğu bu silahlı millî bağımsızlık hareketlerin bir kıvılcım etkisiyle bölgeyi saracağından çok endişeli idiler. Bu gelişmeler üzerine Mehmet Emin Buğra, bölgedeki aktif faaliyetlerine ara vermek ve sınır bölgesinden ayrılarak Kâbil'de iskana mecbur oldu.[28]

Kâbil'de bulunduğu yıllarda Merkezî Çin Hükümetinin (Gomindang) resmî bir görevlisi olarak "Çin Müslümanları Dostluk" heyeti başkanı sıfatıyla Afganistan'a gelmişti. İslâm coğrafyalarında bir takım temaslarda bulunduktan sonra Çin'e dönüş yolun Kâbil'i gelen İsa Yusuf Alptekin ile buluşması Buğra'nın mücadele hayatında

[25] Buğra, **ŞTT**, Ankara, 1986, s. 747; Buğra, **MEBUSH**, s. 6; Buğra, **DTCŞD**, s. 45.
[26] Buğra, **ŞTT**, 1940, s. 744; Forbes, **a.g.e.**, s. 124.
[27] Buğra, **MEBUSH**, s. 5.
[28] Buğra, **MEBUSH**, s. 6; Yuriko, **a.g.e.**, s. 30; Bakır, **a.g.e.**, s. 59.

yeni bir dönemin kapılarını aralar. Alptekin ile hayatlarının sonuna kadar devam edecek bir dava arkadaşlığı ve yoldaşlığının ilk tohumları 1939'da Kâbil'de atılır.[29]

Buğra, Kâbil'deki yıllarında bir yandan siyasî çalışmalarını sürdürerek, yurda dönüş çareleri ararken diğer yandan da ilmî çalışamalarına ağırlık verir. *Şarkî Türkistan Târihî*[30] başta olmak üzere bazı önemli eserlerini burada kaleme alır. Bu yıllarda tanıştığı Kâbil Türk Büyükelçisi Memduh Şevket Esendal'ın[31] da maddi ve manevi desteklerini görür.

Mehmet Emin Buğra, geçmişteki mücadelelerinde, muasır bilimlerde eğitilmiş gençlerden oluşan kadro eksikliğinin farkına varmıştı. Onun için Doğu Türkistan'lı gençlerin bir kısmını Afganistan'da modern okullarda okuttu. Bunların bazıları Türkiye'ye gelip okudu. Bu gençler arasında Doğu Türkistan Vakfı'nın sabık başkanı General Mehmet Rıza Bekin, merhum binbaşı Niyazi Hekimler, bir dönem Kültür Bakanı danışmanlığı yapan Şekür Turan, merhum Prof. Dr. Ahmet Rıza Bekin, başbakanlıkta önemli görevlerde bulunan Yunus Buğra ve Hüseyin Karakaş bu isimlerden sadece bir kaçıdır.[32]

---

[29] Buğra, **MEBUSH**, s.6-7.; İsa Yusuf Alptekin, **a.g.e**, s. 380-381.

[30] Eser muhaceratta zor şartlar ve kısıtlı kaynaklardan faydalanılarak yazılmış olsa da hem içerik bakımından hem de bir Uygur Türkü tarafından Türkçe yazılmış bir telif eser olması hasabiyle oldukça değerli bir çalışmadır. Ayrıca eserin sonraki yıllarda Uygur Türkleri arasındaki itibari ve yaygın okunurluğu ve meydana getirdiği bilinç nedeniyledir günümüze kadar Çin'de basımı ve dağıtımı yasaktır. Eser hakkında detaylı bilgiler için bkz. Buğra, **Şarkî Türkistan Tarihi**, haz. Abdullah Oğuz İstanbul, Ötüken Neşriyat, s. 15-25; Abdullah Oğuz, **a.g.t.**, s.23-54.

[31] Memduh Şevket Esendal (1884-1952), Tekirdağ doğumlu diplomat, siyasetçi ve yazar. Bakü, Tahran, Kâbil büyükelçiliklerinde bulundu. Milletvekilliği ve Cumhuriyet Halk Partisi genel sekreterliği yaptı. Aynı zamanda birçok hikaye ve roman yazmış bir edebiyatçıdır (Bkz. Bkz. İsmail Çetişli, "Esendal, Memduh Şevket", **DİA**, C. EK-1, 2016, s. 424, 425; a.mlf, **Memduh Şevket Esendal**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991, s. 11-25). Esendal, Kâbil büyükelçiliği yıllarında (1933-41) Doğu Türkistan'daki millî mücadele hareketlerini yakından takip etmiş, başta Buğra ve Alptekin ailesiyle; uzaktan da olsa Baykozi ailesiyle irtibat halinde olarak onlara hem bireysel hem de resmi desteklerini sunmuştur. Esandal'ın referansıyla 1938'de Kâbil'den Türkiye'ye gelerek askerîyede okuyarak generallik rütbesine kadar ulaşan merhum Mehmet Rıza Bekin Paşa (ö. 2010) hatıratının bir bölümde şöyle demektedir: "Heztimden aldığım son mektupta bize şöyle diyordu: *'Bahtsız bir milletin bahtlı çocuklarısınız. Mustafa Kemal Paşa'nın okuduğu okulda okuyorsunuz. Memduh Şevket Bey gibi bir büyük insanın himayesindesiniz. Siz bu tarafları düşünmeden yetişmeye bakın.'* diyordu, büyük mücahit Mehmet Emin Buğra.*".* M. Rıza Bekin, **Doğu Türkistan Vakfı Başkanı M. Rıza Bekin'in Anıları**, İstanbul, Kastaş Yayınları, 2005, s.27.

[32] Bekin, **a.g.e**. s. 17.

1.6. Üç Efendiler Dönemi: Kalem Küreşi Yılları

II. Dünya Savaşı, tüm dünyada olduğu gibi Doğu Türkistan'ın siyasî durumunda da önemli değişimlere kapı aralamıştır. Mehmet Emin Buğra bu vaziyette mücadelesini, "Kalem Küreşi"[33] diye tanımladığı politik ve diyalog yoluyla yürütülmesi zamanının geldiği kanısına vardı.

Bu düşüncesinin fiiliyata geçirme fırsatı ise 1939 yılında İsa Yusuf Alptekin ile buluşması sonrasında yaptıkları uzun müzakeler sonucunda elde edildi. İkilinin vardıkları ortak kaanata göre en kısa sürede İsa Bey'in referansıyla Merkezî Çin Yönetimi ile irtibata geçilmesi ve Buğra'nın da resmî kanallar vasıtasıyla dönemin başkenti olan Çunking'e gelmesidir.[34]

Alınan bu ortak karar üzerine M.E. Buğra Afganistan'dan 1942 yılında Hindistan'a geldi. Ancak Çin'in Hindistan'daki başkonsolosu Çin Hükümeti'nin Mehmet Emin Buğra'nın Hindistan'da kalmasını uygun görmediğini bildirir ve Çin'e gitmesinde ısrar eder. Mehmet Emin Buğra Çin'e gitmeyi reddedip Pişaver'e döner dönmez, akrabası Abdulkerim hacim ile birlikte tutuklanıp Pişaver merkezi cezaevinde 6 ay göz hapsinde tutulur. Ardından Çin'e gitmek şartıyla 8 Ocak 1943'te serbest bırakılır ve Gilgit'den uçakla Çin'e hareket eder.[35]

1943 yılında Mehmet Emin Buğra, Çin'in o dönem başkenti olan Chongçing'e gider. siyasî ve sosyal teşkilatlarda, Doğu Türkistan'ın Milli Bağımsızlık davasını anlatır. Öteden beri Çin'de bulunan mücadele arkadaşları Dr. Mesut Baykozi, İsa Aptekin ve Kadir Efendi (Polat)[36] ile beraber Yurttaşlar Cemiyeti adı altında bir teşkilat

---

[33] Buğra'nın 1943-1945 yılları arasında Chongçing'de yürüttüğü siyasi, kültürel ve ilmi mücadeleler için kullanılan bir terimdir. Özellikle Buğra'nın dönemin önde gelen tarihçisi Li Dong Fan ile gazetelerdeki makaler aracığıyla yaptığı münazaraları Kalem Küreşi adıyla müstakil bir eser olarak da neşretmiştir (Bkz. Muhammed Emîn Buğra, **Kalem Küreşi**, Ankara, 1990)

[34] Buğra, **MEBUSH**, s. 7, Buğra, **DTCŞD**, s.55-56, Aptekin, **a.g.e.**, s. 381.

[35] Buğra, **MEBUSH**, s. 8.

[36] Polat Kadir Turfanî (1919-1970), 1919 yılında Doğu Türkistan'ın Kutubi kazasında doğmuştur. 1940'da Urumçi'de Edebiyat Fakültesinden mezun olan Kadirî,1949'da ise önce Hindistan'a akabinde 1957'de ise Türkiye'ye gelmiştir. Özellikle 1946-49 dönemlerinde Üç Efendilerin naşir-i efkarları olan Altay Neşriyat'ta önemli hizmetlerde bulunmuş, aynı zamanda 1948-49 dönemlerinde "Ülkelik Hükümet"te bürokratik görevlerde de bulunmuştur (Bkz. Şekür Turan, "Üstadım Polat Turfanî'yi Anıyorum", **Türk Kültürü**, S. 96 (1970); Kadirî, **a.g.e.**, s. X-XI (hazırlayanın ön sözü)).

kurarlar. Sonraları Doğu Türkistan yakın tarihinde "Üç Efendiler Hareketi" olarak adlandırılan siyasî ve kültürel mücadele safhasına geçildi.[37]

Çin kamuoyuna Doğu Türkistan meselesini anlatmak, Milliyetçi Çin Partisi içindeki aşırı Çin Milliyetçilerine karşı mücadele etmek için Çin basın ve yayınında makaleler yayınlar. Çok yankı uyandıran makalelerden biri ise,13 Ekim 1944 tarihinde Hükümet Gazetesi Cungyang Ribav'da yayınlanan "Şincang Değil Doğu Türkistan" ve "Doğu Türkistanlılar Türk'tür" başlıkları altında, Çinli ünlü tarihçi Li-Dun-Fang'ın Doğu Türkistan'ın Çin'in bir parçası olduğuna dair yazdığı makalelere reddiye olarak kaleme aldığı yazılardır. Mehmet Emin Buğra'nın bu bilimsel ve tamamen Çin tarihi kaynaklarına dayanarak verdiği reddiye karşısında Li-Dun-Fang susmak zorunda kalır ve yenilgiyi kabul eder. Bu makaleler önce Altay Dergisi'nde[38] bilahere "Kalem Küreşi" adı altında müstakil bir eser olarak da yayınlanır.[39]

Bu ve benzeri faaliyetler, Çin Parlemontosu'nda Çin'in büyük lideri Sun-Yat-Sin'ın oğlu Dr. Sun-Fu'nun başını çektiği Doğu Türkistan meselesine daha ılımlı bir yaklaşım içerisinde olan bir lobinin oluşmasına katkı sağlamıştır.[40]

1943'de yeni Çin Anayasası oluşturulması için kurulan komisyona arkadaşlarıyla beraber Doğu Türkistan meselesini içeren bir taslak önerisi sundu. Bu taslağın önemli maddelerinden birisi ise Anayasada yer alan "Şinjiang" adının "Türkistan" olarak değiştirilmesi ve Doğu Türkistan milletinin Türk olduğu gibi konuların Anayasa'da açıkça belirtilmesi istenmekte idi.[41]

---

[37] "Üç Efendiler" ve hareketin siyasî ve fikrî alt yapısı için bkz. Yunus Buğra, Yunus Buğra, "Mehmet Emin Buğra'nın 1943-1945 Yılları Arası Çalışmaları Üzerinde Kısa Bir Değerlendirme", **MEBUK**, Belge No: 1.5 (3.2.1); Dolkun İsa, "Üç Efendi ve Onların Doğu Türkistan Demokratik Gençler Hareketindeki Etkisi", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, S. 46 (1995), s.39-42; Emin Kırkıl-Tekin Tuncer; "Üç Efendilerin Nanking ve Doğu Türkistan'daki Mücadeleleri", **CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, C. XVII, S. 1 (2019), s. 293-303.

[38] Altay Dergisi, İsa Yusuf Alptekin'in 1943'de ilk sayısını Çunking'de neşretmeye başladı, daha sonra Buğra'nın da baş muharrir olarak birçok makalesini yayınladığı dergidir. 1943 yılı, 5-6. Ay tarihli 2-3 sayılı nüshanın ön kapak resminde bulunan el çizimi Doğu Türkistan haritasının üzerinde şu yazılıdır: "Şarkî Türkistanliğ Yurtdaşlar Üçün" (Bkz. Ek4: Belge No:03/Altay Dergisi).

[39] Bkz. Buğra, **Kalem Küreşi**, Ankara, y.y., 1990, s.12-14.

[40] Buğra, **MEBUSH**, s.13.

[41] Buğra, **MEBUSH**, s. 10; Aptekin, **a.g.e.**, s. 431.

18 Nisan 1945'te Çin'in İktidar Partisi genel kurulunda Çin Devlet Başkanının Doğu Türkistan aleyhindeki kararı dolayısıyla Mecliste bulunan Doğu Türkistan Vekilleri toplantıyı terk etme kararı alırlar. Mehmet Emin Buğra, devlet başkanı Çang-Kay-şek'in de hazır bulunduğu meclis genel kurulunu terk eder. Bu Çin'de o zamana kadar bir örneği daha görülmemiş bir olay olmuştu. Mehmet Emin Buğra bu olayı şöyle dile getirir:

> *"Toplantı başladı, men meclis başkanı kürsüsünün önüne geldim, toplantı salonuna bir baktım ve dosdoğru yürüyerek meclisi terk ettim. Bütün vekiller bana şaşkınlıkla bakakaldılar. Bu bir boykot ilanına benzer bir davranış oldu. Benim gibi tek bir adamın meclisi terk edişine kimse önemsemeyebilirdi. Ama ben vatanım için bir şeref gösterisi yapmayı uygun gördüğümden dolayı akıbetinin ne olacağını düşünmeden bu hareketi yaptım."*[42]

1944 yılı sonlarına doğru Doğu Türkistan'da "Üç Vilayet İnkılabı" olarak adlandırılan yeni millî mücadele hareketleri başlar. Mehmet Emin Buğra, İsa Yusuf Alptekin ve Mesut Sabri Baykozi ile bu gelişmeler üzerine Urumçi'ye döner. İlî heyeti ile ortak müzakereler sonucunda Haziran 1946 yılında Özerk Doğu Türkistan Eyalet Hükümeti kurulur. Mesut Sabri Baykozi'nin genel vali, Ahmet Can Kasimi'nin muavin reis olduğu bu hükümette Emin Buğra, Yeniden Yapılanma (İmar) bakanlığına atanır. 29 Aralık 1948 tarihinde ise eyalet hükümetine muavin reis (başkan yardımcısı) olarak tayin edildi.[43]

O yıllarda Urumçi'de İsa Alptekin ile çıkardıkları aylık Altay dergisi ve günlük yayınladıkları Erk gazetesi aracılığıyla millî bilinçlendirme faaliyetlerine devam eder. Ayrıca Urumçi Üniversitesinde fahri profesör ünvanı ile bilimsel konferanslar ve dersler verir.

Mehmet Emin Buğra, 12 Kasım 1949 tarihinde Doğu Türkistan'ın, Çin'in genelinde olduğu gibi Komünistler tarafından işgal edilmesi üzerine, İsa Yusuf

---

[42] Buğra, **MEBUSH**, s. 18; M.Yakup Buğra, "M. Emin Buğra'nın Doğu Türkistan'daki Mücadelesi", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, S. 46 (1995), s. 20.

[43] Buğra, **DTCŞD**, s. 61.

Alptekin bey ile beraber ailesi ve bir kısım mücadele arkadaşlarını alarak ikinci defa Hindistan'a hicret eder.

Mehmet Emin Buğra, yakın dava arkadaşı İsa Yusuf Alptekin ile birlikte 1949 yılında Keşmir'e hicret eder. Yurttan ayrılış kararına dair düşüncesini Buğra şu şekilde ifade etmektedir:

> "Bize yalnız iki yol var idi: (1) Osman Batur[44] ile birleşip komünistlere karşı bir silahlı cephe almak, (2) Muvakkaten yurttan harice çıkıp mümkün kadar siyasî hareket kılmak. Birinci yolun inkılapçılık için en şerefli bir yol olduğunu takdir etmekle beraber akıbetinin vatan için faydalı bir netice temin kılamayacağına kanaatimiz var idi."[45]

1.7. Siyasi Mültecilik Dönemi ve Keşmir Yılları

1949-1951 yılları arasında Mehmet Emin Buğra, kendisiyle birlikte veya değişik yollarla memleketten hicret etmek zorunda kalmış binlerce göçmen hemşehrisi için güvenli bir yaşam alanı bulmak adına, o yıllarda bulunduğu Keşmir'de yoğun bir diplomasi ve sosyal faaliyetler içine girer. Devrin Hindistan başbakanı Nehru ile de görüşür. Ondan bir takım yardım sözü alır. Ayrıca Birleşmiş Milletler Sığınmacılar Yüksek Komiserliği, ABD Yeni Delhi Büyükelçiliği, Hint Dışişleri başkanlığına ve Türkiye Cumhuriyeti hükümeti gibi siyasî merciler başta olmak üzere, Kızılhaç ve Kızılay gibi insani yardım kuruluşlarına da çeşitli kanallardan mektuplar göndermek suretiyle bir çözüm arayışı içine girer.[46] 1950 yılında Kahire'de Amerikan Sesi Radyosu'nda Doğu Türkistan halkına yönelik bir beyanatta bulunur.[47]

---

[44] Osman Batur (1899-1951), Doğu Türküstan'ın Altay bölgesinde dünyaya gelmiştir. Kazakların Aytuvgan boyuna mensuptur. 1941 yılından başlayan millî mücadelesini 29 Nisan 1951'de şehit edilinceye kadar bir an olsun azaltmadan devam eden Doğu Türkistan'ın yakın döneminin önemli millî kahramanlarından birisidir. Hayatı ve mücadelesi hakkında detaylı bilgiler için Bkz. Ömer Kul, **Altay Kahramanı Osman Batur Han**, İstanbul, Rumuz Yayınları, 2019; Ömer Kul, "Osman Batur", **DİA**, Ek-2, s. 377-378.)

[45] Buğra, **MEBUSH**, s. 32.

[46] Yunus Buğra, "M.E.Buğra'nın Mücadele Hayatından Örnekler", Doğu Türkistan'ın Sesi, S. 46 (1995), s. 10-11; a.mlf, **MEBUK**, Belge No: 1.7.

[47] Yunus Buğra, a.g.m., s.

Neticede Doğu Türkistanlılara umut kapısı Türkiye Cumhuriyet'inden açılır ve Aralık Aralık 1951 tarihinde dava arkadaşları ve bir grup hemşehrisi ile birlikte Türkiye'ye gelir.[48]

1.8. Türkiye'deki Yılları: Ulusal ve Uluslararası Sahadaki Mücadeleleri

Mehmet Emin Buğra, Türkiye'ye gelir gelmez derhal faaliyetlere başlar, dönemin Başbakanı Adnan Menderes, Meclis Başkanı Refik Koraltan, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü başta olmak üzere bir kısmı kabine üyesi olmak üzere pek çok siyasî liderle görüşür. Bu görüşmeler neticesinde 13 Mart 1952 tarihli bakanlar kurulu kararnamesiyle,[49] o yıllarda Hindistan ve Pakistan'da beklemekte olan 1850 Doğu Türkistanlı mülteciler Türkiye'ye getirilebilmiştir.[50]

1951-1953 yılları arasında İstanbul'da ikamet ettiği yıllarda, "Türkistan" adlı aylık bir dergi yayınlamıştır. Türk âlemine hitap eden bir ilmi yapıya sahip dergide, Emin Buğra'nın yanısıra Dr. Saffet Engin, Dr. Oktay, Dr. Temüroğlu, Dr. Reha Oğuz Türkkan'ın da yazıları yayınlanır.[51]

1953'te Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına geçen Mehmet Emin Buğra, başkent Ankara'ya yerleşir. Artık siyasetin merkezindedir ve buradan hamiyetli dostları ile birlikte Doğu Türkistan davasının ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtılması faaliyetlerine girişir. Bu dönemde faaliyetlerin iki temel ayağı vardır. Birisi ilmî çalışmalar, diğeri ise siyasi-diplomatik faaliyetlerdir.

---

48 Buğra, **DTCŞD**, s. 68-70; Alptekin, İsa Yusuf, **Esir Doğu Türkistan İçin: İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları**, İstanbul, Doğu Türkistan Neşriyat Merkezi, 1985, s. 541-573; Bakır, **a.g.e.**, s. 97.

49 Kararnamenin içeriği ve detayları için bkz. Ömer Kul, "1949 Sonrası Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye Göçler ve Türkiye'de Göçmenlerin Durumu", **19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye'ye Yapılan Göçler, Göçmenlik ve Sosyal Uyum**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2022, s. 127-128.

50 Yunus Buğra, **a.g.m**, s. 11.; a.mlf, **MEBUK**, Belge No:1.7.

51 İlgili derginin kapak ve içindekiler için bkz. EK4: Görsel No:03. Ayrıca yine Buğra ve Alptekin'in birlikte çıkardıkları bir de "Türkistan Sesi" adlı dergi vardır. İlk yayını 1956'dır (Bkz. Ek4: Görsel No:04) Türkistan'ın Sesi dergisinin detayları için bkz. Tekin Tuncer, "Mehmet Emin Buğra'nın Mektuplarında Türkistan Sesi Dergisinin Çıkartılması Süreci", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, S. 17/2 (2017), s. 51-76.

Mehmet Emin Buğra'nın Türkiye geldiği sıralar, II. Dünya savaşı sonrasında oluşan "Soğuk Savaş" diye nitelenen oldukça hareketli bir siyasî ortamın yaşandığı yıllardır. Kore savaşına gönderdiği askerler ve NATO üyeliği ile Türkiye bu savaşta Batı tarafında yerini almıştı. Şüphesiz bu durum Doğu Türkistan davasında yeni bir dönemin de başlangıcı olmuştur.

Mehmet Emin Buğra bu yıllarda, Türkiye'de yerleşik sivil toplum örgütlerinden özellikle Batı Türkistanlı, Kafkasyalı, İdil-Ural ve Azerbaycanlı liderlerle iş birliği içinde bulunarak "Türk Birliği", "Türk Ortak Cephesi" gibi isimler altında kurulan sivil toplum örgütleri ile soğuk savaşta Sovyet Rusya ve Komünist Çin'e karşı Türk kökenli muhacirlerle bir yönden siyasal, diğer yönden sosyal-kültürel nitelikte bir cephe açılması çalışmalarında bulunur.[52] 18 Mayıs 1953 tarihli, altlarında A.Naim Ökten, Tahir Çağatay, A.Oktay ve İbrahim Yarıkan'ın da imzalarının bulunduğu ABD Dışişleri Bakanı J.Foster Dalles'e ortak bir memorandum sunar.[53]

1954 hem hac farizasını yerine getirmek ve hem de Taif'de Doğu Türkistanlıların teşkil ettiği Hicaz Kurultayı'na katılmak üzere Suudi Arabistan'a gider. Doğu Türkistan'ın yakın dönem tarihinde Uygur Türk diyasporasının ilk kez teşkil ettiği bu kurultayda Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin dış dünyada Doğu Türkistanlılar adına her türlü siyasî ve sosyal girişimlerde bulunabileceklerdi. Bu konuda ikili tam yetkili olarak kurultaya katılan delegasyonlarca onanmışlardı.[54] Doğu Türkistan davasının yeniden gündeme getirilmesi için yapılması gerekenler ve Milliyetçi Çin ile müzakerelerin başlatılması kararı alınır. Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin bu çerçevede çeşitli kanallardan ulaştıkları Milliyetçi Çin liderlerine ile görüşmeler yapmışlar, ancak Milliyetçi Çin'in bağımsız bir Doğu Türkistan fikrine soğuk bakmaları nedeniyle görüşmeler sonlandırılmıştır.

1954'te Ürdün'de düzenlenen Kudüs Konferansı'na katılır ve orada Doğu Türkistan davasını Arap-İslam dünyasına anlatmaya çalışır. Ardından yine aynı

---

52 Yunus Buğra, **a.g.m.**, s. 12.
53 Yunus Buğra, **a.g.m**., s. 13.
54 Ömer Kul, "Tarihte Düzenlenen İlk Doğu Türkistan Kurultayı: Hicaz Kurultayı (1-5 Eylül 1954)", **Türkiyat Mecmuası**, C. XXV, 2015, s. 143-159.

yıllarda Kahire'ye ikinci bir ziyarette bulunur. Bu süreçte önemli siyasî ve ilmî kanaat önderleriyle görüşmeler gerçekleştirir.

1958'de Karaçi'de düzenlenen uluslararası İkbal konferansına katılır ve "İkbal ve Türkistan" adlı Urduca bir bildirisini sunar. Aynı yıl davet üzerine Penjab üniversitesinde Doğu Türkistan kültürü ve medeniyeti üzerine bir konuşma da yapar.

1958 yılında Pakistan'ın Lahor ve Rawalpindi şehirlerine sivil toplum liderleri ve kanaat önderleriyle de temaslarda bulunur. 1959 yılında ise Bağdat İslam Konferansına katılır.[55]

Bu yıllarda ayrıca Doğu Türkistan ve Çin'deki gelişmeleri yakından takip eden Mehmet Emin Buğra, 1959'yılında Çin'in Atam bombası hazırlama girişimlerinde bulunduğuna dair bir uyarıyı da içeren mektubu ABD başkanına gönderir. Emin Buğra endişelerinde haklı çıkar ve sözkonusu mektuptan 5 yıl sonra 1964 yılında Çin ilk nükleer denemesini yapar.[56]

1960 Yeni Delhi'de düzenlenen "Uluslararası Müstemlekeciliğe karşı Asya-Afrika Halkları Konferansı"na İsa Yusuf Alptekin ile birlikte Türkiye'den Doğu Türkistan heyeti olarak katılır. Konferans sırasında çeşitli milletlerin delegeleriyle oldukça faydalı müzakerelerde bulunur. Ayrıca aynı yıllar Hindistan'da bulunan Tibet'in sürgündeki manevi lideri Dalay Lama ile de bir görüşmesi olmuştur.[57]

Siyasi bilince kavuştuğu ilk gençlik yıllardan beri çok yoğun ve çoşkulu yaşamına dayanamayan kalbi 14 Haziran 1965 öğle üzeri geçirdiği üçüncü kalp krizinde durması üzerine hakkın rahmetine kavuştu. Al Bayrak ve Gök Bayrağa sarılı naaşı devlet töreniyle hemşehrilerinin omuzlarında Ankara Cebeci Asrî Mezarlığı'na 16 Haziran 1965 tarihinde defnedildi. [58]

---

[55] Yunus Buğra, **MEBUK**, Belge No: 5.4.4.
[56] Yunus Buğra, **MEBUK**, Belge No: 6.1.8.
[57] Yunus Buğra, **MEBUK**, Belge No: 5.4.
[58] Kabri başında Tahir Çağatay bir söylev irad eder. O duygu konuşmasının bir bölümü olan şu satırlarda kabrinin arka yüzüne nakşedilmiştir: *"Aziz Dostum Emin Buğra! Bugün Ay Yıldızlı Al Bayrak'la kuçaklaşarak tabutunu süsleyen Ay Yıldızlı Gök Bayrağın yurdunun semalarında dalğalannıncaya kadar Türkistan'ın kurtuluş savaşı durmıyacaktır. Müfküre arkadaşların hayatını*

Mehmet Emin BUĞRA'nın vefatının ardından, gerek Türkiye'de gerekse Suudi Arabistan'da yaşayan Doğu Türkistanlılar tarafından çeşitli anma etkinlikleri düzenlenmiştir. Bu programlarda, kendisini 1930'lu yıllardan itibaren, özellikle Hoten'deki mücadelesinden bu yana yakından tanıyan dava ve silah arkadaşı Muhammed Kasım Ucatlı tarafından kaleme alınan bir mersiyeden alıntılanan aşağıdaki beyitler, Mehmet Emin Buğra'nın Doğu Türkistan halkı nezdindeki yeri ve mücadelesinin kıymetini ortaya koyması bakımından anlamlı bir örnek teşkil etmektedir:

"Uçup ketti bir huma kuş, beraber ketti bizdin akıl ile huş
Yazıp men ta'rifini kılsam o kuşni, kiçiklikde tügetgan köp okişni
İydi pür ma'rifet başdin ayağa, idi ol Şarkî Türkistan çırağı
İdi hem felseysof hem katta şair, idi köp tarihi ilme mahir…."[59]

1.9. Eserleri

Mehmet Emin Buğra, 65 yıllık ömrü boyunca özellikle gençlik dönemlerinden itibaren fikrî inşa sürecine adım atmış; erken yaşlardan itibaren düşünen, sorgulayan ve araştıran bir şahsiyet olarak temayüz etmiştir. Genç yaşlarda başlayan bu zihnî faaliyetleri, onu hem ilmî hem fikrî yönden sürekli gelişmeye sevk etmiş; her fırsatta düşüncelerini gerek sözlü gerekse yazılı olarak dile getirmeye çalışmıştır. Bu yönelimi sayesinde tarih başta olmak üzere beşerî ilimlerin çeşitli alanlarında, İslâmî ilimlerde ve edebiyat sahasında (özellikle roman, şiir ve operet türlerinde) dikkate değer eserler kaleme almıştır. Günümüze ulaşan matbu ve yazma hâlindeki eserlerinden bazıları şunlardır:

1. ***Şarkî Türkistan Tarihi*:** Mehmet Emin Buğra'nın en çok bilenen birçok yabancı dile çevrilen Çağatay Lehçesi Orta Devir Uygur Türkçesiyle Arap harfleriyle 1940'da Kâbil'de kaleme aldığı en kapsamlı eseridir. İçeriği

uğrunda vakfettiğin bu ulu davanı gerçekleştirmek için bütün gayret ve samimiyetle çalışacaklardır. Buna emin ol ve rahat uyu!." (Bkz Ek4: Belge No: 5/Tahir Çağatay Konuşması.)

[59] Mersiyenin tam metni için bkz. Ek4: Görsel 4.7.; Yunus Buğra, **MEBUK**, Belge No: 01/Mersiye.

dünya tarihinden başlayarak 1930'larda kendisinin de bizzat içinde olduğu siyasî ve kültürel olayları detaylıca anlattığı eserdir. Eser en son 2021 yılında Günümüz Türkçesine Abdullah Oğuz tarafından detaylı bir çalışmayla kazandırılmıştır.[60]

2. ***Milli İnkılap Tarihi:*** 1976 yılında müellifin de silah arkadaşlarından olan Muhammed Kasım Damolla tarafından Keşmir'de neşredilmiştir. ŞTT'nin son bölümlerinin müstakil bir neşri olan bu çalışmada, bir takdim ve Mehmet Emin Buğra'nın hayatını anlatan detaylı bir bölüm de ilave edilmiştir. Arap harfleriyle Uygur Türkçesiyle yayınlanmıştır. 234 sayfadır.

3. ***Doğu Türkistan Tarihi, Coğrafyası ve Şimdiki Durumu:*** Mehmet Emin Buğra'nın 1952'de neşrettiği bu çalışması, Doğu Türkistan'ı Türkiye halkına tanıtmaktır. 96 sayfalık çalışma, Doğu Türkistan'ın coğrafyası ve ekonomisi hakkında bilgiler vermekte birlikte müellifin siyasî mücadelelerini de detaylıca ele aldığı bir eserdir. Latin harfleriyle Türkiye Türkçesiyle basılmıştır.

4. ***Kalem Küreşi:*** "Kalem mücadelesi" anlamındaki çalışma, Mehmet Emin Buğra'nın "Üç Efendiler" dönemi olarak adlandırılan 1943-49 dönemlerinde merkezi Çin'deki siyasî mücadelelerini anlatan bir çalışma olmakla birlikte esas metni Çinli tarihçi Li Dong-fang ile gazete makaleleri üzerinden yaptığı tartışmalardan ibarettir. İlk baskısı 1948 yılında Urumçi'de yapılmıştır. Daha sonraları Uygur Türkçesi ile Arapça harflerle damadı Yunus Buğra tarafından ikincisi baskısı 1990 da Ankara'da yapılmıştır, 54 sayfadır.

5. ***Veten Kaygusi:*** "Vatanı derdi" anlamındaki bu manzum eser Mehmet Emin Buğra'nın 1934-1965 yılları arasında yazdığı şiirlerinin derlenmesidir. Uygur Türkçesiyle Arap harfleriyle kaleme alınmıştır. 86 sayfadır.

---

[60] Bkz. Mehmet Emin Buğra, **Şarki Türkistan Tarihi**, (haz. Abdullah Oğuz), İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2021.

6. ***Kutluk Türkkan Opereti:*** Buğra'nın 1948 yılında Urumçi'de yazdığı ve o dönemde sahneye konan bir operettir. 1956-1958 yılları arasında *"Türkistan'ın Sesi"* dergilerinde tefrika edilmiş olup sonradan kitaplaştırılmıştır.

7. ***Doğu Türkistan'ın Hürriyet Davası ve Çin Siyaseti:*** Mehmet Emin Buğra'nın, Milliyetçi Çin Cumhuriyeti (Gomindang) döneminde başkan yardımcılığı yapmış Zhu Jia-hua ile Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı üzerine yaptığı mektuplaşmaları derleyen çalışmasıdır. Latin harfleriyle Türkiye Türkçesi ile yazılan eserin İngilizcesi de aynı yıllar neşredilmiştir.

8. ***Târîh-i Reşîdî Tercümesi:*** Mehmet Emin Buğra'nın Şarkî Türkistan Tarihi'nin temel kaynaklarından olan Mirza Doğlat'ın Farsça kaleme aldığı eserdir. Buğra, eserin yazma nüshası üzerinde epey uzun bir süre çalışma yapmış olmasına rağmen maalesef tamamlayamamış ve neşri mümkün olmamıştır. Arşivde bu kısmı tercüme mevcuttur.

9. ***Türk Yurtlarında Arap Fütuhatı Üzerine Bir İnceleme:*** Buğra'nın bu esiri 1958 yılında Ankara'da kaleme almıştır. Uygur Türkçesi 2002 yılında Yakup Buğra117, Türkiye Türkçesi ile de Yunus Buğra tarafından 2005 yılında dijital olarak yayınlanmıştır.

10. ***Doğu Türkistan Kızıl Muhtariyeti Reddeder:*** Eser, Mao rejiminin sözde özerkliğini tanımadığını ilan etmek üzere Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin tarafından Türkiye Türkçesi ile kaleme alınmıştır.

11. ***Crimes of The Communist Imperialism in Eastern Turkistan:*** Doğu Türkistan'da yaşananları ana başlıklar halinde anlatan İngilizce bir broşürdür.

12. ***Tibet ve Doğu Türkistan Hakkında Bilinmeyen siyasî Konular:*** Çin işgaline karşı mücadele açısından aynı kaderi paylaşan iki milletin tarihi ve siyasî alandaki ortak noktalarını anlatan eser Türkiye Türkçesi ile kaleme alınmıştır.

13. ***Taşkent Konferansının İçyüzü ve Komünist Memleketlerdeki Yazarların Durumu:*** 7-13 Ekim 1960 tarihleri arasında yapılan Taşkent Konferası'nın amacı ve alınan kararların değerlendirildiği eser Türkiye Türkçesi ile yayımlanmıştır.

14. ***Delhi Konferansı ve Tibet:*** Uygur Türkleri gibi Çin'in istilası ve zulmü altında benzer durumlara maruz kalan Tibet davasını duyurmayı vicdani bir görev bilen Mehmet Emin Buğra'nın bu yönde yazılmış oludğu Türkiye Türkçesi eseridir.[61]

[61] Mehmet Emin Buğra'nın eserlerinin detaylı dokümanı ve bilgileri için bkz. Yunus Buğra**, Mehmet Emin Buğra Külliyatı-Bir Arşiv Denemesi**, Ankara, 2025, 1.1. bölümleri.

İKİNCİ BÖLÜM
MEHMET EMİN BUĞRA'NIN "KISACA TERCÜME HÂLİ" VE "SİYASÎ HAYATI" ADLI İKİ OTOBİYOGRAFİK METNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Mehmet Emin Buğra'nın "Kısaca Tercüme Hâli" Başlıklı Otobiyografisi

Mehmet Emin Buğra'nın 14 Haziran 1965 tarihinde Ankara'da Hakk'ın rahmetine kavuşmasının ardından geride bıraktığı ve Doğu Türkistan'ın yakın tarihine dair siyâsî ve kültürel gelişmelere tanıklık eden, özellikle 1930–1965 yıllarına ışık tutan pek çok kıymetli arşiv belgesi, yasal varisi olan kızı Fatma Buğra'ya (ö. 2017) miras kalmıştır. Bu arşiv, yalnızca ailevi bir hatırat birikimi olmanın ötesinde, Doğu Türkistan'ın mücadelesine dair bilgi, belge ve yorumları barındıran ilmî bir hazinedir. Bu kıymetli mirası hakkıyla değerlendirmek ve gelecek nesillere ulaştırmak gayesiyle Fatma Buğra'nın eşi ve aynı zamanda merhumun akrabası olan Yunus Buğra (ö. 2018), 1966 yılından başlayarak zaman ve imkânları ölçüsünde bu kültürel birikimi derleyip düzenlemek için yoğun ve meşakkatli bir çalışma yürütmüştür.

Yunus Buğra'nın söz konusu çalışmalarının en kapsamlısı, *"Mehmet Emin Buğra Külliyatı: Bir Arşiv Derlemesi"* adıyla 2005 yılında Ankara'da hazırladığı dijital derlemedir. Bu derleme külliyatta Mehmet Emin Buğra'ya ait kitap, makale, mektup, fotoğraf ve benzeri pekçok belge özgün bir tasnif sistemine göre dijital ortama aktarılmıştır. Dönemin teknik imkânlarıyla hazırlanan bu dijital arşiv, DVD formatında çoğaltılarak başta Mehmet Emin Buğra'nın yakın akrabaları olmak üzere, kendisini yakından tanıyan Doğu Türkistan davasına gönül vermiş kişilerle ve bazı kütüphanelerle paylaşılmıştır. Bu nüshalardan biri de tarafımıza ulaştırılmıştır. Ayrıca söz konusu çalışmanın bir kopyası, Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi koleksiyonuna (Katalog No: DS793.E2 B84 2005) kazandırılmıştır. Bu tez kapsamında ele alınan ve

değerlendirmeye tabi tutulan yazma metinlerin orijinalleri de söz konusu arşiv belgelerinin tarafımızca yeniden tasnifi neticesinde gün yüzüne çıkarılmıştır..

2.1.1. MEBUTH Fizikî Özellikleri

Yazma metnin fiziksel özelliklerini şu şekilde belirtebiliriz:

- Arkalı önlü yazılmış 2 varaktan (4 sayfadan) oluşmaktadır.
- Sağ üst köşede Arap harfleriyle sayı numaraları verilidir.
- Ebatı: 18,5 cm x 21 cm'dir.
- Sayfalar 16 ila 17 satırdan oluşmaktadır.
- Kullanılan kağıt, sarı saman kağıdır.
- Mürekkebli bir kalem kullanılmış olup mürekkebinin cinsi tespit edilememiştir.
- Kullanılan hattın Tâlik'in bölgesel bir varyantı olduğunu söyleyebiliriz.
- Son derece rahat, net ve okunaklı bir metindir.[1]

2.1.2. MEBUTH Dil ve Üslup Özellikleri

Metnin herhangi bir sayfasında künyeye veya yazılış tarihine dair açık bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak Yunus Buğra'nın, diğer metin olan MEBUSH'ı tasnif ederek bir nüshasını arşive koyduğu kayıt esas alındığında[2] MEBUTH metninin de yaklaşık olarak aynı döneme, yani 1950–1951 yıllarına tarihlendirilmesi mümkündür. Özellikle Mehmet Emin Buğra'nın bir siyasî mülteci olarak çeşitli uluslararası kurumlara yazdığı mektuplar ve kendisini ziyarete gelen gazetecilere yönelik hazırladığı tanıtıcı metinler göz önüne alındığında, söz konusu belgeyi bu amaçla kaleme aldığı düşünülmektedir.

Metnin dili, geç dönem Çağatay Türkçesinin izlerini taşıyan, 1950'li yıllarda yaygın biçimde kullanılan Arap harfli bir Uygur Türkçesi olarak değerlendirilebilir. Dönemin sosyo-kültürel etkileri de dikkate alındığında, bu dilin Orta Asya'da yaygın

[1] Bkz. EK1/**MEBUTH**.
[2] Bkz. Yunus Buğra, **Mehmet Emin Buğra'nın Bir Arşiv Derlemesi (MEBUK).**, belge no: 1.2. Uyg (O).

biçimde kullanılan yazı dilinden ve o yıllarda Türkiye'de geçerli olan resmî dilden çok da uzak olmadığı, daha ilk satırlardan itibaren fark edilmektedir.

Metinde, günümüz Türk okuyucusu açısından dilsel zorluk teşkil eden temel unsur, Uygur kültür ve medeniyetine özgü bazı terimlerle birlikte, lehçe farklılıklarından kaynaklanan sözcüklerdir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde bu tür ifadelere ilişkin okunuş farkları ve Türkiye Türkçesindeki karşılıkları dipnotlarla gösterilmeye çalışılmıştır.

Örneklemelere ilgili bölümde yer vermek üzere, burada metnin dil ve üslûp özelliklerine dair genel çerçeve sunulmuş; sonraki kısımda ise doğrudan metnin içeriğine yönelik değerlendirmelere geçilmesi tercih edilmiştir.

2.1.3. MEBUTH'in İçeriği ve Ele Aldığı Konuların Değerlendirilmesi

ukarıda da kısaca değinildiği üzere, Mehmet Emin Buğra tarafından kaleme alınan ve isminden de anlaşılacağı gibi "Kısaca Tercüme Hâli" anlamına gelen Muhammed Emîn Buğranıŋ Kıskıçe Tercüme Hâli (MEBUTH) adlı bu kısa metin, klasik anlamda bir otobiyografi niteliği taşımaktadır. Müellif, her ne kadar metni nesnel bir bakış açısıyla kaleme almaya özen göstermiş olsa da, otobiyografi türünün doğası gereği belli ölçülerde sübjektifliğin kaçınılmaz olduğu unutulmamalıdır. Bu tür metinlerin değerlendirilmesinde söz konusu hususun daima göz önünde bulundurulması gerekir.

Bununla birlikte, çalışmaya esas teşkil eden metnin yalnızca dört sayfadan oluşan kısa bir özet mahiyetinde olması ve temel olarak müellifin hayat hikâyesini aktarmaya odaklanması nedeniyle, Mehmet Emin Buğra'nın bu metinde oldukça dengeli ve tarafsız bir dil kullandığı söylenebilir. Bu tespit, özellikle söz konusu metnin diğer biyografik kaynaklarla ve farklı dönemlerde kaleme alınmış metinlerle karşılaştırılmasıyla daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Metnin dikkat çekici yönlerinden biri, Mehmet Emin Buğra'nın doğum yılına ilişkin verdiği tarih bilgisidir. Başlığın hemen ardından gelen ilk satırda *"Muhammed*

Emîn Beg, 1900 miladide…"[3] şeklinde başlayan ifade, ilginç bir tarihsel ayrıntı sunmaktadır. Ancak mevcut kaynaklar ve müellife ait diğer biyografik belgeler dikkate alındığında, 1900 yılına dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu nedenle, metinde geçen "1900" ifadesinin bir sehven yazım hatası olarak değerlendirilmesi mümkündür.

Bunun yanı sıra metinde, müellifin babası Ferîdüddin'in tanınmış bir müderris olduğu bilgisi ile birlikte, "Hoten Hânlık Medresesi" ifadesine yer verilmiş olması dikkat çekicidir. Söz konusu ibare, mevcut literatürdeki önceki biyografik çalışmalarda rastlanmayan yeni bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle MEBUTH metni, müellifin şahsî hayatına dair daha önce bilinmeyen bazı bilgileri ihtiva etmesi bakımından da önem arz etmektedir.

Öte yandan, metinde dönemin siyasî ve toplumsal olaylarına ilişkin kapsamlı analizlere yer verilmemiştir. Bu tür içerikler daha ziyade, sonraki metin olan MEBUSH'ta ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.

MEBUTH metni, ilk kez Japon araştırmacı Shimizu Yuriko tarafından, yazma nüshası esas alınarak orijinal Arap harfli transkripsiyonuyla birlikte İngilizce tercümesiyle yayımlanmıştır.[4] Bunun dışında ne Yunus Buğra tarafından 2005 yılında hazırlanan MEBUK derlemesine eklenmiş, ne de başka bir kişi ya da kurum tarafından bu metin üzerine herhangi bir ilmî çalışma yapılmıştır. Bu yönüyle, söz konusu metin üzerinde gerçekleştirilen ilk akademik neşir Yuriko'nun çalışmasıdır. Ancak Yuriko'nun neşrinde önemli bir eksiklik dikkat çekmektedir. Metnin üçüncü sayfası, Yuriko'nun ulaşabildiği nüshada bulunmadığından, bu kısım çalışmaya dahil edilememiş ve değerlendirme dışı kalmıştır.[5] Bu çalışmada ise, eksik olan bu üçüncü sayfa ilgili arşiv taramaları neticesinde tespit edilmiş ve değerlendirmeye dâhil

---

3 Bkz. Buğra, **MEBUTH**, s.1.

4 Shimizu Yuriko, **The Memoirs of Muhammad Amin Bughra: Autograph Manuscript and Translation**, Tokyo, Department of Islamic Area Studies, 2012.

5 Yuriko, **a.g.e**, s. 45.(Bkz. Ek1/**MEBUTH**)

edilmiştir.[6] Böylece metin, tam nüsha hâlinde ilmi neşre esas olacak şekilde hazırlanmıştır.

2. 2. Mehmet Emin Buğra'nın "Siyasî Hayatı" Başlıklı Hatıratı

MEBUSH adlı metin, kısa otobiyografik nitelikteki MEBUTH'a kıyasla daha çok bilinen ve çeşitli araştırmalarda referans verilen bir metindir. Hem dijital hem de matbu olarak farklı dillerde neşredilmiş olması, metni yalnızca tanınır kılmakla kalmamış; aynı zamanda Mehmet Emin Buğra hakkında yapılan birçok çalışmaya da kaynaklık etmiştir. Ayrıca bu metin, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı biçimde değerlendirileceği üzere, dönemin siyâsî ve sosyo-kültürel arka planını yansıtan önemli bir arşiv belgesi niteliği taşımaktadır.

Özellikle 1930–1949 yılları arasındaki Doğu Türkistan tarihini anlamak bakımından, bu metin temel bir kaynak özelliği göstermektedir. Bahsi geçen dönemle ilgili kamuoyuna yansımamış, arka planda kalmış bazı siyâsî gelişmelerin izini sürebilmemize imkân tanıyan bu metin, içerdiği bilgiler bakımından yüksek derecede tarihî değere sahip bir belge olarak değerlendirilmektedir..

2.2.1. MEBUSH Fizikî Özellikleri

Yazma metnin fiziksel özelliklerini şu şekilde belirtebiliriz:

- Tek yüze yazılmış 32 sayfadan oluşmaktadır.
- Ebatı: 34 cm x 21 cm'dir.
- Sayfalar 31 ila 32 satırdan oluşmaktadır.
- Belgenin sağ üst köşesinde Arap rakamlarıyla sayfa noları parantez içinde yazılıdır.
- Birçok sayfada ok işaretleriyle gösterilmiş derkenar notları mevcuttur.
- Kullanılan kağıt, sarı saman kağıdır.
- Kurşun kalem kullanılmış olup, fotokopisi alınan metinde ise üzerleri mürekkeble canlandırıldığı metinler de mevcuttur.

[6] Bkz. Buğra, MEBUTH, s. 3. Orijinal metin görseleri için bkz. Ek1/**MEBUTH**.

- Kullanılan hattın Tâlik'in bölgesel bir varyantı olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte Buğra'nın kendine özgü bir hattı olduğunu da söyleyebiliriz.
- Son derece rahat, net ve okunaklı bir metindir.[7]

2.2.2. MEBUSH Dil ve Üslup Özellikleri

MEBUSH metni, Mehmet Emin Buğra'nın diğer metniyle benzer dil ve üslûp özellikleri taşımaktadır. Metnin kaleme alındığı tarih ve yazılış gerekçesi, Yunus Buğra'nın derlediği arşivde yer alan bir nottan öğrenilebilmektedir. Söz konusu notta şu ifadeler yer almaktadır:

"M. E. Buğra'nın 1950 ilkbaharında Keşmir'de bir basın mensubunun isteği üzerine yazmış olduğu siyasî yaşamının bir özetidir. Kurşun kalem müsvedde olan bu hatıratın Türkçe ve Modern Uygurca uyarlamaları için 1.1. ve 1.2.(a) numaralı belgelere bakınız. (Editör Notu)."[8]

Bu bağlamda, özellikle Mehmet Emin Buğra'nın silahlı mücadelenin ardından yaşadığı ağır siyâsî baskılar neticesinde vatanından ayrılmak zorunda kaldığı bir dönemde, muhacerette kaleme alınmış olması, metni değerlendirirken dikkate alınması gereken önemli bir husustur. Ayrıca, siyâsî mülteci olarak çeşitli uluslararası kurum ve çevrelerle iletişim kurma çabaları ile kendisini ziyarete gelen gazetecilere yönelik tanıtıcı bir belge hazırlama amacı, bu metnin yazılış gerekçesini daha da anlamlı kılmaktadır.

---

7 Bkz. EK2: **MEBUSH**.

8 Yunus Buğra, **MEBUK,** Belge no: 1.2. Uyg (O). Ayrıca Yunus Buğra tarafından söz konusu metnin **"Mehmet Emin Buğra'nın Kendi Kaleminden 1930-1949 Arası Öz Geçmişi"** adıyla Türkiye Türkçesine yapılan aktarımının başında ise yayına hazırlayanın notuyla şu bilgileri aktarmaktadır: "M.E. Buğra, önündeki bu metni Times of India gazetesi Srinagar muhabiri Shri Sinha'nın isteği üzerine 1950'de kaleme almıştı. İleride kişisel tanıtım olarak yorumlanabilir kaygısıyla gazeteye vermemiş, müsvedde halinde arşivine kaldırmıştı. Yazılışından yarım asır sonra bugün bu belgeyi Mehmet Emin Buğra Külliyatı içinde değerlendirmekte sakınca görmedik. Büyük boy saman kağıda üzerine Türkistan Türkçe'si (orta dönem Uyğurca) ile yazılan kurşun kalem orijinal belgenin tıpkıbasımı ile Türkçe ve çağdaş Uyğurca uyarlamaları, Külliyatın 1. Bölümün süslemektedir. Türkçe uyarlamasını M. Yunus Buğra, çağdaş Uygurca uyarlamasını Dr. M. Yakup Buğra yapmıştır. Dipnotlar ve parantez içinde verilen sözcükler ise yayına hazırlayana aittir. Mayıs-2005, Ankara" (Bkz. **MEBUK**, Belge no: 1.1.).

Bu çerçevede, metnin dili geç dönem Çağatay Türkçesinin izlerini taşıyan, 1950'li yıllarda yaygın olarak kullanılan Arap harfli bir Uygur Türkçesi olarak değerlendirilebilir.

Söz konusu dönemin sosyo-kültürel yapısı göz önünde bulundurulduğunda, metnin dili, o yıllarda Orta Asya'da kullanılan yazı dilinden ya da Türkiye'de yaygın olan resmî dilden çok da farklı değildir. Bu durum, metin okunmaya başlandığında rahatlıkla fark edilebilmektedir. Günümüz Türk okuyucusu açısından metinde anlaşılmayı zorlaştıran asıl unsur, Uygur kültür ve medeniyetine özgü bazı kavramlar ile lehçe farklılıklarından kaynaklanan kelimelerdir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde bu tür sözcüklerin okunuşlarına ve Türkiye Türkçesindeki karşılıklarına dipnotlarla yer verilmeye çalışılmıştır. Bu örneklemeleri ilgili bölümlere bırakarak, metnin içeriğine dair değerlendirmelere geçmeden önce, yazma üzerinde yapılan çalışmalara kısaca değinmeyi uygun görmekteyiz..

2.2.3. MEBUSH Üzerinede Yapılan Çalışmalar

Metinle ilgili yapılan çalışmaları kronoljik sıraya göre şu şekilde belirtebiliriz:

- İlk olarak metin 1966 yılında Fatma Buğra'nın takdim yazısıyla Ankara'da Arapça harflerle imla edilerek **"Mücadele Hatıralarım"** adıyla Uygur Türkçesi bir nüshası matbu olarak neşredilmiştir. Bu neşirde ayrıca Neşet Çağatay'ın merhum için mezarı başında söylediği nutku da içeren bir neşirdir. Yeşil sert mukava kapaklı, 13,5 x 21cm ebat ve 76 sayfadan müteşekkil olup sarı gramajı ağır bir kağıda basılmıştır.[9]

- Yunus Buğra'nın derlediği, büyük bir kısmı "özenle kesilmiş(!) parçalardan oluşan" yaklaşık 44 şeffaf dosyada muhafa edilen müellif kendi el yazması nüsha. Bu nüsha bu şekilde Yunus Buğra tarafından özenle orijinal metinde yer alan derkenar notları kesilerek, sonradan hazırlanacak olan arşiv nüshası için

[9] Bkz. Ek3: Görsel No:01/**Mücadele Hatıratım** (Uyg).[Kapak ve İçindekiler]

üzerinde ciddi bir çalışma yapılmış nüshadır. Yer yer karton kağıda bu kesik parçalar plastik bant ile veya tutkal ile tutturulmuştur.[10]

- Yunus Buğra tarafından derlenen **MEBUK**'ta yer alan 1.1. ve 1.2(Uyg) (O) nüshası. Bu dijital nüsha, müellif nüshasının parçalarından özenle bir araya getirilmiş yeni bir nüshanın fotokopisinden oluşmaktadır. Sonraki yıllarda metin üzerinde yapılan çalışmalara kaynaklık etmiştir. A4 ebatlında 44 sayfadır. Siyah-beyaz fotokopi nüshasıdır.[11]

- Japon araştırmacı Shimizu Yuriko tarafından Tokyo'da 2012 tarihinde, **The Memoirs of Muhammad Amin Bughra: Autograph Manuscript and Translation**, başlığıyla İngilizce neşredilen 175 sayfadan oluşan 135x210 mm ebatındaki çalışma. Metin üzerinde yapılan ilmi çalışmaların ilkidir. Yalnız bu çalışma Yunus Buğra'nın düzenlemiş olduğu arşivdeki nüshaların kullanılmıştır. Yer yer eksik parçaların olduğu da görülmektedir. Bu neşri değerli kılan bir önemli husus da hem **MEBUSH** hem **MEBUTH**'nın Arap harfleriyle yeniden mevcut nüshaya sadık olarak dizginin yapılmış olmasıdır ki metinde okunmayan bazı yerler bu sayede daha net olarak anlaşılabilmektedir.[12]

- Yunus Buğra'nın 2005'de derleği MEBUK'da "Belge No: 1.1." kaydı ve "Mehmet Emin Buğra, Kendi Kaleminden 1930-1949" başlığıyla yer alan dijital nüsha.[13] 49 sayfalık A4 formatında hazırlanmış bu nüsha çalışmanın Günümüz Türkçesine notlandırmalar ile aktarılan ilk çalışmadır. Çalışma, Yunus Buğra'nın yine kendi derlemesi olan ve orijinal nüshaların kesilerek sonradan bir araya getirilerek oluşturmuş olan Belge No: 1.2. Uyg (O) esas alınarak yapılmıştır.

[10] Bkz. Ek3: Görsel No:02/**MEBUSH** (Parçalı_Yaz_Uyg).
[11] Bkz. Ek3: Görsel No:03/**MEBUK**, Belge no: 1.1
[12] Bkz. Ek3: Görsel: 04/Yuriko, Tokyo: 2012 Neşri Örnekleri.
[13] Bkz. Ek3: Görsel:05/Buğra, MEBUK, 1.1. (ön kapağı-içindekiler)

2.2.4. MEBUSH'in İçeriği ve Ele Aldığı Konuların Değerlendirilmesi

Şüphesiz metnimiz 1930 ila 1949 yıllarına ışık tutan ve özellikle bazı siyasî olayların arka planını aktarması bakımından oldukça mühim bir belge niteliğindedir.

Metni genel olarak değerlendirmek için aşağıdaki konu başlıkları altında ele almamız uygun olacaktır:

1. Müellifin ilk hayatı ve tahsil yılları ait detaylar
2. Müellifin milli bilinçlenme ve gizli teşikalatlar ile Doğu Türkistan bağımsızlık hareketine Hoten ve çevresinde öncülük etmesi
3. Hoten Hükümeti İslamiyesinin kuruluş sürec
4. 1933 Kâşgar Hükümeti ile olan münasebetleri ve Sabit Damollam ile olan ilişkileri
5. Hoca Niyaz Hacı ile olan mücadeleleri
6. Tunganlara karşı verdiği mücadeleler
7. 1934-1943 yılları arası Hindistan ve Afganistandaki yaşamı
8. 1943-1947 Dönemin Çin başkenti Cunking'deki siyasî ve kalem mücadelesi, Üç Efendiler süreci
9. 1947-1949 yılları arası Urumçi'de başkentte yerel hükümet döneminde görev aldığı üst düzey yöneticilikler ve faaliyetleri
10. 1949 sonrası Hindistan'a gelişi ve Keşmir'e yerleşme durumları.

Görüldüğü üzere MEBUSH hayatı neredeyse Doğu Türkistan'ın ilgili döneminin siyasî bir panoramasını özeti mahiyetindedir. İşte bundan dolayı bu eser ilgili dönemi doğru okumak , anlamak ve her şeyden öte ciddi bir ibretlik vesika olarak el almayı zorunlu kılmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MEHMET EMİN BUĞRA'NIN "TERCÜME HÂLİ" VE "SİYASÎ HAYATI" BAŞLIKLI METİNLERİNİN NOTLANDIRILMIŞ BASİT TRANSKRİPSİYONU

3.1. "Mehmet Emin Buğra'nın Kısaca Tercüme Hâli" Başlıklı Metin

[A1] Muhammed Emîn Begniŋ Kıskıçe Tercüme Hâli

Muhammed Emîn Beg, 1900[1] miladîde Hoten şehride tuğulmişdur. Dadası tarafı bir ilm âilesi ve anası tarafı tabiblik ailesidur. Dadası Ferîdüddîn Âhun Hotenniŋ meşhur müderrisleridin biri idi. Muhammed Emîn Begni dadası altı yaşıda özîniŋ mahsûs âile mektebiğe dâhil kılıb tokuz yaşida bu mektebni pittürüb Ferîdüddin Âhunniŋ idaresideki Kıykû[2] Medresesiğe dâhil bolub iki yıldin kiyn[3] Ferîdüddîn Âhun vefat etgen sebebdin Hoten şehrideki Hanlık Medrese âtlığ âli medresede tahsilini başlamışdur. Likın o zamanda Karakaş[4] şehrideki Medresesi tamam Hoten medreseleridin yahşi intizamğa mâlik bolğani üçün Muhammed Emîn Begni anası Sekîne Hanım, Oybağ Medresesiğe kırküzmüşdür.[5] Muhammed Emîn Beg bu medresede Arabî ve Farisîçe dinî ve edebî derslerğe devam etmek bilan beraber öz

---

1 Mehmet Emin Buğra'nın doğum tarihi olarak verilen bu miladî 1900 tarihi, bu belge dışında herhangi başka bir yerde tespit edilememiştir. Bununla birlikte M.E.Buğra'nın gerek kendi kişisel belgelerinde gerekse diğer telifatlarında doğum yılı milâdî 1901 olarak geçmektedir (Bkz. Buğra, **ŞTT**, Ankara, 1987, s. XIV.; Ek4: Belge No: 01/Hüvviyet Belgesi.). Ayrıca M.E.Buğra'nın bazı kişisel resmi evraklarında ise 22 Şubat şeklinde gün ve ay detayları da yer almaktadır (Bkz. Ek4: Belge No:02/Certificate of Identity).

2 قیقو مدرسه/ Kiykû/Kiyko Medresesi, MEBU'nun babasının baş müderris olarak görev yaptığı klasik usûl tedrisat yapan Hoten'in Lob ilçesinde yer alan Kiyko köyündeki medresedir.

3 كين/Kiyn: Sonra.

4 Günümüz Hoten ilinin sınırları içerisinde şehrin batısında yer alan bir ilçesidir. İsmini ilçenin tam ortasından geçen Karakaş nehrinden almaktadır.

5 كيركوزميشدور/Kirküzmişdur: Girdirmiştir.

zamanda Hotenğe kelgen İsmail Hakkı[6] âtlığ bir Türkniŋ aldide bir miktar asrî ilmler okumakğa hem muvaffak olmişdur.

Muhammed Emin Beg 1922 de tahsilni piturub Hoten şehride Ahmed Şeyh Medresesiğe müderris bolub talebe terbiyesiğe meşğul bolmişdur. İki yıl kiyn mezkur medresedin isti'fae itib Karakaş şehriğe barib o yerde müderrislik kılmişdur.

Muhammed Emîn Beg bir tarafdin Şarkî Türkistanniŋ içtimâî ve siyasî vaz'îyetlerini tedkik etmek ve milletniŋ kiyin kalğanliki ve ğarazlik istibdadçi hükümdarlarniŋ menfaatleriğe kurban bolğanlikidin müteessir bolmakni mühim bir farz telakki etmişdur. Bu sahade milleti ve vatanığa faydeliğ işlerni **[A2]** ögrenmek üçün mümkün kader çalışmışdur. Ve bu üçün Şarkî Türkistaniŋ ekser şehirlerini ve etraflarini seyahat kılmişdur. Ve bu seyahetlerde yurtniŋ mütefekkirleri ve bilişligleriniŋ fikirlerini ânlamakğe[7] çalişmişdur. Yurtde ıslah ve terakki ve hürriyet üçün çalişmak yolilarini âraşdurur. Likin Şarkî Türkistandeki hükûmetniŋ istibdadi ve cahilliki sebebidin hiçbir işniŋ imkani yoklukiğe kanaat kelturiş ve nedicede bir müsellah[8] inkılab bilan Şarkî Türkistandeki hükûmeti yıkıtmak ve ândin sonra Merkezî Çin hükûmeti bilân toptoğra[9] temasğa kilıb meseleni hal etmek fikriğe tüşmüş[10]. Ve 1930 din başlab bu fikrini vucudğa çıkarmak üçün yaşurun çalişib a'zâ toplab esliha teyyarlab turğan hâlide Kumûl iğtişâşi[11] çıkmış ve buniŋ te'siridin Muhammed Emîniŋ yaşurun[12] çalışmaki ve teşkilat eytmiki ilgirilaşdur. Ve 1932 Febrayir[13] âyinde evvela Karakaş ve Hoten ve Kerya ve Çeyra ve Guma ve Karğalik şehirlerini zabt etmiş ve bir neççe ây kiyn Yârkend şehrini almişdur. Ve bu suret bilan pütün Hoten vilayeti ve

---

6 Ahmet Kemal İlkul, hatıratında yukarda ismi geçen İsmail Hakkı Bey'i Hoten'e okul açması için gönderdiğini yazar (Bkz. Ahmet Kemal İlkul, **Çin-Türkistan Hâtıraları**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1999, s. 179). Bunun dışında İsmail Hakkı hakkında pek bir malumat tespit edemedik.

7 Dinlemeye

8 Silahlı.

9 Doğrudan doğruya, direkt, aracısız.

10 Buğra'nın Merkezî Çin hükümetiyle doğrudan görüşerek sorunları çözebileceğini düşünmesi ve buna en büyük engelin de Çinli yerel idareciler olduğunu düşünmesi manidardır. Bu da esasen sonraki yıllarda 1943'te Çunking'de iktidardaki Milliyetçi Çin Partisi Gomindag ile siyasî sahada mücadele ve müzakerenin daha anlamlı olduğu düşünerek Kâbil'den Çin'e gitmesinin altındaki nedenlerine dair anlamlı bir ip uçu sunmaktadır.

11 اغتشاش (iğtişâş): Karışıklık, kargaşa, ayaklanma. Kumul ihtilalini kast ediyor. (Bkz. Tuncer, **a.g.m.)**

12 ياشورون/Yaşurun: Gizli.

13 Şubat. Güncel Uygur Türkçesinde bile hâlâ günler Farsça (Pzt:. Yekşembe, Salı: Seyşembe), aylar ise yukardaki metinde olduğu gibi İngilizce kaynaklıdır.

Kâşgar vilayeti Yeŋihisarğeçe tolarak(?) kısmı ve Karaşehir vilayetinin cenub kısmını feth etmişdur. Likin soŋradin Tunganlarniŋ[14] ve olarğe tâbi' bolğan ba'zı Şarkî Türkistanliğleriŋ çapulçilik taarruzleri sebebidin bulerni müdafi'a etmekğe mecbur kalib 1933 May âyiğeçe bular bilân müselsel muharebe etmişdur. Ve bir tarafidin Hoca Niyaz Haciniŋ siyasî hatâlariğe muhalefet korsetmek ve Rus müdahalesini **[A3]** şiddet bilân red etmekğe uğraşmışdur. Ve neticede Hoca Niyaz bilân hem ârası bozilmişdur. Bilâhere Muhammed Emîn Beg bir tarafdin Tungan ve bir tarafdin Hoca Niyaz ve bir tarafdin Şiŋduniŋ[15] askerleri bilân sokuşmak mecburiyetide kalmişdur. Likîn Hoca Niyaz, Muhammed Emin Beg bilân uruşmakğa cesaret eytelmas hem su-i kasd sureti bilân düşmanlık etmişdur. Tunganler Yarkendğe hücum etmek niyetide Kâşgardin çıkğanda Muhammed Emîn Beg iki iynisi Abdullah Beg (Şahmansur) ve Nur Ahmet Beglerniŋ kumandasıda Yenihisarğe 12 miŋ kişilik kuvvet ibarmiş ve Tunganlar bilân 20 kün muharebe etmiş. Bilâhere Tunganlarniŋ eslihası mükemmel bolğan ve Hoten askeride ok tuğab ketğan sebebidin evval Abdullah Beg ve bir neççe kün kîn Nur Ahmed Beg her ikisi şehid bolub askerleri bozuldi ve Tunganlar Yeŋihisar halkını katliam ve istila etti. Muhammed Emîn Beg, Yarkendğe barib bozulğan askerleriŋ bir mikdarini toplab Hotenğe hücum etmekçi bolğan Hoce Niyazni Âksuğe kaçurup özî askerleri bilân Hotenğe kelmiş ve iki ây kiyn Tunganlar Hotenğe hücum etmiş ve bir neççe def'a muharebeler neticeside Muhammed Emîn tağka çekilmiş ve Tunganlar Hotenni zabt etmiş. Ve Muhammed Emîn Beg tağlarda uzuksiz kalğani üçün askerler tarab kitib mecburen 1933 Culayi[16] âyide Hinditanğe çekilib bir yıl Hindistan çeğraleri ve şehirleride turub yine vatanğe ketmek ârzusi bilân bir âz âdem **[A4]** yiğib yâşurunçe Şarkî Türkistan hududiğeçe barsemu yolini düşman keskani üçün muvaffak bolalmay Afganistanğe ketmiş. O yerde bir buluŋde guşeşinlik[17] hayatini ihtiyar kilib öz yurti ve vatani hakkide tarih ve coğrafya ba'zı siyasî ve idârî eserler yazmuşdur.

1938'din başlab Merkezî Çin hükûmeti bilân tânişmak ve bu hükûmetniŋ emri âsdide çalışmak üçün teşebbüsde bulunmuşdur. 1939'da Merkezî Hükûmet tarafidin İslâm âlemiğe ibarilğan muhterem Îsâ Beg Efendiniŋ vâsıtâsı bilân yukariki maksadiğe

[14] Çinli Müslümanlar.
[15] Sheng Shicai: 1933-44 yılları arası Doğu Türkistan'da görev yapan Çinli yönetici.
[16] Temmuz
[17] Gizlenerek.

muvaffak bolmuşdur. (Ve muhterem Cu Bu Caŋ[18] hazretleri Muhammed Emin Begni Hindistanğe kelib çalışmağa emr etmişdur)[19]. Likin ba'zı bir düşmanlarniŋ tahrikleri neticeside Muhammed Emîn Beg Hindistanğa ta'limât âlib işka başluğuçe ba'zı bir neççe kötülik şahsî ve siyasî düşmanlarniŋ teşebbüsi netiçeside Hindistan Hükûmeti Muhammed Emin Begni hüccet ve delilsiz habs etmişdur. Bilâhere Büyük Maraşâl Caŋ Vey Vencaŋ[20] ve Cu Bu Caŋ hazretlerinin tavsiyeleri bilan Hindistan hükûmeti Muhammed Emin Begni habisdin çıkarmış ve Muhammed Emin Beg, Maraşâl ve Cu Bu Caŋniŋ emirleri boyiçe 7 Aprilde[21] Çunkinğe[22] kelmişdur.

---

[18] Chu Chia-hua (1893-1963). Çinli bilim adamı, jeolog ve Milliyetçi Çin Partisi (Gomindang) politikacısıydı. 1930'ların başında Nanjing'deki Milliyetçi Hükümet için İletişim Bakanı olarak görev yapmıştır. 1950'de Tavan'a giden Chu, 1963'de ölümene kadar Gomindang hükümetinde çeşitli üst düzey görevlerde yer almıştır (Bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/Zhu_Jiahua). MEBU'nun **Doğu Türkistan Türkistan'ın Hürriyet Davası ve Çin Siyaseti [DTHD]** (İstanbul, 1954) başlığıyla Türkçe, **Eastern Turkistan's Struggle For Freedom and Chinese Policy** (İstanbul, 1954) başlığıyla da İngilizce yayınladığı eserinde karşılıklı mektuplaştığı kişi de Chu Chia-hua'dır. Buğra söz konusu kitabın ön sözünde Chu-Chia-hua hakkında şu bilgileri vermektedir: *"Bu mektuplar benimle Çin devlet adamlarından olan Dr. Chu-Chia-Hua arasında teati edilmiştir. Dr. Chu-Chia-Hua, Çin'in mühim devlet adamlarından biri olup Çin kabinesinde defalarca bakan olmuş ve başbakan yardımcılığı yapmış bir zattır. Dr. Chu şimdi Formoza'da [Tayvan] Çin'in siyasî ve ilm şahsiyetlerinin arasından sırada yer almış bulunmaktadır. Bu cihetle Dr. Chu, her hususta Çin devlet adamlarının zihniyetine tercüman olmak salâhiyetini haizdir* (Buğra, **DTHD**, s. 3-4).

[19] Parantez içinde verdiğimiz bu kısım, ilgili sayfada metnin sağına derkenar notu olarak eklenmiş hâlde bulunmaktadır.

[20] Mareşal Chiang Kai-shek (1887-1975). Modern Çin'in kurucusu kabul edilen Sun Yat-sen'in 1925 yılındaki ölümünden sonra Gomindang (Çin Milliyetçi Partisi) başına geçen askerî ve siyasî liderdir. Merkezî Çin'in savaş lordlarına karşı Gomindang tarafından başlatılan savaşta baş komutanlık yapmıştır. 1928'de başkenti Nanking'e taşıyıp kendi başkanlığında bir milliyetçi hükûmet kurmuştur. 1949 Komünist ihtilali sonrası Tayvan'a giden Chiang, 1975'te ölümüne kadar Tayvan'da Milliyetçi Çin idaresinin başkanlığını yaptı (Bkz. Çan Kay-şek, **Sovyet Rusya Çin'de-Yetmiş Yıllık Bir Ömrün Hikayesi**, çev. Muhaddere N. Özerdim, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, 1962, s. 6-9).

[21] Nisan

[22] II. Dünya Savaşı yıllarında (1937-1946) Gomindang Hükümeti tarafında başkent olarak ilan edilen şehir.

3.2. “Mehmet Emin Buğra’nın Siyasî Hayatı” Başlıklı Metin

[B1] Muhammed Emîn Buğranin Siyasî Hayatı

Şarkî Türkistan asrî nakliyât ve muhaberât vasıtaları bile dünya memleketleriğe ulaşılmağan metrûk bir yer idi. Hâkim unsur bolğan Çin me’murları Şarkî Türkistan ahalisini asrî terbiyedin mahrum hâlde idare kılur idi. Bu sebebdin Şarkî Türkistan ahalisi yigirminci asırnin başlanğuçide orta asırlardaki karanğuluk içide yaşar idi. Çin me’murlarının ağır zulümlerini, milletnin açınarlık derecede kiyn kalğanlikini his kıladurğan kişiler yok hisabda idi.

Orta tahsil zamanlarımda (Birinci dünya sokuşi başlanğan çağda) Şarkî Türkistanğa haricdin ba‘zı ğazete ve mecmûalar ve seyahatçiler kelmekge başladı. Bu ğazete ve mecmûalarni zevk bile okur idim. Tağamnin kelgen seyahatçilernin tağam bile kilişkan sözlerini şevk bile tinlar idim. 1914 de Hotenge kelgen bir ecnebi (Türkiyelig) seyahatçi muallimdin hususi ders alıb âztula asrî maarif ve siyasî tedkik terbiyesi aldım.

Hâsılı 15 yaşımdin i’tibâren Çin zalimiğa karşı nefret hissi ve milletim ve yurtumnin haliğe kayğuruş könlümde urunlaşkali başladi. Bu hissiyatnin haydakçiliki bile milletimnin tarihini örğenüş, dünya milletlerinin kadîmki ve asrî hayatlarını tedkik kiliş zevki könlümde kündin künge kutlenmekde idi. Ma‘a’l-esef muhitimde manа bu sahada terbiye biredurğan kişiler yok idi. Yalğuz özümnin özümğe terbiye birişim lazımidi.

22 yaşımda tahsilimni biturub müderrislikğe başladım. Kolumdin kelgene kadar ders usulida yeŋgilliklar meydanğa kelturuşğe çalışdım. Bu sebebdin eski dimağlikler tarafidin her türlük ta‘nne ve düşmanlikğe uçradım. 1922-1929 yıllar arasida siyasî cihetdin amelî bir iş kılalmıdım ve kiliş Kâbiliyetini özümde his kılmadım. Amelî siyasî hareketim 1930’daki seyahatim bile başlandı. Mezkûr yılı Şarkî Türkistan içide altı ay seyahat kıldım. Yurtnin her sınıf adamları bile körüştüm. Halknin fikrini ve arzusini âŋladım. Her yerdeki Çin me’murlarının vaz‘iyetini her yerdeki askerî küçini bildim. Neticede açuk ve sulh içinde bir siyasî hareketnin imkansızlıkığe ve kurallık bir **[B2]** inkılabdin başka çare yoklukığa kana‘at kelturdüm. Seyahatdin Hotenge kaytib kelibla inkılabğa zemin hazırlamak üçün halknı etrafımğa

toplamak çaresige tüşündüm. Bu çare bolsa hükümet tarafdin tosalğu bolmasdin avâm halkniŋ meni yakındin tünüb maŋa muhabbet peyda kılmakı idi. Bu çareni tapişim oŋay boldi. Dinî ilmim yeterlig bolğanlıkı üçün Hotenniŋ her yeride dinî nutuklar sözlemekge başladım. Her nutkumni miŋlerçe halk uzaklardin kelib aŋlar idi. Bara bara Hoten ahalisinin her sınıfı maŋa çokur bir muhabbet bağladı. Hükümetniŋ mu hiç kari bolmidi.

Bu fırsatdin istifade kılıb 1931 Mayda bir yaşurun teşkilat kurdum. Bu teşkilatniŋ ğayesi inkılab üçün a‘zâ, pul ve yerağ toplamak idi. 1932’niŋ başlarıda yeterlig a‘zâ ve pul toplandı. Ama bek az yerağ tapıldı. Mezkûr yılı Febraryniŋ ortalarıda teşkilatimizdin hükümet vâkıf bolub bizni tutmak üçün tertibat alğali başladı. Biz tutuluşdin burun nime bolsa bolsun inkılabni başlaşğa karar birib, 24 Febraryda Karakaş şehrige hücum kılıp bir saat sokaş neticesinde alduk. Bizdin bir kişi düşmandin 66 kişi öldi. İki kün kiyn Karakaşğa ğarb ve şarkdin hücum kılğan düşmanni 16 saat soku[şu]b yeŋdük. Bir hafta soŋra Hoten şehrini muhâsara astiğa alduk. 22 kün muhâsaradin kiyn düşmen teslim boldi. Bir ay içide bütün Hoten vilayetini alduk. Düşman teslim boldi. Bu arada Kumul, Altay, Turpan, Aksu, Kâşgar ve mu inkılab kozğalıb hükûmetnin kolida Urumçi ve İlîdin başka yerler tamamen inkılabçılarnıŋ koliğa ötken idi.

Rus Sovyet Hükûmeti bu inkılabniŋ neticeside Şarkî Türkistanniŋ âzad bolub kalişidin endişe kılmakda idi. Çünke Şarkî Türkistan âzad bolsa Rus kolidiki Garbî Türkistan ahalisiğe te’sir yitip o yerde mu inkılab kozğanlişidin Rus hükûmeti korkar idi.

Bu üçün Rus hükûmeti Şarkî Türkistan inkılabini basturuş üçün Umumî Vali ve Başkumandan Çiŋ bile bir yaşurun muahede tüzüb Çiŋğe tayyare ve kural bile yardem kıldı. Bu yardem bile Çiŋ hiç iş **[B3]** kılalmidi. Neticede Ruslar Şiyŋ âtliğ Çinliğ bir zâbıtanı Çiŋge karşı isyan kıldurdi ve Çiŋ mağlub bolub Çiŋğe kaçıb ketti. Asi Şiyŋ umumî vali ve başkomutan boldi. Ruslar Şiyn[ge] bir fırka Rus bir fırka Çinliğ asker bile yardım berdi. Bu Rus yardımı bile şimal vilayetlerdeki inkılabçi lideri Hoca Niyaz ve asî Tungan (Çin[li] Müslüman) Ceneral Ma Cuŋ Yinler mağlub bolub Kâşgarğa kaçib keldi.

Hoca Niyaz bile birleştim asi Ma Cuŋ Yin yok etmek ve andin kiyn Rus askerige karşı soŋ nefesgeçe vatanimizni müdafi'a kılmakğa karar berduk. 1933 Marçniŋ başıda Ma Cuŋ Yinge karşı sokuş başlandi. Hoca Niyaz Kâşgardin Yarkendge kaçkan sebebidin Kâşgar Ma Cuŋ Yinniŋ koliğa tüşti. Miniŋ iki iynim Ceneral Abdullah Şahmansûr ve alay kumandanı (biragdır) Nur Ahmetler 6000 askerim bile Yeŋhisarda Ma Cuŋ bile sokuşub 23 Marçda Ceneral Şahmansûr şehid boldi. 28 Marçda biragdir Nur Ahmet şehid boldi. 20 kün devam kılgan bu sokuşda iki iynim başliğ 3200 askerim şehid ve mecruh boldi. Bu zâyiatniŋ sebebi bu sokuşğa Hoca Niyazniŋ katnaşmiğanliki boldi. Kiyn ma'lum bolğanğa göre Hoca Niyaz men bile kılğan birleşiş muahedesini meni aldamak üçün kılğan iken ve yaşurunçe Umumi Vali Şiyŋ bile mahfi muahede tüzüb maŋa ve mühim ademlerge karşı su-i kasd kılmak bile Hoten ve Yarkenddeki inkılabçı askerlerni taratib atmakni boyniğa alğan iken. Bu mahfi muahede Rus kumandanı Ceneral Bigtiyofniŋ Hoca Niyazğa yazğan bir mektubi 4 Aprilda miniŋ kolumğa tüşmeki bile aşkara boldi.

Buniŋ bile men Yarkende hem Hoca Niyaz ve hem Ma Cuŋ Yindin ibaret iki düşman arasida kaldim. Bu tehlikedin kutuluş üçün 5 April kiçesi Yarkenddin Hotenge çekildim. Buniŋ bile Hoca Niyaz tehlikege tüşti, yani şarkda miniŋ askerim ğarbda Ma Cuŋ Yin askeri âŋa düşman idi. Hoca bu tehlikedin kutulmak üçün Aksudaki Ceneral Biygtiyofniŋ yaniğa kaçtı. Neticede Ma Cuŋ Yin Yarkendni sokuşsiz işğal etti. Emdi men men Ma Cuŋ Yin ve Rus askerleri karşısıda yalğuz kalmakda idim. Rus askerleri ve Ma Cuŋ [Yin] arasıda kattiğ

(İkinci sayfağa [ok işareti] 1932 niŋ ahiriğeçe Kâşgar vilayetideki Yeŋhisardin şarkda İçki Çin çigrasıdaki Çuhalikğeçe bütün cenubni men işğal kıldım ve parlamentorluk bir hükümet kuruşğa muvaffak boldum. Bu müddet içide 31 ketim sokuş boldi.)[1] **[B4]** bir sokuş bolup turğanlikidin men iki ay kadar sokuşsiz turub müdafiage hazirlik kıldım. Macunyiŋ Rus askerleriniŋ tayyare ve tanklaridin mağlub

[1] Bu parantez içinde verdiğimiz kısım metnin 4. sayfanın sağında derkenar olarak bulunmaktadır. Yunus Buğra'nın düzenlediği metinde ise bu kısım 2. Sayfanın ortasına bazı kelimeler değiştirilerek şöyle konulmuştur: "1932 niŋ ahiriğeçe Kâşgar vilayetideki Yeŋhisardin şarkda İçki Çin çigrasıdaki Çuhalikğeçe tamamen *âzad kılduk* ve parlamenter hükûmet kuruşğa *muvaffak boldum*. Bu müddet içinde 31 ketim sokuş boldi." (Bkz. Buğra, **MEBUK**, Belge No: 1.1. Sayfa 44/3; Ek3/**MEBUSH** Nüsha Farkı Örnekleri). Görüldüğü üzere Yunus Buğra, metnindeki müellife ait orijinal ifadeleri bir takım yanlış anlaşılmalar mahal vermemek adına "iyi niyet"le yumşatmış görünmektedir.

bolup hissini yok etib az adami bile Rusyage kaçtı. 8000 kadar askeri Mahusen atliğ bir zabitaniŋ kumandasida kaldi. Mahusen bütün kuvveti bile 15 Cunda Hotenge hücum kildi. Men bütün kuvvetim bile müdafia kildim. 23 Cun kiçisi meniŋ askerelrim Zava Meydan sokuşida mağlub bolub perişan boldi. Ve men yanimda kalğan 300 askerim bile Hotenniŋ cenebudeki tağlarge çikildim. Mahusen Hotenni işğal kıldı. Ve maŋa karşı asker çıkardı. Tağdaki sokuşlarda düşmen mağlub ve men ğalib vaziyetde bolsam mu, yimek yoklukidin askerlerim kündin künge azaymakta idi. 20 Cülaide yanımda fekat 22 kurallik askerim kaldi.

Karşımda yalğuz Mahusen bolğan takdirde yine küç toplab oni vatanimizdin sürüb çıkarişğa imkan bar idi. Lakin (oni takip etken)[2] Rus kuvvetiğe karşi kilişim imkansız idi. Bu üçün 26 Cülayide Hindistanğa hicret kilib bir müddet fırsat kütmekge karar birdim. Ve şu küni Şehidallahdin Hindistanğa karab yolğa çıktım. Ağustosniŋ 12 side Ladaka kirdim.

Keşmir ve Amretser şehirleride turdum. Dehli ve Bombayge bardim. Mühim şahislar bile körüştüm. Hindistanda turğan müddetimde şu kanaatge keldim ki: Hariçda vatanim üçün mühim bir iş işlemekge u zamanlarniŋ dünya siyaseti hiç müsaid imes ikan. Bu üçün Şarkî Türkistanğa kaytib[3] (yurtniŋ tağlık yerleride çeteçilik[4] kılıb bir urun kolğa kelturub dünyağe tunuluş ve fırsat kelgende istiklal i'lan kılışniŋ plani bile yurtğa kaytışğa)[5] karar verdim. Ailemni Hicazğa yollab 15 ademim bile sodigar kıyafetiğa kirib atimni Abdullah Han Yarkendige özgertib mehfi surette 2 Febrar 1934 de Çitral[6] yoli bile yolğa çıktım. O çağdaki Hindistaniŋ serhad ülkesideki Dîrdin[7] ta Pamirğeçe tağlık yollartamami bile kar bile kapalğan at seferi mümkün bolmaydurğan bir vakit idi. Eşyalarimizni ademler kira kılıp yötküzüp özümüz piyade yürüb kar çapkun künleride bir neççe kün toğtab hava açılsa yine yürüb Marçniŋ altinci küni

---

2 Parantezi içindeki ifaeler (^) işaretiyle bu araya yazılmıştır.

3 قايتيب/kaytib: dönüp; قايتشغه/kaytişğa: dönmeye (**MEBUK**, Belge:1.1. Sayga 44/6).

4 Gerilla savaşı.

5 Parantez içindeki metin ilgili sayfanın derkenar notudur. Y.Buğra nüshasında bu kısım **MEBUK**, Belge:1.1. Sayfa 44/6'da 1. paragrafın sonuna yeni bir metin olarak eklenmiştir.

6 Chitral, Pakistan'ın Hayber Pahtunhva eyaletine bağlı, Kunar Nehri boyunca, 2 mil (3 km) genişliğindeki bir vadide, deniz seviyesinden yaklaşık 4.900 fit (1.490 metre) yükseklikte bir kasabadır (Bkz. https://www.britannica.com/place/Chitral).

7 Dîr, Hayber-Pahtunhva eyaletinin Yukarı Dîr Bölgesi'nde bulunan bir şehirdir. Panjkora Nehri'nin bir kolu olan Dir Nehri boyunca uzanır. Chitral'a giden ana yol olan Lowarai Geçidi'nin tabanındadır (Bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/Dir_(city)).

Afganistan Vahan deresige barduk. Pamirdin âdem ötüş mümkin emeslikidin **[B5]** serhad borğil[8] kışlakida iki ay kalmakğa mecbur bolduk. Serhadde turğan müddemizde o yer bu yerge kaçıb çıkıb kalğaninkılab yoldaşlarimdin 30 kader kişi yanimğa toplandi ve bir az kural satib almak imkanini mu tapib yanimdaki âdemlerni kurallanduruşğa yeterlik 30 kader kural topladim.

Pamir yoliniŋ karları irib yol açildi. Taşkorğan[9] tarafige Pamir Kırğızlaridin casuslar ibardim. Bütün yollarda Rus ve Çin askerleri orunlaşib bizni tutmak üçün mükemmel tertibat alğanliki bilindi. Aldımızğa yürüş veya Hindistanğa kaytiş imkansız boldi. Afganistanğa çekilişdin başka çare kalmidi. Lakin vataniŋ çigrasi közümizge körüngen bir yerdin yine uzaklarge çekilişge köŋlüm razı bolmay kattiğ kayğu ve sıkıntı bile serhad borğilda turdum. Köp âdemlerim ümitsizlanib mendin icazet elib her tarafge tarab ketti. Yanimda 15 kişi kaldi.

Bu arada Afganistanniŋ hudud me'murlari miniŋ kim iganlikimni bilib hükümetige ma'lumât berdi. Afganistan hariciye vüzeratı miniŋ nime maksad bile bu çigra yerde turğanlikimni sorab me'murlarğe buyruk yazdi. Hudud zabiti mendin resmen sordi, men "Öz yürtümğa kaytmak maksadı bile kelgan idim. Bu yerde hiç bir işim yok. Ama yolum tosulub kalğanlikidin turub kaldim. Eger Afganistan hükümeti kabul etse kâbulğa barib bir müddet u yerde turuşni havahleymen" didim. Hariciye vezaretidin kabul cevabi Ağustosniŋ başida keldi. Ğayri resmi hükümet mihmani sıfat bile Kâbulğa hareket ettim. 2 Septemberda Kâbulğa keldim. Hariciye vezir Feyz Muhammed Han ve başvezir Serdar Muhammed Haşim Han bile Körüştüm. Köp hürmet ve hemderdlik körsetti. Men ularniniŋ hürmetige teşekkür kilmak bile beraber öz fikr ve maksadimni âçuk arz ettim ve didim ki: Men Afganistan hükümetiniŋ bitaraflik siyasetini yahşi bilemen bu üçün Afganistanda turğan müddetimçe hiçbir siyasî hareket kılmaymen. Amma şuni Afganistan hükümetidin rica eytamki vatanim üçün **[B6]** hareket kiliş fırsati kelganda Afganistan hükümeti miniŋ Afganistandin derhal çıkıb hareket kıladurğan yerimge ketişimge icazet bersun.

---

8 Sınır boyları.

9 Doğu Türkistan'ın Tacikistan'a sınırında Pamir sıra dağları bölgesinde dünyanın en yüksek ikinci dağı olan Çoğir Dağı eteklerindedir.

Serdar Haşim Han ve Feyz Muhammed Han bu fikrimni hoşluk bile kabul etti. Afganistanda hatircama ve rahat yaşaşimğa tuluk yardim kilişni va'de kıldı. Kâbuldaki 7.1/2 [yedi buçuk] yıl ikamet müddetide sıkıntı çakmasdin yaşadim. Üzemni gemnam[10] kilib ğazeteçi ve seyahatçi âdemler bilan münasebet kildim. Bu müddet içide Türkçe, Arabça, Farsça ve Urdu tillarini bilganlikimdin istifade kılıb bu tillarda maŋa kereklik kitablarni toplab ve ğazete ve mecmualarge iştirak etib okumak bile dünya siyasetini, milletlerniŋ siyasî ve içtimaî ahvalini tedkik etmekge meşğul boldum. Yine bir tarafdin vatanim üçün asrî şekilde bir tarih yazmakğa çalıştim. "Şarkî Türkistan Târihi" atliğ bir kitab yazdim. Mundin vatanimniŋ coğrafyası ve başka mevzu'lar risaleler yazdim.

Dünya siyaseti ve milletlerniŋ siyasî, coğrafyaî, içtimaî ve iktisadî vaziyeti bile öz yurtumniŋ siyasi, coğrafyai vaziyetini ve milletimniŋ içtimaî ve ilmî ve iktisadî vaziyetini mukayese kilib yurtümniŋ istikbalini yahşi bir akibetge kavuşturuş üçün özümge toğra bir yol tapiş üçün çalişur idim. Çin-Japon sokuşi çikkan vakitda bazi kişiler Japonlar bile hareket birligi kilimşimğa tavsiye kildi. Amma men buni muvafık körmidim çünke Japon yardimi bile yurtimni azad kilişni ânçe mümkin körmas idim. Ve eger mümkin bolsa mu hocayin tigiştürmekdin bir netice kolğa kelmaslikini inik bir hakikat deyib tüşünür idim.

Şarkî Türkistan u çağlarda Çin, Rus ve Japon tehlikesi astida idi. Dimek Şarkî Türkistan yolbars, ayiğ ve böri arasida kalğan bir kuziniŋ vaziyetide idi. Bu vaziyetdeki koy eger aklini yok etmese eŋ zaiyf düşmenniŋ himayesiğa kirib, canini kutkuziş üçün u zaiyf düşmen bile iş birliki kilişni ihtiyar kilardur.[11]

Bu oy bile men Çin hükümeti bile âŋlaşmak kararığa keldim. Amma bu vakitğeçe Çin hükümeti bile hiçbir alaka kılmağanlikimdin Çin hükümetige top toğra

[10] Gizleyip.

[11] Buğra'nın Kâbil yıllarında dönemin Japon elçiliğine gizlice giderek orada bir takım görüşmelerde bulunduğu ve bunlara dair Japon arişivlerinde belgeler olduğuna dair çağdaş bazı araştırmacıların görüşleri vardır (Bkz. Sekioka Hideyuki, **Yaponeniŋ İkkinçi Dünya Uruş Mezgildiki Şerkî Türkistan İstiratigiyesi,** çev. Mukaddes Nur, USA, World Uyghur Writers Union, 2019, s. 36-37;

kararimni bilduruşni münasebetsiz körüb, bir vasıta izdep turğan vaktida (2/11/1939)[12] İsa Efendi Kâbulğa keldi.[13]

İsa Alptekin yurtniŋ azadliki üçün yurt içide hareket kilişğa imkan tapalmağanlikidin Çinğa barib hükümet erbabi bile sözleşmek, ğazete ve mecmua neşratmek ve yurdtaşlarni okutmak işleri bile on yildin **[B7]** çalışmakda bolğan bir meslekdaşim idi. Çin-Japon sokuşi devride Çin hükümeti tarafidin İslam memleketlerige bir dostluk ziyaret hey'eti (Good Will Mission) ibarilgan idi. İsa Alptekin bu hey'etniŋ reisi idi. İsa Alptekin İslam memleketlerini seyahat kilib Kabulğa kelib hükümet mihmani bolub bir kançe kün turdi. Bu müddet içide İsa Alptekin bile uzun müzakereler kılıb Çin hükümeti bile aŋlaşmak usûlini kararlaşturduk ve İsa Efendi vasıtaçilik vazifesini boyniğa aldı. İsa Efendi kolidin Maraşal Çiŋ Kay Şek ve başka mühim şahislarge mektub yazdım. Çin hükümetidin cevab keldi. Cevabniŋ mezmuni Hindistanğa ötüb u yerde Çin ve Türkistaniŋ müşterek menfaati üçün işleşimni Çin hükümetiniŋ muvafık tapkanlikidin ibaret idi.

Hindistan İŋiliz hükümeti miniŋ Hindistanğa ötüşim üçün viza berişni ikki yil keçikturdi. 1941 niŋ başida Kâbuldeki İŋiliz sefiri viza birişge karar bolğanlikini bildurdi. Viza alib 22 Març 1942 de Kâbuldin Pişaverğa keldim. U yerdin Kelkitge[14] barib Çin general konsolini kördüm. Ceneral konsol Pao Efendi[15] miniŋ Hindistanda işleşim üçün Çin hükümeti tarafidin resmî buyruk yoklukini bahane kılıb Çinğa barişimğa tarafdarlik bildürdi. Men Çinğa barişni kabul etmidim. Bu sebeb bile konsol mini Çinğa ziyanliğ hareket kiladur diğen gümanğa tüşüb, Hindistandin çikarişğa hareket kildi. Men Kelkitdin kaytib Ravalpindideki ailemniŋ yaniğa kelür kelmas İŋiliz mehfi polisi (C-I-D)[16] niŋ köz astiğa tüştüm. Pişaver polisiniŋ kolida sansur üçün

---

12 Ok işaretiyle sayfanın sağ altına aşağıdan yukarı surette imla edilmiş tarihdir.

13 Alptekin'in 1939'daki Kâbil'de Buğra ile ilk buluşmalarını detaylarına dair bkz. İsa Yusuf Alptekin, **Esir Doğu Türkistan İçin-İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları**, der. M. Ali Taşçı, İstanbul, Doğu Türkistan Vakfı Neşriyat Merkezi, 1985, s. 380-381.

14 Gilgit, Pakistan idaresindeki Keşmir'deki Gilgit-Baltistan idari bölgesinin merkezi olan şehirdir. Gilgit Nehri'nde bulunur (Bkz. https://tr.wikipedia.org/wiki/Gilgit-Baltistan)

15 Başkonsolos Pao

16 The Criminal Investigation Department/Ceza Soruşturma Dairesi (CID)'dir. Birleşik Krallık ve birçok Commonwealth ülkesinde çoğu sivil giyimli dedektiflerin ait olduğu polis gücünün bir dalıdır. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başları boyunca Britanya sömürge polisi tüm dünyada geliştirilen terminolojiyi benimsedi ve daha sonra bu ülkelerin polis kuvvetleri, bağımsızlıklarını kazandıktan sonra bile bu terimi korudular (Bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/ Criminal_ Investigation_Department).

kalğan tört sanduk kitablarimni almak üçün 29 Aprilda Pişavarğa bardim. U yerde C-I-D başliği Dehlidin kelgan bir buyrukni bildurdi. Bu buyrukda Hindistan hükümeti miniŋ tizdin Hindistandin çıkıb ketişimni istimakde idi. Men "Kolümda pulum yok bolğanlikidin başka yerge kitişim mümkin iymas" deyib cevab berdim. 2 Mayda meni Peşaver merkezi kamakğanesiğa[17] kamadilar. İŋiliz hükümetige bir neççe katim müracaat kilib **[B8]** nime günah bile kamalğanlikimni sordum, cevabda günahim barlıkını yazmazdin Hindistandin çıkıp ketmek şartı bile boşatilişimni bildurdi. İŋiliz hükümeti Çin hükümetige müracaat yazişimğe icazet bermidi. Bilahare hanımim Maraşâl Çiyaŋ Kay Şekge, İsa Efendige ve başka hükümet ademlerige müracaat yazdi. Neticede Maraşal Çiyaŋ Kay Şekniŋ buyruki bile Çin Ceneral Konsoli kefalet berganiŋ neticeside 8 Cenuver 1943 de mini kamakdin çıkardilar ve Peşevar C-I-D başlığı Dehlidin kelgan buyruk boyiçe başka yerge ketiş veya ki Hindistanda turuşğa hakliğ ikanlikimni bildurdi. İkki hefte sonra yine Dehlidin meninŋ Çiŋğa kitişim lazım ikanliki hakkida buyruk keldi. Bu buyrukğa binaen meni ailem bile birlikde polis koşub mecburi revaşde Kelkitge elib barib Çin Ceneral Konsonliğa tapşurdi. Ceneral Konsol, Maraşal Çiyaŋ Kay Şekdin kelgen telegramni körsatti. Ailem bile Çiŋğa barişim buyrulğan uçkuç kirasi ve yol çıkımini konsolhanidin ta'yin kılğan bir telgram idi. İsa Efendi mu Çiŋğa barişimğa da'vet kılıb mektub yazğan idi.

Binaenaleyh 4 Arpil 1943 de Kelkitdin uçkuç [18]bile Çiŋğa hareket etib şu küni akşamda Çunkiŋ hava meydaniğa barduk. Hava meydanida İsa Efendi başliğ yurtdaşlar erkan-ı harbiye riyasetiniŋ hariciye vüzeratiniŋ Gomindaŋ fırka teşkilat vüzeratiniŋ vekilleri ve Müslümanlar Cemiyetidin bir heyetdin ibaret yüz kadar kişi mini karşi aldi.

Çuŋkiŋde bir neççe kün hükümet mihmani bolub merkez hotelde yaşaduk. Maraşal Çiyaŋ Kay Şek "Yurt ve milletiŋiz üçün kılğan hizmetleriŋizni takdi eytamen ve bu yolda korgan zahmetleriŋizge çokur hamder dilikim bar. Çunkiŋda vataniŋiz üçün hizmet kiliŋ yardem kılaymen. Vakti kelganda vataniŋizge kaytib u yerde faydalik hizmetler kilişiŋizni ümid eytamen." didi.

[17] Hapishane.
[18] Uçak.

[B9] İçki Çinde[19] **Kılğan Hareketlerim**

İsa Efendim bile uzun müzakereler kılğandin kiyn siyasî prensipimiz şuŋa kararlaşti.

1. Çin hükümetidin hazirçe istiklal taleb kılmasdin muhtariyet taleb kılmak. Bu muhtariyetniŋ esasi şudur: Harici siyaset ve müdafia işleri Çin Merkezî Hükümetiniŋ kalida bolub başka işlerde Şarkî Türkistan tuluk âzad boluş.
2. Muhtariyet talebi üçün Çin hükümeti ve muhtelif resmî kurultaylarğa talebnameler beriş.
3. Özümiz tarafidin Türkçe[20] neşriyat çıkarib milletimizni muhtariyetge toğra terbiyelemek neşriyatimiz tarafidin Çinçe mecmua çıkarib Çin milletiniŋ efkar-ı umumiyesini Türkistan muhtariyetige tarafdar kilmak yine bir tarafdin Çinniŋ mühim ğazete ve mecmuaları arkaliğ teşvikat yürgüzmek.
4. Muhtariyet alğandin kiyn âzad bir hava içinde miltemizniŋ siyasî mefkuresini milletçilik noktasida birleşturub her bir ecnebi hükümetni kubul kılmaydurğan seviyege yükseltmek üçün milletimizniŋ siyasî aŋini terbiyelemek iktisadî hâlini tüzeltmek marif ve medeniyetini yükseltmek.
5. *(Türkistan ahalisiniŋ ilmî ve siyasî seviyesi istiklağa layık bir yolğa kirgandin kiyn ikinci merhalde istiklal da'vası kiliş.*)[21]

Bu kararimizğa Çin içide yaşamakda bolğan Çin Riyaset Cumhur Meclis (Supreme Assembly) a'zası Mesud Beg başliğ yurtdaşlar koşuldi.

---

[19] ایچکی چینه/İçki/İyçki Çin: Bu terim genel olarak Çin'in merkez bölgesini ifade etmektedir. Yani Tibet, Mongol, Doğu Türkistan vs. dışında Çin'in Batı yakası ve nüfüs yoğunluğu Han Çinlilerinin oluşturduğu bölge kast edilmektedir. Günümüz Türkçesinde kullanılan "İç Anadolu" kullanıma benzer olduğunu söyleyebiliriz.

[20] M.E.Buğra'nın bu metni ve diğer çalışmalarında birçok yerinde sıklıkla dile gitirdiği Türkçe ifadesi, günümüz Türkiye Türkçesi olmadığı açıktır ve fakat burada Buğra'nın Uygurca ibaresini kullanmadan sürekli olarak Türkçe ifadesini tercih etmesi de manidardır. Yunus Buğra ilgili çalışmasında buna dair şöyle bir not düşmüştür: *"Burada Türkçe sözcüğü, yalın halinde, Doğu Türkistan'da 1950'li yıllara kadar geçerli olan, harekesiz (fonetik olmayan) Arap harfleriyle yazılan, tarih ve dil bilimcilerince Türkî, Türkistanca, Çağatayca veya Güney Türkçe olarak adlandırılan Türk dili anlamında kullanılmıştır."*(Bkz. Buğra, **MEBUK**, Belge 1.1./s. 16, dipnot no: 23).

[21] Parantezdeki bu bölüm derkenar notu olarak sayfanın sağ üst köşesinde yukardan aşağıya şekilde yazılmış olup bu kısma işaret etmektedir.

Men Çinğa kilişdin bir ay burun İsa Efendi Altay atlığ mecmuasini çıkarişğa başlab bir san çıkarğan ikan. Men birinci işim bolub Altay mecmuasınıŋ baş muharrilik vazifesini boynumğa aldim. Yukarki perensipler esasiyda makaleler bile tolğan halde çıka başladi. Yene bir tarafdin Altay mecmuasiniŋ Çincesini çıkarduk. Az zamanda bu neşriyatimizniŋ hem milletimiz ve hem Çin milletide yahşi te'sir koyğanliki aşikar boldi. Çin ziyalileri Sun Yat Sinniŋ oğlu Doktor Sun Fu başliğ tarafdarlarimiz ve müteassiblerdin Gomindaŋ fırkasiniŋ eŋ kuvvetlig âdemi Ceyŋ Gu Fu başliğ küçlük muhaliflerimiz meydanğa çıktı. Tarafdarlarimiz hareketimizde devam kilişğa cesaret birur ve fikir birur idi. Muhaliflerimiz türlük müşkilat çikarmak ve ba'zı vakitda korkutmak bile faliyetlerimizni tohtatmağa çalişur idi.

Bu muhaliflerimiz biznin âyrim bir millet bulğanlikimizğa i'tiraf kılmas idi. Türkistan Türk milletini Çin milletiniŋ bir parçası diyib iddia kılur idi. Türkistan Türk milletige hiçbir siyasî barlik bermek istemes idi. Bulerniŋ ğayesi Türkistan Türk milletini yutmak (Assimilation) kilib vücud sahifesinden yok etmek idi. Bu ğaye üçün Gomindaŋ fırka teşkilat vüzeratida mahsus teşvikat **[B10]** idaresi bar idi.

Bu esassız nazariye ve zalimane ğayege karşı biz ilmî delillerge esaslanğan müdafia ve ba'zı hücum bile mücadele kılmak bile ğayne kılmas iduk. Buŋa ilave Sun Yat Sinniŋ Üç Pirensib Meslek[22] ismidiki Çinniŋ mukaddes siyasî kitabı devlet teşkilat hayihasi ve başka eserlerdin bizge faydaliğ parçalarni neşr kilmak bile muhaliflerimizni mağlub etmekde idük. Çünki bu eserlerde bizni Türk Müslüman ataydur Çinniŋ siyasî hududi içindeki milletlerge millî muhtariyet berişni va'de kıladur. Çin devleti içindeki milletler her hukukda barber didur. Buŋa münasib köb sizler bardur.

1943 niŋ ayağlarida Çin hükümeti kanun-i esasî müsveddesi[23] hazırlaş komitesi atliğ bir komite kurdi. Bu komiteniŋ reisi Sun Fu[24] idi. Bu komite 180 maddelik bir

[22] Sun Yat-Sen tarafından ilan edilen ve Çin'i özgürleştirip daha müreffeh bir ülke haline getireceği iddia edilen ilkelerdir. Bunlar genelde milliyetçilik, demokrasi ve halkın refahı olarak özetlenir. Gomindang partisinin de temel ilkeleridir (Bkz. https://tr.wikipedia.org/wiki/Üç Halk İlkesi).

[23] Anayasa Taslağı.

[24] Sun Yat-Sen'in oğlu Sun Fo'dur (1891-1973). Eğitiminin önemli bir kısmını ABD'de yapmıştır. 1928-1949 yılları arasında Gomindang hükümetlerinde önemli üst düzey görevlerde yer aldı. 1949 sonrası Tayvan'a yerleşmiş ve 1973'te orada ölmüştür (Bkz. https://en.wikipedia.org/wiki/Sun_Fo)

müsvedde hazırlab neşr etti. Her cemiyet e her kişiniŋ bu maddeler hakkida fikri bolsa komitege berilişini taleb kıldı.

Men ve İsa Efendi Çin Müslümanlar Cemiyeti bile birlikde kanun-i esasî müsveddesige fikr beriş üçün bir istişarî gurub teşkil kilib 1944 Marcda 18 kün münakaşa ettuk. Neticede Çin Müslüman Cemiyeti biznin Türkistan hakkida bermek istigan fikirlerimizge iştirak eytalmaslikini bildurdi.

Îsâ Efendi bile men Türkistan namida 19 maddelik bir talebname hazırlab 22 Aprilda komitege berduk. [25] Komitege berilgan her fikirni ğazetelerde neşr ettürdi. Lakin aradin beş ay ötti biz bergan talabnameni ğazetege çikarmasdin basib koydi.[26] Îsâ Efendi bile ikkimiz komite baş katibi bile kürüşüb fikrimizni neşr ettürüş üçün bir neççe ketim baduk. Lakin baş katib bizdin kaçip küreşmidi. Na ilaç talebnamemiznin müsveddesini Çinde köp okuldurğan Da Gun Bao ğazetesinde 13.10.1944 tarihide neşir ettürdük.

19 maddelik talabnameniŋ mühim maddeleri şudur:

1. Kanun-i Esasîde Şarkî Türkistan Milletiniŋ "Türk"[27] milleti ikanliği uçuk yazılsun.

2. Kanun-i Esasîde Şarkî Türkistan Türk Milletiniŋ millî muhtariyetiniŋ esaslari körsetilsün.

3. Kanun-i Esasîniŋ 4.üncü maddesideki "Şinjiaŋ" sözünü "Türkistan" sözüge özgertülsün.

Özellikle **MEBUSH**'un ilerleyen sayfalarında ismi sıklıkla geçecektir. Zira 1944-45 yıllarında Anayasa Tadil Komisyonunun başındaki isimdir.

[25] Bu araya Yunus Buğra ve Yuriko'nun neşrinde maddelerin sayıldığı kısım yerleştirilmiştir (Bk. **MEBUK**, Belge no: 1.1. sayfa 14, Yuriko, a.g.e., s. LXII.) Kullandığımız orijinal nüshada ise yukardaki devam etmekte ve sadece bir ok işaretiyle yer gösterilmiş olmasına rağmen metnin bütünlüğü açısından yukardaki gibi devam etmesi müellif nüshası bakımından daha anlamlıdır.

[26] باسیب قویدی=/basib koydu: "Üzerine oturup çöktü" anlamında bir karşılığı vardır. Yani ilgili metni yayınlamadı sümen altı etti

[27] Uygur yerine Türk kelimesinin seçimi manidardır.

4. Kanun-i Esasî müsveddesiniŋ beşinci maddesideki “Çin devlet milleti” digan söznü kabul kılmaymiz. “Çin devletige tâbi milletler” diyülsün.

   [B11]

5. Müsveddenin beşinci maddesige şu cümle koşulsun: “Çin devleti hududu içideki milletler, siyaset, iktisat, marif, medeniyet, din, til, hat ve başka her hakda beraberdur.”

6. Kanun-i Esasî müsveddesiniŋ 7 inci maddesidin kiyn şu bir madde koşülsun: “Çin devletide işletiledurğan pul, markalar devlet içideki her bir milletniŋ hatlari bile basilib tarkatiladur.”

7. Kanun-i Esasî müsveddesiniŋ 15 inci maddesindeki “Dinî işler kanunğa muhalif bolmiğan şart bile men etilmes.” Sözüni yok etilsun. Ve hem bu maddege şu iki cümle koşulsun: “Dinde men’ kılınğan işlerge karşilik kilinmaydur. Dinğa karşi teşvikat kılınmaydur.”

8. Müsveddiniŋ 27 niçi maddesideki “Monğol” sözüniŋ yaniğa “Türk” sözi koşulsun.

9. 27 nici maddeğa şu bir cümle koşulsun: “Millî kurultayğa a’za saylaniş hakki her yerniŋ öz yerlig ahlisige mahsusdur.”

10. Müsveddeniŋ 81 nici maddesidin kiyn şu bir madde ilave etilsün: “Hudud memleketlerde da’va ve mahkeme sorağlari u yerlerniŋ öz ahalisiniŋ tili ve hati bile buladur.”

11. Müsveddeniŋ 85nici maddesindin kiyn şu bir madde ilave etilsün: “Her türlük imtihanlar her bir milletniŋ öz tili ve hati bile buladur.”

12. 90. Maddedeki “Monğol” sözüniŋ yeniğa “Türk” sözi koşulsun.

13. Müsveddeniŋ 99nici maddege şu cümle koşulusun: “Ülke valileriniŋ muhakkak yerlig halklardin boluşi ve halk tarafidin saylanişi sartdur.”

14. Müsveddeniŋ 133nci maddesindin kiyn şu bir madde ilave kilisun: "Çin devleti içideki her bir milletniŋ her derecedeki okuşleri öz tilide buladur."

15. 138nci maddege şu cümle koşulsun: "Kanunlar her ulusniŋ tili ve hatti bile basilip neşir kuladur.

    Talebnameniŋ başka tört maddesi yukarki maddelerge yardimci sözlerdin ibaretdur.

    [B12] (10. Sayfadaki neşr ettürdük sözüniŋ ayağığa ulaşturulsun)[28]

Bu talabname ğazetede neşr edilgandin kiyn Çin efkar-ı umumiyeside büyük bir heycan çıkardı. Muhalif mutassıblar bizge kattiğ bir zarbe bermek bile yukarki heycanni basturmak üçün çare istadi. Bu çare matbuat arkalî efkar-ı umumiyege biziŋ iddialarimizni batıl körsatadurğan ilmî deliller arz etmekdin ibaret bolmaki tabii idi. Bu üçün Çiŋ Gu Fu başliğ muhaliflerimiz Çin tarihide ve Türkistan tarih ve siyasetide mütehassis atalğan profesör Li Duŋ Faŋni bizge karşi matbuat mücadelesi üçün meydanğa çıkardi. Profesör Li Duŋ Faŋ merkez ğazeteside uzun bir makale neşr etti. Profesör Li bu makaleside biziŋ layihamizdeki Türklük iddiamizni yurtumuzni Şincaŋ dimasdin Türkistan diyilişini istiganlikimizni ve muhtariyet taleb kilğanlikimizni türklük deliler bile red kilmakğa kişkan idi. Men bu makaleni cümle cümle red kilib ve iddialaramiziŋ isbati üçün yeŋi delliler keltürüp bir makale yazib merkez ğazeteside neşr ettim. Profesör Li meniŋ makalemge cevaben ikinci makalesini neşr etti. Men oni red kilib tehimu mufassal yine bir makele neşr ettim.

Bu kalem mücadelesi biz üçün köp faydaliğ boldi. Çünki taraftar ve muhalif bir taraf bütün Çin şahsiyetleri maŋa ğalbilik ve profesör Liğe mağlubluk bahasini berdi. Çiniŋ büyük alimleri ve siyasetçileridin meşhur tarihçi Çin-Bau-Zen, meşhur yazğuçi Go-Mo-Ro, (Profesör Ma Cuŋ Yiyuŋ, Profesör Diŋ Çu Miŋ)[29] başliğ köp kişiler oyümge kelib meni tebrikledi. (Ve ğazetelerde biziŋ davalarimizni teyid

[28] Parantez içindeki bu ifadeler sayfa 12'nin başında parantez içinde yer almaktadır.
[29] Parantez içinde yazmada yer alan bu kısım sayfa 12'nin sağında ok işaretiyle gösterilmiştir.

ettürdiğan makaleler yazdi.)[30] Doktor Sun Fu, "Sizlerni men mundin soŋ[ra] Türk ataymen" didi. Çin teftiş Yuvan reisi Yu-Yu-Riŋ "Talebiŋiziŋ icrasiğa iştirak eytalmasam mu kutluk ilmi delilleriŋiziŋ aldida hürmet bile igilimen" didi. Bu kalem mücadelesi bitir bitmez Çindu şehrideki ikki yuniyorsitesi talebeleri nümayiş kilib hükemetge tokuz maddelik bir mutalebe berdi. Bu mutalebeniŋ 9.inci maddesi "Türkistanğa millî muhtariyet berilsun" dimekdin ibaret idi.

Muhaliflerge kelsek: Gomindaŋ liderlerinden fırka teşkilat verizi Çiyn Li Fu meni ve İsa Efendini vezaretge kiçkirib kalem mücadelesini tohtatişimizni istedi. Men şu cevabni berdim: "Milletimiz ve yurtimiziniŋ hukuki meseleside bizge karşi açilğan mücadelede biz müdafa vaziyetini almakğa mecburiz. Eger karşi taraf hücum etmese biz hücum kilmaymiz." Vezir "Profesör li emdi yazmasun. Siziniŋ mu aŋa karşı bir nerse yazmaslikinizi soraymen. Yurt milletiŋiz hakkidaki tiliklerиŋizŋi hükümetge berseŋiz faydaliğrak bolur." Didi. **[B13]** Men kabul ettim. İkki kün soŋra mezkur vezirniŋ baş katibi Lau Mi Huvan Efendi bizni bir yemek ziyafetige kıçkırdi. Barduk ve ziyafet saloninda kökür yüzlük amma köp uyatkan bir kişini başkatib Lau bizge takdim kılib Profesör Li Duŋ Faŋ iganlikini bildurdu ve "Bu ziyafet ikkiŋizni dost kılmak üçün tertib eytilgan idi. İkkiŋiziniŋ kalem mücadelesi Çin milletige büyük bilimlar bağişladi. Eger dostane bir birlikde işleseŋizlar tehimu büyük faydalar bolur." Profesör Li bile hararet bile kollaşib körüştük. Profesör li öz ağzi bile mağlub bolğanlikini itiraf kılıb maŋa âferin körsetti.[31]

Bu kalem mücadelesiniŋ başlanğuç künleride Türkistanniŋ şimalideki İli, Çöçek ve Altay vilayetleride Çinğa karşi inkılab kozğalib "Şarkî Türkistan Cumhuriyeti" i'lan kilindi. Bu inkılab biziŋ Çin merkezideki kalem mücadelemizge ma'nevi küç bermekde idi.

Kalem mücadelimizdeki ğalibiyetimiziniŋ ve hem yurtumizdeki inkılabniŋ muhaliflerimizni zayıflandurub bizge cesaret berganliki çok uçuk bir hakikat idi. Biz bu firsatdin faydalanib 3 Març 1945 de Maraşal Çaŋ Kay Şek bile küreştük ve

[30] Sayfa 12'nin sağ alt köşesinde ok işaretiyle yer almaktadır.
[31] Burada "maŋa âferin körsetti/bana aferin gösterdi" ifadesinin üzeri kurşun kalem ile çizilmiştir. Yazma metnin ilgi kısmı şöyle tamamlanmıştır: "…bolğanlikini itiraf kıldı."

Türkistan hakkida uzun bir müzakare kilib arzuyumuzni bildurduk. Maraşal bek hoşluk bile kabul itti ve bir hafta içide bizni müzakere üçün da'vet kilinşini sözlidi. 18 Març akşamiğa yemek da'vet kıldı. Mezkur akşamda İsa Efendi bile ikimiz barduk. Davet hususi bolub riyaset cumhur başkatibi, içki işler veziri ve Monğol Tibet komisyon reisidin başka kişi yok idi. Maraşal "Bütün söz ve talebleriŋizni hiç tartilmasdin sözleŋizler. Belki Türkistan meselesini hâl kilişğa yaradurğan bir neticege barurmiz." didi. Men Türkçe sözledim. Îsâ Efendi Çincege tercüme kildi. Evvelen Çinniŋ Türkistandaki takriben iki asirlik hakimeyetiniŋ tarihçesini ve bu devrede içide Çin me'murlariniŋ zulümlerini ve bu zulümğa karşi Türkistan halkiniŋ çıkarğan 36 ketim kanliğ inkılablarini aŋlattim. Andin soŋra Türkistan meselesiniŋ hal çarelerini sözledim. Maraşal sözlerimni köp dikkat ve sabr bile tiŋladi. Müzakere üç yerim saat devam etti. Ahirde Maraşal bu sohbetdin memnun bolğanlikini sözledi "Hakikatni açuk sözlidiŋizlar bu günki ağiz bile **[B14]** sözligan talableriŋizni yazib maŋa resmi suretde beriŋlar. Yakında açiladurğan Gomindaŋ fırka umumî kurultayida ümazerege koyub bir neticege yetküzeyli." didi.

Maraşalniŋ bu sözüdin biz büyük ümidlenduk ve derhal işğa kirişib uzun bir mukaddime ve 16 maddelig bir hayiha hazirlab 29 Marcda Maraşalğa yolladuk. Bu haliyada esas maksad millî muhtariyet talebi Türkistandeki ınkılakçılar bile Türkistan ve hem Çinğa faydilig sulh kiliş talebi (ve Türkistaniŋ sabık zalim valisi Şiŋ-Şi-Seyge ceza beriş talebi)[32] idi.

Aprilniŋ altisida 1200 kişilik halde açılğan fırka umumi kurultayiğa Çindeki Türkistanliğlardin meni, Mesud Efendini ve Yolbars Begni iştirak ettürüldü. Kurultayğa katnaştuk. Maraşalğa bergan layihamizniŋ kurultayğa beriliş ümidi bile 5 künni ötküzdük. Ahiren bu lahiyaniŋ kurultayğa berilmaslkini aŋliğaç derhal lahiyadin bir nüsha teyyarladim. Çin kurultaylari kanunida a'zalaridin 40 kişi imza kilğan lahiyani meclisde ilan kiliş ve müzakerege koyişğa kurultay riyaset heyeti mecbur idi. Bu üçün lahiyamizge imza koydurmak üçün tuniğan ve tunimiğan a'zalarge müracat kilişğe mecbur boldum. Her kişi kaçar idi. Köp zahmetlerdin kiyn Tibet, Monğol hariçdeki Çin muhacirleriniŋ vekilleri ve ba'zı ziyali yaşlardin 42 kişige kol koydurub

[32] Bu parantez içi kısım sayfanın sağında yukardan aşağı şekilde ok işaretiyle gösterilmiştir.

riyaset heyetige berdim. Riyaset heyeti na çarlikdin lahiyamizni ilan kildi. Çigra ülkeleri siyasî komisyonluki ismide 100 kişilik bir müşavere komisyonluki teşkil kilib layihamizni mezkur komisyonluğa berdi. Riyaset heyetidiki Doktor Sun Fuŋin teşebbüsi bile biz Türkistanliğ üç (resmi) a'za bu komisyonğa a'za bolduk. Komisyon 4 ketim meclis açti. Bek şiddetlik münakaşalar boldi. Neticede köpçilik biznin faydemizğa tavuş (rey) berdi. Riyaset heyeti bu komisyon kararini kurultayğa koyişğa çidamadi. Âlî siyasî komisyon ismide 60 kişilik bir komisyon teşkil kilib layihamizni buŋa tapşurdi. Bu komisyonda harbiye veziri Ceneral Bi Çoŋ Şi, marif veziri Cu Ca Hua içtimai hayat veziri Go Cin Guaŋ, Gomindaŋ fırka başkatibi Ceneral U Ti Çin halk siyasî meclisi (National Political Assembly) başkatibi Şau Li Zi, Hindistan sefiri Lu Çiya Luŋ başlik mühim devlet âdemleri bar idi. Komisyon meclisi 15 Aprilda açilib Şau Li Zi reis saylandi. Şau Li Zi bizge taraftar demokrat bir kişi idi. Reis meni sözge **[B15]** teklif kildi. Bir saat sürgen sözümde lahiyamiz hakkida yeterlik izahat berdim. Mendiŋ kiyn General Bi Çoŋ Şi, General U Ti Çin, Go Cin Guaŋlar söz alib lahiyamizni te'yid etti. Lu Çiya Luŋ söz alib layihamizni siddet bile red kıldı. Men, Lu Çiya Luŋğa cevab bermek üçün söz istidim. Likin Lu Çiya Luŋniŋ hanımı mu söz istiganlikdin men hakkimni u hanımğa ötündüm. Hanım iriniŋ sözlerini red kilib lahiyamizni te'yid kıldı ve şiddetlik külkü ve âlkişlar bile karşilandi. Meniŋ söz kilişimğa hacet kalmidi. Layiha bir (Lu Çiya Luŋ) ğa karşi 59 rey bile tasdiklanib riyaset heyetine kayturuldi. Maŋa tebrikler yağmakda idi.

16 Aprilda layiha kurultayda okuldi. Şiddetlig alkişlar bile tasdiklandi. Maraşal Çayaŋ Kay Şek derhal layihani koliğa elib bir neççe dakika bir nerseler yazdi ve tekrar okumak üçün buyruk berdi. Okuldi. Muhtariyet ve maŋa münasib mühim maddelerni öçürüp "Türkistan halkiniŋ tili ve diniğa hürmet kilanadur. İktisadî ve medenî işleriğa yardem kılinadur." deyib yazibdur. Bu okulğanda bek az âdem çavak urdi. Meclis havasi ğayet soğuk bir hâl aldi ve (meclis reisi derhal olturuşni kapatkanlikini ilân kıldı.)[33] Men meclis reisiniŋ aldiğa barib Maraşalniŋ kanunğa uymağan bu kılıkını protesto ettim. Reis korkinçi bile maŋa teselli bermakdin başka söz sözlemasdin urinidin kopub çikib ketti. Malum boldiki (bizge muhalif bolğan muteassıb unsurniŋ

[33] Bu kısım satır arasına ok işaretiyle yazılı hâldedir.

tesiri astida kalib bizge bergan vadelerden yanib almak mecburiyetide kalğan)[34] Maraşal layihamizni işdin çıkarmak üçün bütün çarelerni kullanğan ikan. Maksadi hasıl bolmağanlikidin diktatorlük yoli bile layihani işdin çikarişğa ciddi karar bergan iken.

Ertesi [kün] nriyaset heyetige resmi protesto berdim. Riyaset heyeti resmi cevab bermidi. Fakat riyaset heyetidin iki kişiniŋ ağzi bile teessüflerini bildurdi. Ve kelecekde sizge köp fırsatlar kelür, deyib teselli bergan boldi.

Bu kurultayda bolğan yene bir mühim hadiseni beyan kilmakni lazim köremen:

18 April[35] tüşdin burunki meclisde Mesud Efendi sözge çikti. Sözde Türkistanda 1934-1944 arasida umumi vali ve hem başkumandan bolğan Şiŋ Şi Seyniŋ zulümlerini köp tesirlik ve fesahatlik sözler bile aŋlatti. Sözíniŋ soŋida "Biz Çinliğ bolğan bu valiniŋ Türkistanliğlarge kılğan 14 yıllık va bu vahşiyane zulümleri Çin milletiniŋ 500 yıllık medeniyet tarihiniŋ yüzüge erilmas bir karalige çapladi. Acaba Çin milleti bu karaligeni eritib taşlamak üçün gayret kilalarmu?" didi. Meclisdin dehşetlik alkişlar ve feryadlar kopti. **[B16]** Meclis nizamdın çıktı. Her tarafdın "Şiŋ-Şi- Sayge ölüm!" avazları yükselmekde idi. Reis 15 dakikada meclisni nizamğa kirgüza aldı ve teneffüs ilan kıldı. Şunı mu unutmaylı ki bu meclisde[36] Şiŋ Şi-Say mu azalık sıfatı bile meclisde bar idi. Biz teneffüs dakikalarıda ornımızdın kozğalmaduk. Bizge azalardın izahat şeklide yene söz sözleş istep kağazlar yağmakda idi. Bu üçün meclis açılğan zaman Mesud Efendi söz istedi. Bu halde Şiŋ-Şi-Say mu söz istedi. Biz Türkistanlığ azalar Şiŋ-Şi-Sayga "Seniŋ söz kılış hakkıŋ yok" dep vakıraduk. Meclis azalarıdın iki yüz kadar adam koyup "Şiŋ-Şi-Sayga ölüm" dep ğavğa çıkardı ve bir neçe yaş azalar Şiŋ-Şi-Sayga hücum kıldı. Derhal jandarmalar meclisge kirip hücumnı tohtatdı ve Şiŋni meclisdin alıp çıkıp ketti. Ertesi Marşal Çiaŋ Kay Şek sözge çıkıp Şiŋ-Şi-Say bolsa Türkistannı merkez hükümet üçün saklagân ve merkezge 50000 ser 75000 (ons) altun bergen kişidür bu uçun a'zâlardin aŋa karşı bolgân hareket hatâdur

[34] Parantez içindeki ifadeler sayfada üstten alda derkenar olarak bulunmaktadır.
[35] Yuriko'nun neşrinde burası sehven "15 April" şeklinde transkrip edilmiştir [Bkz. Yuriko, **a.g.e**, s. LXVI]. Söz konusu layiha kurultayı önceki sayfada geçtiği gibi 16 April (Nisan) olduğu için burasının 15 olmasına imkân yoktur. Doğrusu yukarıdaki gibidir.
[36] "Bu meclisde" ibaresi yazma metinde üzerini çizilmiş hâldedir.

didi. Marşal sözini tamâm kılgân zamân biz meclisdin çıkıp kentuk. Tüşdin kiŋi meclisge bir protesto hâzırlap barduk maksadımız bu protestonı meclisge birip meclisge baykot kılışımızını bütün a'zâlerge ilân kılıp çıkıp ketmek idi. Lâkin Yolbars Beg burun barıp mes'eleyi General Bicul'şige aytıp koyupdur men ve Mes'ud Beg meclisge kirgen zamân General Bi protestonı bermeslikimizni ve meclisge baykot kılmaslikımızını talep kıldı Yolbars Beg derhâl Generalniŋ talebini kabul itip ornıga barıp olturdı men muhkem turdum Mes'ud Beg açık bir tavır körsatmedi. Dimek men yalguz kaldım bu hâlda meclis koŋuragı çalındı men meclis salonıga kirip, reisi kürsisiniŋ aldıda turdum reisi meclisni açtı bu hâlda men otradaki yoldin yürüp, eŋ arkadaki işikdin çıkıp kettim bütün a'zâlar maŋa karamakda idi bu hareketim bile agız bile baykot ilân kılgan bile ohşaş bir te'sir koygân boldum men bir âdem çıkıp ketmek bile hiç kişiniŋ pervâsı bolmaslıkını bilür idim. Lâkin öz hayâliçe vatanım uçun bir şeref nümâyişi **[B17]** kılmaknı lâzım körüp, âkıbetiniŋ nime boluşını közlamesdin bu hareketni kıldım. Mezkûr küni akşâmı Marşal Çiyaŋ Kay Şek tarafıdın bizni ziyâfetge kıçkırgân bir da'vet kâgıdı keldi ziyâfetge barmaslıkga karâr kıldım bu hâlda bir niçe dostlarım keldi olar bu ziyâfetge barışımniŋ lâzımlıkını sözledi çünki Marşal tünegünki nutkı hakıde izâhât biriş uçun 1000 kişilik ziyâfet tertip itken imiş bu izâhâtnı aŋlamak her hâlda lâzım didiler. Ertesi akşâm ziyâfetge barduk Marşal özi bizni yukarıda olturguzup gûyâ bu ziyâfetniŋ biziŋ şerefimizge birilgenlıkını körsatken boldı. Marşal nutk sözlep bizge özr ayttı ve Türkistaŋa ayrım teveccüh kılışını aŋlattı bu ziyâfetniŋ sebebi - miniŋ meclisdin çıkıp ketkenlıkimniŋ a'zâlar arasıda ve halk efkârıda heyecân peydâ kılışınıŋ aldını almak idi bu mâcerâlardın ümid kılıŋan netîceler çıkmase mu umûmî efkârda iki türlük te'sir koydı.

1 - Türkistan mes'elesiniŋ Çin efkârıda ehemmiyetsiz körülüşi kâlıp Çin siyâsetide köp mühim bir mes'ele bolup meydâŋa çıktı.

2 - Şeŋ Şi-cay'e karşı nefret hissinin güçlenmesi çünkü Guomindaŋ Fırkası icraiye ve teftiş azaları seçildiğinde Şeŋ Şi-cay icraiye azalığından ittifak ile düşürüldü.

1 Mayıs 1945'te Çin Halk Siyasî (National Political Assembly) Kurultayı açıldı. Bu kurultayda yurttaşımız Kadir Efendi aza idi. Bu meclis yalnız Guomindaŋ Fırkasına mahsus olmayıp bütün fırkalardan azalar katılacak mühim bir kurultay idi. Bu yüzden Kadir Efendi'ye iki layiha hazırlayıp kurultaya vermek için verdim. Biri

yukarıdakinin aynı idi. İkincisi Türkistan'ın sabık zalim valisi Şeŋ Şi-cay'e ceza verilmesini talep etmek layihası idi. Birinci layiha çok tartışmalara sebep olsa da yine yukarıdaki Guomindaŋ kurultayında uğradığı akıbete uğradı. İkinci layiha meclis azalarının ittifakı ile tasdiklenip, kurultay tarafından hükümete Şeŋ Şi-cay'e kanun gereğince ceza verilmesi talebi sunuldu ve iki hafta geçmeden Şeŋ Şi-cay ziraat vekilliği ve başka bütün resmi görevlerinden düşürüldü. 16 Mayıs'ta Gansu merkezi Lanzhou'ya gittim. Maksadım Türkistan vaziyetini yakından tetkik etmek idi. Bu günlerde İlî İnkılabı şiddetlenmekte, Çin askerleri çekilmekte ve inkılapçılar Urumçi'ye 136 kilometre (85 mil) Manas'a gelip Urumçi'yi tehdit altına almakta idi. Türkistan'dan her gün yüzlerce Çinli Lanzhou'ya kaçıp gelmekte ve Lanzhou'dan Urumçi'ye asker ve silah gitmekte idi.Biz bu inkılabın gidişinden milletimizin hukuk kazanmasına sebep olması noktai nazarından hoşnut olsak da arkasında Rus olduğundan çok endişede idik.

24 Ağustos 1945'te Çin Hükümetiniŋ Taşki Moğolistanıŋ istiklalini **[B18]** tunuğanliki münasebetiyle Maraşal Çiyaŋ Kay Şekniŋ sözligen nutku ğazetelerde neşr etildi. Bu nutkunda Moğolların istiklali ve Tibetlilerin muhtariyetini tanımak için Moğol ve Tibet milletlerinin uzun tarihlere sahip olduğunu ve bu milletlerin kendi yerlerinde toplu halde yaşamakta olduğunu sebep göstermekte idi. Ama Türkistan ve ona benzer vilayet haline gelip kalmış yerlerdeki milletlere istiklal veya muhtariyet verilmeyeceğini ve sadece Çin milleti ile hukukta eşit olup dini ve iktisadi işlerde serbestlik verileceğini beyan etmekte idi. Men ve Îsâ Efendi, Mareşal'in nutkuna karşı bir protesto yazdık. Türkistan Türklerinin tarih, medeniyet, toplu yaşayış ve halk sayısı itibarı ile Moğol ve Tibet'ten üstün olduğunu gösterdik. Yalnız coğrafi ve askeri cihetten Moğol ve Tibet'e benzemediğimizden istiklal veya muhtariyetten mahrum tutulmamızın Mançu emperyalizminin eseri bolup, bu hâli devam ettirmenin cumhuriyet rejimi nik prensipleringe muhalif bir siyaset bolğanlıkını bildürdük ve soŋıda Türkistanğa derhal milli muhtariyet berilişni talep kıldık. Bu protestonı bette nusxa yazıp Marşal başlık meşhur devlet ademlerige iberdük. Marşaldın cevap kelmedi, bir neçesidin menfi cevaplar aldık. Yalğuz kanun tüzüş kuruhı başlığı doktor Sun Fo'dın müspet cevap aldık. Sun Fo'nıŋ cevabı mühim bolğanlıkdın aynen yazamen: "Mehsud, Muhammed Emin, Kadir ve İsmail efendilerge: 31/8'de yazğan

mektüpleriŋni tapşurup alıp takdir kıldım. Türkistan üçün ali muhtariyet berilsün degen talepleriŋge men tamamen koşulamen. Bunıŋ tezdin amelge aşmakı üçün hemmimiz birleşip hereket kılışımız kerek. Sun Fo 13/9 Cumhuriyetniŋ 34'nci yılı"... Rus Sentiyebrniŋ başıda Çin merkez hükümeti İlî inkilapçıları bile sulh kılmakçı boldı. Bu sulhde Rus hükümeti Türkistandaki konsulları vasıtası bile araçılık kıldı. Meseleniŋ iç yüzi şudur: İlî inkilapçılarığa Ruslarniŋ asker ve kural bile yardem kılğanlıkı ap-açuk meydanğa çıkıp kalğan idi. Bu mudahaledin Çin hükümetiniŋ bek narazı bolğanlıkını körgen Ruslar özini akartış maksadı bile ikki arada sulh kılıp koyuş fikrini Çin hükümetige bildürgen ve Çin hükümeti mu meseleni tez pütürmek üçün bu fikirni derhal kabul kılğan idi. **[B19]** …[37] Niŋ henüz resmi karar kılınmağanlıkını bildürmek bile beraber mundın kiyin bu meseleniŋ meydanğa çıkarılmaslıkını bildürdi. 14 Oktoburda General Caŋ Cuŋ heyet azaları bile Lancuğa kelip biz bile körüşti ve Türkistanğa berişimiz meselesi hal boluşka yakın bolğanlıkını sözledi ve özi Urumçige barğandın keyin bizge uçkuç iberişni vede kıldı. Ertesi Urumçige ketti. 16 Oktiyabr keçkurın Türkistan umumi valisi ve başkumandanı bizni Urumçige teklif kılğan bir telegraf aldık. 17 Oktiyabrde uçkuç bile Urumçige keldük. Türkistanda kılğan işlerim Urumçige kelip eŋ evvel közümizge körüngen vaziyet şu idi: 1 - Merkez bolğan Urumçi şehride Çinliğler Türkistan Türklerini haddin ziyade har körmekte, heç bir Türkani özi niŋ kanuni yaşaş hakige ige boluş ga **[B20]** Çinliglar razı bolmagan bir hâlde körünmekte idi. Münevverlernin tolası kamakhanelerde, kamakhane taşıdakiler katıg nezaret astıda, Çinliglar Türk dükândarlarniŋ mallarını özi istegen behaga satıb almakda ara balarde pul bermesdin olturmakda, narazılık kılganlarnı urmak ve yalgan töhmet bile kamatmak her bir Çinligniŋ hakı bolmakda idi. 2 - Türkistanniŋ başka yerleriden kelgen haberler bek müdhiş idi. Mesela yukarıkı Urumçideki veziyetge ohşaş işler başka yerlerde katmakat şiddeti bile bolganniŋ üstige her bir memur halk üstige özi istegen alvanlar koymak, ticaret kılmak, hünermendlerni pul bermesdin öz faydalari üçün işletmek ve buŋa ohşaş zulumlarnı kılmakda idi. Askerlernin halkını bulaş talaş işleri ve mecburi bir mahalle ve ya bir kışlak halkını katl-i âm kılış işleri kündelik âdet şeklige kirgen idi. Biz bu ağır veziyet hakkide halk bile fikirleşmekni

[37] Bu arada yarım sayfalık muhtemelen bir-iki paragraflık kısım kayıp, orijinal parçalı metinlerde tespit edemedik. Yuriko ve Yunus Buğra neşirlerinde de bu kısım yoktur.

lazım tapıb, 22 Oktobırde Urumçideki Türklernin her tabakasıdın 200 kadar adam çakırıb, harbiy mektebnin salonıda bir meclis açtuk. Mesud Efendi kıskaça bir söz kılgandın kiyin men sözge çıkıb iki saat söz kıldım. Sözümde Türkistanniŋ siyasî tarihçesini, ata babalarımızniŋ milli erkinlik üçün kılgan gayretlerini, dünya milletleriniŋ ecnebi mezalimiden kutulmak üçün kılgan ve kılmakda bolgan her türlük siyasî hareketlerini, Çin merkezi hükümetiniŋ her milletge beraberlik hukuk bergen kanunlarını aŋlatdım. Türkistandeki Çinliglarnin Türk milletige kılmakda bolgan vahşiyane zulumlarını gayr-i kanuni ikanligini, aŋa karşı mücadeleniŋ Çin hükümetige isyan telakki etilmesligini **[B21]** sözledim. Sözümniŋ soŋıda Türkistan Türkleriniŋ Çin mezalimiden kutulış üçün kurallig inkılabdın ziyade millî bir teşkilat astıda sulhperverane bir mücadeleniŋ faydeligrak boluşını uzun izahat bile aŋlatdım ve birinci nişanemizniŋ âli muhtariyet boluş fikrini ortaga koydım. Bu meclis yıllardan beri derdlerini sözleşge imkân tapalmagan yaşlarge birinci fırsat idi. Yaşlar arka arkadın sözge çıktı. Bazısı fevkalâde derdlig lehçe bile Çin mezalimiden bahs iter idi. Bazısı millî birlik ve millî siyaset prensiplerini anlatır idi. Söz arasıda özini tutalmay yığlağanlar ve feryad çıkarğanlar ve hatta "Çinge karşı açık meydan muharebesi kerek" dib vakırganlar boldı. Netice de meniŋ ortaga koyğan fikrimni ittifak bile kabul etdiler. Bu meclisden vali Wu Zhoŋ Şin ve başkumandan Zhou Shao-Liao lar köp narazı bolub, general Zhaŋ Zhizhoŋ ga şikayet etdiler. Yene bir tarafdın Türkistanlıg mansıbperest kazıları ve Çin hizmetide abrû tapkan mansıbdar biri namıda General Çakfe ve Çin merkezî hükûmetine telgram berip, bizni Türkistândın çıkarıp atışnı taleb kıldurdı. Bunıŋ neticesinde şu tazyiklar keldi: İkinci, mundağ meclislerni açışımızni tostı. Başlarnı nezaret astığa elip biz bilen körüşür selikke tesbit kıldı. Biznin hareketimiz arkasıda casus faaliyetini arttı. Biz imkân dairesinde hazırlık faaliyetimizde devam ettük. Bu hazırlık şulardan ibaret idi: 1. Milletniŋ her sınıf tabakası bilen münasebet bağlaş 2. Uzak vilâyetlerdeki münevverler bilen rabıta peydâ kılış 3. Türlük vasıtalar bilen muhtariyet mefkûresini halk arasıda yayış. Bu çalışmalarımızniŋ neticesi az zamanda körülmekke başladı. Çünki milletniŋ her tabakasıniŋ köpçiliki biznin siyasetimizge tarafdarlık körsetmekte keçikdi. Çin hükûmet âdemleri bu vaziyetdin tüşken endişelerini başur almas boldı. Hattâ bizni Türkistândın uzaklaştırmakka çâre tüşüngenlikini sezdük. **[B22]** Lâkin Çin hükûmetiniŋ siyaset âdemlerinden Türkistan vaziyetiniŋ nâzikliğini etraflıg mülâhaza

kılğan kişiler bizge kattığ muamele kılışka tarafdar emes idi. Çünki arkasıda Rus kuvveti bolğan İlî inkılâbçıları bilen tehi sulh bolmağan bir zamanda bizge katığ muamele kılınğan takdirde Türkistânda hükûmetke karşı umumî nefretnin büsbütün artıp ketişi muhakkak idi. Biz ve bizniŋ fikrimizde bolğan köpçilik halknıŋ Rus nüfuzığa kaluşiliğimiz Çin menfaatine uyğun kelmekte idi. Malûmdur ki, komünizm istilâsığa eŋ zararlık tosalğu millî mefkûredur. BiznіŋTürkistânda başlağan millî hareketimizdin Ruslar fevkalâde nârâzı bolup Urumçide'ki Rus baş konsulı biznіŋ hareketimizge karşı General Çan Ci Cun'ğa protesto kıldı ve bizni Türkistândın başka birge çıkarıp atışnı istedi. Bu protesto bizge faydalığ boldı. Çünki bu protesto biznіŋ Rus'ğa bek ciddî karşı bir unsur bolğanlığımıznı isbatlayduğan bir siyasî vesîka idi. Bu sebebdin Çin hükûmet âdemleri bizni vakıtça himâye kılış ve bir tarafdın hareketlerimizni mümkün kadar bahşilik körsatmak ve aldatman bilen neticesiz kılışğa karar bergenlikini aŋladuk. Bir küni General Ciyaŋ, men Mesud ve İsa efendiler bilen hususî bir sohbette Rus konsulınıŋ protestosını bizge haber berdi ve Çin hükûmetiniŋ biznіŋ millî hareketimizge karşı emeslikini ve Türkistândın Rus tehlikesi uzaklaşkanğaça biznіŋ Çindin ayrılmaslık prensipimizge ciddî tarafdarlığını beyan kıldı.

Bizmu bu prensipdin ayrılmaslığımıznı bildürdük. Birak halk üstideki ağırlıklarını yok etişini, askerin siyasî işlere karışmamasını temin kılışını ve askeri ve mülki yaman amildarleri tezden işten çıkarışını istedik. Buna General Ciyaŋ vade verdi.

İlî inkılapçıları ile

Bu mevzuda yine Urumçige yeŋi kelgan künlerimizge kaytamen: **[B23]** Biz Urumçige kiliştin bir neççe kün burun İlidin üç kişilik bir sulh müzakere heyet Urumçige kelgan ikan. Biz Urumçige kelgandin kiyn 20 Oktobırde bu heyet bile bir neççi ketim körüştük. Bu heyet Rehim Can, Ebü'l-Hayr Töre ve Ahmed Canlardin ibaret idi. Bu heyetniŋ müzakere maddeleride istiklâl veya âlî muhtariyetdek Türkistanğa bir siyasi urun te'min kiladurğan sözler yok idi. Fakat Türkistanda umumî vali, vali ve hakimlerni halk saylami bile belguleş, maarif tili ve resmi til Türkçe ve Çinçe boluş, a'zu umumî ve buŋa münasib taleblerdin ibaret idi.

Biz bu heyet ile birinci körüşkanimizde istiklâl talep kılış ve hiç bolmiğanda âlî muhtariyet talep kılışni tavsiye kılduk. Onlar bu tavsiyemizi köp toğra tapkanlikini bildurdi. Lakin amalde körülmidi. Bu heyetniŋ General bile (künlük) müzakere kilişidin burun ve müzakeredin kiyn Rus Konsolğanisiğa barişi Türkistan halkı üçün endişelig bir mes'ele idi. Çünki bunlarniŋ sulh müzakeresini Rus ta'limati astida âlib barğanliki ma'lum bolmakda idi. Biz Türkistan sulh mes'eleside Rus Konsoli bile müzakere kılduk ve "Hiç bolmase âlî muhtariyetni tolğa kelturuşimiz lazım idi. Lakin İlî vekilleriniŋ müzakere programida buniŋ yokloki bizni kattiğ tüşündürmekdedur." diduk. Konsol biznin bu fikrimizni İlî heyetige tavsiye kılışni boyniğa aldi. Belki özümizniŋ heyetige bu fikrimizni birişimizni bizge tavsiye kildı. Buniŋdiŋ şu ma'nani anladuk ki Rus hükümeti Türkistaniŋ istiklâlini veya Çiŋe tâbi bir muhtariyet derecesini istimas ikan. Rus hükümetiniŋ maksadı Türkistan halkiniŋ Çin bile dâyim bir mücadelede buluşuni te'min kılmak bile özi üçün dâyimi bir müdahale işikini açuk tutmak igan.

Seksen kün devam kılğan bu sulh müzakere devreside İlî heyetige yukarki tavsiyemizni tekrarlamakda devam ettük ve hem yukarıda yazğanmizdek âlî muhtariyet da'vası ve millî teşkilat hareketige devam ettük. Bundin Ruslarniŋ çorçağanlikini yukarıda yazdim ve İlî heyeti mu biz bile (körüşkanda bek ihtiyatliğ söz kıladurğan bolup kaldi.)[38]

2/1/1946'da sulh muahadesinin bir kısmı imzalanıp ve bir kısmında kilişılalmay müzakere buzulüp İlî heyeti kaytib ketti. **[B24]** General Çaŋ, Çuŋkiŋge kaytmakçi boldi. Bizni Çuŋkiŋge bille ketişge da'vet kıldı. Mesud ve Îsâ efendiler ketmekçi buldi ama men Türkistanda kalişğa ısrara kıldım. General Çaŋ bek açuk ve katti' hareketlerge kirişmaslikim şarti bile kalişimğa razı boldi. General Çaŋ ketişdin burun Türkistanda kelecekde kuruladurğan hükümetniŋ teşkilati ve idaresiyeti üçün bir kanun lahiyesi hazırlaşimni taleb kıldı. Ve 1/5 de Çuŋkiŋg bütün ma'iyeti bile ketti.

Men Urumçide yalguz kalğan müddetde meni aztula zahiri himaye eden hükümet adamlarından hiçkişi kalmiğan. Vali Ucuŋ Şin başliğ bütün hükümet âdemleri maŋa düşmen közi bile karamakda ve bütün hareketlerimi casuslar maramakda idi.

[38] Sayfanın sağ alt kısmında ok işaretiyle yer almaktadır.

Mundağ bolmağ bile beraber meniŋ olturğan öyüm münevverleriniŋ hakiki bir toplanti orinilik haleti âlmakda idi. Bu hâldin yaşlariniŋ millî ve siyasî mefkuresini terbiyeleş üçün hayli könru istifade kılalidim. Köŋlümde oylağan millî bir teşkilatğa a'za buladurğan yaşlariniŋ listesini teyyarladim ve buŋa münasib işlerni gürültü çıkarmasdin becerdim. Bu ârada vali Ucuŋ Şin valilikdin yikilib Çuŋkiŋğa ketti. Buniŋ bile maŋa hareket sahasi bir âz keŋrudi.

3/5 de General Caŋ Türkistanğa vali ve hem ğarbi şimal ülkeleriniŋ askerî ve siyasî başliği bolub keldi. Mesud ve Îsâ efendiler mu bille keldi. General Caŋ taleb kilğan kanun lahiyesini 96 maddelig hâlde hazırlağan idim. Tapşurdum. (30 Culai 1937 de çıkarilğan "Türkistan Siyasî İşler Kollanmasi" diyib meşhur bolğan kanuniniŋ asasi maddeleri bu lahiyadin âliŋğan maddeler idi).

Yoldaşlarim Çindin kaytib kelgandi kiyn millî bir teşiklat kuruluşiniŋ vakti kelgan idi. Makasdimiz Türkistan milletçi partisi kurmak idi. Lakin hem Çin hükümeti hem Ruslar buŋa kattiğ karşilik kilğanlikidin birinci kademde resmî fırka kurumaslik ve başka bir ât âstida bir teşkilat kurişğa mecbur bolduk. Bu yeŋi teşkilatğa Altay Neşriyat İdaresi âtini birib Altay Mecmuasini çıkarğali başladuk. Ve bu idare âstida Erk ğazetesini **[B25]** çıkarduk. Her sınıf halk kitlesine siyasî ve milli bilgiler vermekte bu neşriyatımız bir milliyetçi partisinin propaganda rolünü oynamakta olduğunu Çin, Rus ve İlililer kısa sürede fark etti. Ama çoğunluk halkın bize taraftarlığı, hareketimizin ve siyasî prensibimizin barışçıl tavrı neticesinde karşı taraflar açık bir engel çıkaramazdı.

6/6'da Çin hükümeti ve İlî heyeti arasında sulh'un bütün maddeleri imzalandı. Bu sulh muahedesi mucibince Türkistan kanuni bir siyasî orun kazanmadı. Bu muahedenin mühim maddeleri şu idi: Türkistan ülkelik hükümet 25 azadan teşkil kılınıp, 10 aza (reis, başkâtip, maliye, dâhiliye, içtimaiyat nezaretleri bunun içinde bulup) Çinlilerden ve 15 aza (iki muavin reis, maarif ve tamirat ve sıhhiye nezaretleri bunun içinde bulup) Türkistan ahalisinden olacaktır. Hariciye ve askeri işler doğrudan doğruya merkezi hükümet elinde olup, ülkelik hükümetin buna alakası olmayacaktır. İlî inkılapçılarının 12000 askeri devlet askeri olup, İli, Çöçek ve Altay vilayetlerinde duracaktır. Nahiyelerin hâkimlerini halk seçecektir. Ülkelik hükümete halk tarafından seçilen bir halk meclisi murakabe edecektir. Men bu heyete bu muahedeye razı

olmadığımı söyledim ve münevver gençlere de bu muahedenin Türkistan halkına azatlığa doğru bir kefalet veya huzura bir teminat veremeyecek ehemmiyetsiz bir şey olduğunu anlatmaya başladım. Bunun ile İlî inkılabı liderleri ile aramız bozuldu. Onlar halkın gözünü boyamak ve bizim siyasî prensibimizi halka kötü göstermek için Rus usulünde bir yalan dava kurgulama (iftira) uydurarak teşvik etmeye başladı. Kendilerini istiklalci ve bizi Çin taraftarı diye iddia ediyorlardı. Bu gülünç dava ve kurgulamayı Türkistan'daki Rus beşinci kolları var güç ile yaymaya başladı. Men ve Îsâ efendi ve bize katılan milliyetçi gençler onlara karşı katı müdafaa vaziyeti almakta idik. **[B26]** 1 Culayi 1946'da teşkil olan ülkelik hükümette men tamirat nazırı oldum. İlî inkılabı liderleri buna katı karşılık gösterse de muvaffak olamadı. İlî inkılabı liderleri bize yaptığı karşılıkta da muvaffak olamayacağını gördü. Gözü açılan millet onların Rus taraftarlığını çoktan bilip onlara yakın gelmediği görüldü. Bu yüzden İlî inkılabı liderleri biz ile uzlaşmaya meyilli olmaya başladı. İlî inkılabı liderlerinin başı Ahmetcan (muavin reis) men ile bir uzlaşmak için müzakere etmek istedi. 3 saatlik bir müzakere neticesinde her iki taraf birbirimizin siyasî prensiplerine karşı teşvikat yapmamak ve halk üstündeki Çin mezalimini yok etmekte ve Türkistan'ın medeni, içtimai ve iktisadi terakkiyatına ait meselelerde iş birliği yapmaya karar verdik.

Meclislerde ve amelî işlerde bu iş birliği açık görülmekte idi. Ama siyasî meslek cihetinden ayrılığımızı her iki taraf kat'î bir tarzda muhafaza kılmakta idik. Halk üstündeki askerlerin kanunsuz zulümleri, Çinli memurların ekseriyeti teşkil kılışı, Çinlilerin yerli yaman adamları iş başına çıkarış teşebbüsleri, Türkistan'ın malî, medenî, iktisadî işlerinde Çinlilerin toskınlıkları gibi işlerde İlî İnkılâbı liderleri ile bir safta durup Çinlilere karşı mücadele kılmakta idim. Halka millî terbiye vermek, muhtariyet yolu ile aheste aheste tehlikesiz bir istiklâle karar hareket kılış işlerinde hem İlî İnkılâbı liderleri ve hem Çinlilere karşı idim. Rus istilâsına karşı harekette Çinliler ile birleşir idim. Çinliler benim İlî İnkılâbı liderleri ile yukarıdaki iş birliğime katı narazı bolub tehdit yolunu tuttu. Bütün Türkistan boyunca benim meslekimdeki kişilerden yüzlercesini türlük ithamlar ile kapadı. Birkaçını dayak altında öldürdü. Men Çinlilere şu talebi koydum: " Men İlî İnkılâbı liderleri ile iş birliği kılgan noktaları amele aşurulsun ve kapalılar boşanılsın, men bu surette İlî İnkılâbı liderleri ile iş birliği kılmayım." Lâkin Çinliler buna yakın gelmedi. **[B27]** Men de öz yolumda devam

ettim. İlî İnkılâbı liderleri bütün Türkistan'da öz faidelerine teşvikat yürütüş işlerine ciddî girişmekte ve Çinliler buna karşı ciddî tedbirler almakta idi. Yalnız teşvikat ile bir netice çıkmaslığını gören İlî İnkılâbı liderleri 1947 başından itibaren Rus usulü boyunca her yerde tinçsizlik çıkarmak ve zebun yetküzmek hareketlerine başladı. Çinliler buna karşı askerî tedbirler aldı. Binlerce Türkistanlı öldürüldü ve kapatıldı. Bir taraftan Çin hükûmeti İlî İnkılâbı liderlerine ve bilvasıta Ruslara karşı bir siyasî cephe almak için milliyetçi grubundan olan Mesut Sabri'yi 28/5/1947'de ülkelik hükûmete umumî vali ve İsa Yusuf Alptekin'i başkâtip ilân kıldı. General Çaŋ garbî şimal dört ülkenin siyasî ve askerî müdürlük sıfatı bile Urumçi'de turacak bolduk. İlî İnkılâbı liderleri buna narazılık körsetti. Men, Mesut Sabri ve İlî İnkılâbı liderlerini zahirde olsa da bir ittifaka getirişe hareket kıldım. Her iki taraf fikrimi iyi karşılayıp ittifaka gelişe başlayan halde Rus ve Çin bunu kabul kılmadığından yeni başlanan ittifak bozuldu. İlî İnkılâbı liderlerinin dehşet salış ve Rus usulündeki karalama teşvikleri ulaymaya başladı. Çinliler bütün yurtta harbî hâlet yürüttü. Neticede İlî İnkılâbı liderleri bir kısım tabileri ile Ağustos'un sonlarında Rus uçakların oturup İli'ye gidip Çin hükümeti ile alakasını üzdü ve şimaldaki İlî İnkılabı liderlerinin nüfuzu altındaki üç vilayet İli, Çöçek ve Altay'da hükümet sürmeye başladı.

Men bu günlerden itibaren resmi hükümet işlerinden başka milli işlere tizlik vermekte idim. Mesud Sabri ile iş birliğim yok hesabda idi. Çünkü umumi vali olduğundan beri ne sebebden olsa olsun millet faydesi için işlemez bolub kaldı. İsa Alptekin ciddi bir meslektaşım ve yorulmaz bir iş yoldaşım idi.

[B28] İlî İnkılabı liderleri gittikten sonra biz milliyetçi grubuna bir kadar iş meydanı genişlemiş oldu. Lakin bir taraftan General Çaŋ, Mesud Sabri'nin milliyetçilikten artukrak mansıba verilgenliğinden faydalanmak ve İlî İnkılabı liderleri var çağda kılalmağan bazı işlerini Mesud Sabri arkası ile amele aşuruşğa hareket başladı. Bunun ile katığ bir mücadeleye girişmek mecburiyetinde kaldık. Bir hükümet meclisinde General Çaŋ'ın bir kanun layihasına men katığ karşılık kıldım. 3 saat kadar katığ tartışmalar oldu. Yalnız İsa Efendi menim fikrimi yaklamakta idi. General Çaŋ meni ve İsa Efendini çağırıp 7 saat devam kılğan bir hususi sohbette türlük korkutuş ile faaliyetimizni toktatışğa girişti. Biz ciddi tavır ile kati cevabımızı verip çıkıp gittik. Şu günü hareketimizni daha da devamlaştıruşğa kati karar verdik.

Ertesi General Çaŋ menim evime gelip bana teselli verdi ve bir nice gün sonra General Çaŋ başkatibi Liu arkası ile meni Nankiŋ'e barışğa davet kıldı. Barışımğa göstergen sebebi şu idi: "Türkistan'ın iktisadi terakkiyatına özünün maliyesi yetmeydir. Buna merkez hükümet mali yardım kılmakçıdır. Elbette bu mali yardımı merkezden talep kılış ve alıp işletiş tamirat nazırının vazifesidir. Bu için Nankiŋ'e varıp merkez hükümet kişileri ile görüşüp bu meseleyi hal kılıp gelseniz yahşi olur" dedi. Men bu daveti hoşluk ile kabul ettim ve 20 Eylül'de uçkuç ile yolğa çıkıp ertesi**]** Nankiŋ'e vardım. Mareşal Çiyaŋ Kay Şek ile iki defa görüştüm. Her iki defada da Mareşal "Türkistan'ı Türkistan halkının idaresine vereceğiz. Hazır bir munça siyasî meseleleri hal kılmak lazım. Bu meseleler hal olğandan sonra Türkistan tamamen öz ahalisine tapşurulur" dedi. Başka bütün devlet adamları ile defalarca görüştüm. Türkistan'ın iktisadi pek arkada olğanlığını tafsil ile anlattım ve mali ve tekniki yardım talep kıldım. Sözde kabul kıldı. Lakin amele aşuruşnu beş ay kuttum, neticede hiçbir nerse kolumğa kelmedi. Balahire aŋladım ki meni Nankinğe davet kılışdaki asl maksad Türkistandaki faaliyetimni tohtatmakdın ibaret iken. Bunıŋ bile tamamen meyus halde 22/3/1948de Urumçige kayttım. Fakat Nankinda iken bazı Müslüman memleketlerdin köp mikdarda kitab aldurğanlıkım bir fayda hesab bolalaydur.

Bir Men kaytışdın burun İsa efendiniŋ teşebbüsi bile Urumçide Bilim Derneği ismide bir müessese kurulğan iken. Men kelgendin kiyin bu dernek bir tarafdın ilmî hizmetge ve bir tarafdın milletçilik siyasetimiziŋ teşvikat işlerige büyük hizmet körsetti. Az künlerde bir neçe vilayet ve nahiyelerde mundağ dernekler tesis kılındı. Bunıŋ bile beraber Türkistan Türk Milletçi Fırkası kurulğan boldı. **[B29]** Türkistan Milletçi Fırkasınıŋ siyasî prensîpi hazırça Türkistannıŋ haricî siyaseti ve umumî müdafaası Çin merkezî hükümeti Guomindaŋniŋ idareside bolup, başka işleriniŋ tamamı Türkistan halkınıŋ öz idaresige alınışı manasığa kiledurğan yüksek muhtariyet alış, bu muhtariyet sayeside Türkistan halkınıŋ medenî, siyasî ve iktisadî seviyesini istiklalğa layık bir derecege yükselttiş, ikinci kademde istiklal alışdın ibaret idi. Çin hükümeti fırkamızını resmî tonumasa mu "Milletçi Grup" ismi astıda tonumakda ve bu fırka ya grupnı Türkistan halkınıŋ hakikî mümessili dip bilmekde idi. Bu fırkanıŋ tabiî başlığı men idim ve İsa efendi ikinci başlık orunıda idi. General Çaŋ ve bazı dostlar meni "Türkistan Gandisi" dir idi. Bu hitabdın fevkalade hoş boldum. Gandiniŋ bütün

ömride ki faaliyeti ve soŋ muvaffakiyeti köz aldımda gödelenür ve ümidim köpeyür idi. Çin hükümet ademleriniŋ biznіŋ faaliyetimizge kılğan karşı siyasî faaliyeti halkını celb kılarlık mahiyetde bolmasdın aldaş ve bir tarafdın korkutuş siyaseti idi. Bu siyasetni General Çaŋniŋ Çinlig 14 askerî ve mülkî ameldarlarga siyaset kollanması şeklide mahfî ruşde taratkan "Bugünki Sinciaŋ Meselesi ve Biznіŋ Pozitsiyemiz" atlığ kitabı bek açuk körsete dur. Fursat tapsam bu kitabnı tercime kılıp dünya efkarığa arz kılamen. Hakikaten uzun yıllardın beri Marşal Çiaŋ Kay-şek başlığ Çinniŋ mesul ve münevver devlet ademleriniŋ Türkistanğa muhtariyet biriş vadesiniŋ kuruk ve ede ikenlekini yaki vaktlık bir aldama ikenlekini vadeğe muhalif işleri bile isbat etmekte idi.

Çin ameldârlarının meniŋ faaliyetimge karşı kılgan kanûnsuz karşılıkları ga bir neçe misâl: 1946 Oktyabrdin 8-1947-2-fevral arasıda, Kaşgar Yarkend ve Hoten vilâyetleride kılgan resmî seyâhatimde kaysı şehirge barsam mükemmel **[B30]** yarım harbî hâlet icrâ kılıp sakçı ve askerni aralaştırıp halkniŋ men bile alâka kılışını tosmakga tırıştı.

Mezkûr seyâhatimde Keriya'ga barıp o yerde bir halk meclisi toplandı. 10 miŋ kadar kişiden ibâret bolgan bu toplanıda men nutuk sözlep turgan hâlde Keriya'niŋ askerî kumandanı yüzbaşı Soŋ meclisge karatıp ok atıp 7 kişini öltürdü.Lop'da men bile alâka kılgan ve siyâsetimni teşvik kılgan yaşlardın birini tayak astıda ve birini ok bile atıp öltürdü ve yüzge yakın kişini kamadı.

Hoten'de hususî kâtibim Abdülmecid'ni askerî habishâne ge kamadı.Karakaş'da Mevlevî Muhammed Niyaz başlıg iki yüzdin artuk tarafdârımnı bir birim bile kamadı ve tört ayga kadar Karakaş'da tarafdârlarım öyidin taşkarı çıksa urup beralaş işlerini devam ettürdi. Hoten ve Guma'da tört yüzge yakın tarafdârımnı 1/2 2 yıldin altı ayga çe kamadı. Hoten'de bir Türk sakçı ve bir Çinligni meni suikast bile öltürüşke Hoten kumandanı Brigadir Liu ve Hoten valisi Hudombaek ve başkalarnıŋ tayin kılganlıkı eglaşıldı. Urumçi'de baş kumandan Soŋ Shilianʼnıŋ maŋa kılgan tehdid ve tahkirleri bek agır idi. Her hâlda 1948'niŋ soŋlarga çe millî hareketimiz közge körüŋüdek derece de terakki kılmakda, ve burunlarda Çin hükûmet âdemleriden korkup bizdin çekingen nüfuzlug kişiler biz bile birleşmekge başlamakda idi. Çin hükûmet âdemleriniŋ

muamelesi mu küçlüg bir muhalif partiga kılınadurgan muamele hâlıga kelip kündin künge normal bir münâsebet peydâ bolmakda idi.

Soŋkı künlerim

1949'nıŋ başlarıda Çin komünistleri kat'î gâlip vaziyetge kelgende Çin hükûmeti Türkistan'da siyâset özgertiş kararıga kelip Rus düşmeni Mesud Sabrini umumî vâlilikdin tüşürdi ve ânıŋ ornıga Burhannı umumî vâli belgiledi. Burhan bolsa mundın 35 yıl burun Rusyaniŋ Tataristan ülkesinden Urumçige kelib yerleşgen bir Rus **[B31]** tebaasıdır. Mesleksiz ve vicdansız bir âdam bolub 30 yıldan beri hükümet idarelerinde hizmet kılmış ve halkın nefretine nişan olmuş bir satılmadır. Uzun müddetten beri Rus konsoloshanesine casusluk ile hizmet kılur idi.

Bu defa Çin hükümeti Rusları hoş kılmak [üçün] Burhanı umumi vali kıldı. Bu özgeriştin halkın korkub [kozkub][39] gitmesini ve nârazı oluşunu azaltmağa mecbur olğan Çin hükümeti beni muavin umumi valiliğe belgiledi.

Burhan vali bolur bolmaz Türkistan milletinin menfaatini Çinlilere ve bir taraftan Ruslara satmağa hareket başladı. Men milletçi fırkamız ile birlikte karşı cephe alıp, Ağustos'un ayaklarına kadar Burhan hıyanetini muvaffakiyet ile neticesiz kılmakta idim. Bu yıl içinde Türkistan siyasetinde en mühim rolüm Türkistan Sovyet ticaret ve iktisadi muahede müzakeresinde görüldü.

Ağustosniŋ ayağlarında Çin komünistleri Türkistan ile tutaş olğan Kansu ve Çiŋhay ülkelerini alıp Türkistan çığrasiğa yakınlaştı. Bu hâlde birden bire Türkistan'da bir yerim yıldan beri bütünley hareketten kalğan Rus taraftarları faaliyetge kirişti. Bizge karşı düşmanlığını suikast türlük hakaretten ibaret olğan komünist bozgunculuk usulü ile meydana çıkarmağa başladı. Milletçi yaşlarni vurmak ve tillamak işleri künden küne çoğalmakta idi. Çin askeri başkumandanı General Tao ve vali Burhan

[39] Hem yazma metinde hem de Yoriko'nun neşrinde burada imlâ "قورقوب/korkub" şeklinde okunmuştur. Ancak cümlenin bütünlüğünde bunun bir müellif sehvi de olduğu düşünülebilinir. Zira cümlenin devamında ilgili hareketin halkı galayana getirmesinden nârazı (rıza göstermeme) olmalarından bahsedildiği için buranın yine benzer bir harf değişimi ile "قوزقوب /kozkub" anlamındaki "galeyana gelmek, isyan etmek" anlamındaki kelime olması daha uygundur.

başlıklar komünistlere itaat arz kılmağa aldırağalı başladı. Uzundan beri biz ile dost bolub gelen atlı fırka (divizyon) kumandanı General Maçinşak, yine bir fırka kumandanı General Yeçik komüniste itaat kılışğa karşı çıktı ve biz ile birleşti. Bunun ile Urumçi'deki bütün muhaliflerimizin gücünden çok üstün bir askeri güce iye olduk. Düşmanlar cim cit bolub korkunç içine düştü.

Bu iki general ile birleşip Türkistan'ın cenup kısmında müstakil halde turup komünistlere karşı turuş için müzakere kıldık. Lakin bir taraftan Çin komünist askerleri ve bir taraftan Rus askerleri'nin hücumuna uzun müddet karşı turamayacağımız yakın bir akıbet olğanlığını görüp bu hakta bir karara geliş mümkün olmadı. Bu iki general **[B32]** askerlerini Türkistan başkumandanına tapşurup özleri Pakistan ve ya Hindistan yolu ile Formosa'ya gitişge karar verdi.Urumçi'ye yakın tağlarda meşhur Kazak lideri Osman Batur ve Kali beglerin 4000 kadar silahlı gücü var idi. Komünizme karşılıkta olar biz ile toluk birlikte idiler. Osman Batur ve Kali begler beni Türkistan'ın bir inkılap lideri diye tanınır idi. Bunlar bizi dağa çıkışa ve birlikte komünistlere karşı son nefese kadar savaş kılışa davet kıldı.

Bize yalnız iki yol bar idi: (1) Osman Batur ile birleşip komünistlere karşı bir silahlı cephe almak, (2) Muvakkaten yurttan harice çıkıp mümkün kadar siyasî hareket kılmak. Birinci yolun inkılapçılık için en şerefli bir yol bolğanlikini takdir etmekle beraber akıbetinin vatan için faydalı bir netice temin kılamayacağına kanaatimiz bar idi. Çünkü beş on bin silahlı çetecinin Çin ve Rus'un hadsiz hesapsız, askeri makinalı ve zırhlı kuvvetlerige karşı uzun müddete kadar savaş kılabilişine Türkistan'ın coğrafi vaziyeti imkan vermeyedurur. Çünkü büyük düşmana karşı çete savaşını kazanışın yegane şartı hariçten silah almaktır. Türkistan'ın coğrafi vaziyeti birinci bakışta bile bunun imkansızlığını gösteredurur.

İkinci yol bize ağır bir vicdani azap altında tutadurğan bir tedbirden ibarettir. Çünkü bir inkılapçının nişanı ya vatanı kurtariş ya da bu yolda can beriştur. Lakin insanın faaliyeti ölmekle ölemez. Diri insan daima faaliyet Kâbiliyetine sahiptir. 20 yıllık inkılap ve siyaset hayatımdaki tecrübelerim ve asrımızdaki dünyanın büyük değişim hareketlerinden edindiğim ilhamlar, vatanımın istikbali için büyük fırsatlar geleceğine gönlümde kati bir iman yerleştirdiğini hissetmekteyim. Bir şeref kurbanı

bolub ölmek ne kadar ulu bir vicdan vazifesi olsa da, bir büyük ümit yolunda ameli çalışmak için gerekli şahısların hayatta kalması da ondan ehemmiyetlig ikanliği malumdur.

[B33] Hindistan Yolida

Men bu tüşüneç bile ikkinci yolni ihtiyar kilib aldimizda açuk bolğan bir geni Hindistan yolini tutmak kararini berduk..

18 September 1949 da Urumçidin aile ve maŋa ergaşkanlar bile yolğa çıktim. İsa Efendi aŋ kiyn kalğan kişilerimiz bile 20 nci kiçesi yolğa çıkıb Bügürde[40] maŋa yetişti. Cemi tabialerimiz 80 kadar kişi idi. Yolda mühim bir hadisge uçramasdin 28 Septemberde Kâşğarğa kelduk.

.

[40] Günümüzde Doğu Türkistan'da Bayangolin Moğol Özerk iline bağlı bir ilçedir. Yol güzergahı bakımından Urumçi ile Kaşgarın yaklaşık tam ortasına tekabül eden bir bölgedir (Bkz. https://tr.wikipedia.org/wiki/Bügür_İlce.)

SONUÇ

Mehmet Emin Buğra, klasik tabirle ifade edilecek olursa, akıl-bâliğ olduğu andan itibaren; kendi ifadesiyle "*sağını solunu ayırt ettiği"* günlerden başlayarak bütün ömrünü, aziz vatanı Doğu Türkistan'ın istiklâline adayan, bu uğurda mücadeleyi hayatının merkezine yerleştiren nadide şahsiyetlerden biridir. Onun kaleme aldığı metinleri, özellikle de otobiyografik nitelik taşıyan yazmalarını doğrudan kendi dilinden, kendi üslûbuyla okumak, hem tarih ilmi açısından hem de Doğu Türkistan meselesinin fikrî ve siyâsî kodlarını anlamak bakımından eşsiz bir imkândır. Bilindiği üzere, tarih araştırmalarında birinci el kaynaklar, özellikle de dönemin doğrudan tanığı ve aktörü olan şahsiyetlerce kaleme alınan hatıratlar, yalnızca bir olay anlatımı değil; aynı zamanda bir zihniyet, bir ruh hâli ve tarihsel tecrübe aktarımı sunmaktadır. Bu açıdan Mehmet Emin Buğra'nın kaleme aldığı MEBUTH ve MEBUSH adlı yazma metinler, hem içerikleri hem de otantik yapıları itibariyle büyük kıymet taşımaktadır.

Bu çalışmada temel amaç, söz konusu iki yazma metni ilmi yöntemlerle ele alarak hem metinlerin tahlilini yapmak hem de müellifin hayatına ve dönemine dair yeni bilgiler sunmaktı. Nitekim *Kısaca Tercüme Hâli* başlıklı MEBUTH metni, daha önceki literatürde eksik bilinen bazı detayları gün yüzüne çıkarması bakımından önemli bir vesika niteliğindedir. Metnin orijinal nüshasına ait daha önce kayıp olduğu bilinen bir sayfanın tarafımızca arşivde tespit edilerek değerlendirmeye dâhil edilmesi, çalışmanın ilmî katkısını artırmıştır. Bu metin, kısa hacmine rağmen, müellifin hayatına, eğitimine, ailesine ve değer dünyasına dair samimi ve özgün bilgiler sunmakta; önceki biyografik çalışmalarda yer almayan kimi unsurları ihtiva etmektedir.

Diğer taraftan, *Siyâsî Hayatım* başlığını taşıyan ve 1950 yılında Keşmir'in Srinagar kendinde kaleme alındığı anlaşılan MEBUSH metni, Doğu Türkistan'ın 1930–1949 yılları arasındaki siyâsî tarihine ışık tutması bakımından son derece kıymetli bir kaynak niteliğindedir. Bu metin, yalnızca olay aktarımı değil; aynı zamanda bir muhacir liderin siyasî hafızasını, sürgün ortamında kâğıda dökme çabasını ve vatanından uzak bir coğrafyada Doğu Türkistan davasına yeniden ses olma gayretini yansıtmaktadır. Tarafımıza ulaştığında dağınık ve eksik durumda olan bu

metin, Yunus Buğra tarafından derlenen arşiv belgeleri arasında tespit edilen fotokopi parçaları üzerinden oluşturduğumuz içerik şablonuyla yeniden bir araya getirilmiş, bütünlüğü sağlanarak asli hâline kavuşturulmuştur.

Bu yönüyle çalışma, hem arşiv taraması hem de metin çözümleme teknikleri bakımından yeni bir katkı sunmuş, daha önce eksik ya da dağınık durumda bulunan bu iki önemli yazmanın ilmi değerlendirmeye dâhil edilmesini mümkün kılmıştır. Ayrıca her iki metnin dil ve üslûp özellikleri de dönemin geç dönem Çağatay Türkçesi izlerini taşıyan, Arap harfleriyle yazılmış Uygur Türkçesi açısından örnek metinler olarak değerlendirilmiştir. Bu dilsel özellikler, yalnızca metinlerin okunmasını değil; aynı zamanda 20. yüzyılın ilk yarısında Orta Asya'da kullanılan yazı dili hakkında da fikir vermektedir.

Sonuç olarak, bu mütevazı çalışma ile daha önce sınırlı çevrelerce bilinen ve akademik anlamda pek de iyi çalışılmamış söz konusu metinler; orijinallerine sadık kalınarak transkripsiyonları yapılmış ve içerik analizleriyle birlikte ele alınmaya çalışılmıştır. Mehmet Emin Buğra'nın şahsiyeti, mücadeleci yönü, fikrî birikimi ve yaşadığı dönemle kurduğu derin ilişki bu metinler üzerinden yeniden inşa edilebilecek kıymette ve mahiyettedir.

Umudumuz odur ki bu çalışma hem Doğu Türkistan tarihine hem de Mehmet Emin Buğra'ya dair yapılacak daha geniş kapsamlı ilmî araştırmalara bir zemin teşkil eder; geç kalınmış olsa da bu sahadaki ilmî boşluğun telafisine mütevazı bir katkı sunar.

KAYNAKÇA

Akyol, Taha — "Cedîdcilik", **DİA**, C. VII, s. 211-213.

Alioğlu, Muhammed Ali — "Üç Efendiler Hareketinin Doğu Türkistan siyasî Tarihindeki Yeri ve Önemi", **Doğu Türkistan'ın Sesi Dergisi**, C. XXIII, S. 67-68 (2006), s. 2-10.

Alioğlu, Muhammed Ali — "Üç Efendilerin 1944 Çin Anayasası Tadil Komisyonu'na Sundukları Değişiklik Önergesi Belgesi Hakkında Bir Değerlendirme", **Turan**, S. 39 (2019), s. 37-46.

Almas, Turgun — **Uygurlar**, İstanbul, Selenge Yayınları, 2013.

Alptekin, Erkin — **Doğu Türkistan Hicretimizin 40. Yılı**, Kayseri, y.y., 1990.

Alptekin, İsa Yusuf — **Esir Doğu Türkistan İçin_İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları**, haz. M. Ali Taşçı, İstanbul, y.y., 1985.

Bakır, Abdullah — **Doğu Türkistan Milli İstiklal Hareketi ve Mehmet Emin Buğra**, İstanbul, DTV yayınları, 2005.

Baykozi, Gültekin — **Kurtuluş Arayan Doğu Türkistan,** Ankara, Güner Matbaacılık, ts.

Bekin, M. Rıza — **Doğu Türkistan Vakfı Başkanı M. Rıza Bekin'in Anıları**, haz. Mağfiret Kemal, İstanbul, Kastaş Yayınları, 2005.

Buğda, Alimcan — **Tarihî Materyallarde Şarkî Türkistan İslâm Cumhuriyeti,** İstanbul, Satuk Buğra Han Neşriyatı, 2018.

Buğra, Mehmet Emin — **Doğu Türkistan Tarihi, Coğrafyası ve Şimdiki Durumu**, İstanbul, y.y., 1952.

Buğra, Mehmet Emin — **Doğu Türkistan Türkistan'ın Hürriyet Davası ve Çin Siyaseti,** İstanbul, Osmanbey Matbaası, 1954.

Buğra, Mehmet Emin — **Eastern Turkistan's Struggle For Freedom and Chinese Policy,** İstanbul, Osmanbey Matbaası, 1954.

Buğra, Mehmet Emin — **Muhammed Emîn Buğranıŋ Kıskıçe Tercüme Hâli,** Mehmet Emin Buğra Arşivi, Belge Kodu: MEBUA:02_EY(UYG).

Buğra, Mehmet Emin — **Muhammed Emîn Buğranıŋ Siyasî Hayatı,** Mehmet Emin Buğra Arişvi, Belge Kodu: MEBUA:03_EY(UYG)

Buğra, Mehmet Emin — **Muhammed Emîn Buğra, Mücadele Hatırâtı,** haz. Yunus Buğra, Ankara, y.y., 1966.

Buğra, Mehmet Emin — **Şarkî Türkistan Millî İnkılap Tarihi,** haz. Muhammed Kâsım Türkistanî, Keşmir-Srinagar, y.y., 1971.

Buğra, Mehmet Emin — **Şarki Türkistan Tarihi**, haz. Abdullah Oğuz, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2021.

Buğra, Mehmet Emin — **Şarkî Türkistan Tarihi**, haz. Yunus Buğra, Ankara, Ofset Repromat, 1987.

Buğra, Mehmet Emin — **Şarkî Türkistan Tarihi**, Kâbil, y.y, 1940.

Buğra, Mehmet Emin — **Şarkî Türkistanniŋ Millî İnkılap Târihi** haz. Muhammed Kâsım Türkistanî, Keşmir-Srinagar, y.y, 1391/1971.

Buğra, Mehmet Yakup — "Hoten Kozğiliniŋ Toğrisida Esleme" **Hoten İslâm Hükümeti**, ed. Mihray Şireli, haz. Abdulcelil Turan, Center for Uygur Studies, İstanbul, 2023, s. 225-246.

Buğra, Mehmet Yakup — **Hatıralarım-Doğu Türkistan'ın Gerçek Hikayesi**, haz. Abdullah Oğuz, İstanbul, Siyer Yayınları, 2. Baskı, 2019.

Buğra, Yunus — "Mehmet Emin Buğra'nın Mücadele Hayatı'ndan Örnekler", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, İstanbul, S. 46 (1995), s. 10-11.

Çakan, Varis — "Türkistan'da Medrese Eğitimi ve Medreselerin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri", **XVIII. Türk Tarih Koŋresi**, Ankara, 2018, C. X., s. 881.

Çetişli, İsmail — "Memduh Şevket Esendal", **DİA**, C. EK-1, 2016, s. 423-424.

Çetişli, İsmali — **Memduh Şevket Esendal**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.

Emin, Nur Muhammed — **Karakaş Medeniyet Tezkiresi**, Şincaŋ Halk Neşriyatı, Urumçi, 2005.

Forbes, Andrew D.W. — **Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri**, çev. Enver Can, İstanbul, Bayrak Yayımcılık, 1991.

Gazcıoğlu, Gamze — "Doğu Türkistan Bağımsızlık Mücadelesi ve Mesut Sabri Baykozi" **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, Nevşehir, NHBÜSBE, 2020.

Hideyuki, Sekioka — **Yaponyeniŋ İkkinçi Dünya Uruş Mezgildiki Şerkî Türkistan İstiratigiyesi,** çev. Mukaddes Nur, USA, World Uyghur Writers Union, 2019.

Heyet **Gövher Zemin Hoten**, Urumçi, Xinjiaŋ Güzel Sanatlar Neşriyatı, 1995.

Heyet **Hotenniŋ Kıskıçe Târihî**, Urumçi, Xinjiaŋ Halk Neşriyatı, 2005.

Heyit, Baymirza **Türkistan Rusya ve Çin Arasında**, çev. Abdülkadir Sadak, İstanbul, Otağ Yayınları, 1975.

İlkul, Ahmet Kemal **Çin-Türkistan Hâtıraları**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1999.

Kadiri, Polat **Baturlar, Doğu Türkistan Millî Mücadele Tarihi (1930-1949),** haz. Ömer Kul, İstanbul, Berikan Yayınevi, 2021.

Kadiri, Polat **Ülke Tarihi**, haz. Abdulcelil Turan, İstanbul, Taklamakan Uygur Neşriyatı, 2018.

Kaşğarlı Mahmut **Divanü Lügati't-Türk**, çev. Besim Atalay, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, 1986.

Kay-şek, Çan **Sovyet Rusya Çin'de-Yetmiş Yıllık Bir Ömrün Hikayesi**, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, 1962.

Kitapçı, Zekeriya **Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri Arasında İslamiyet**, İstanbul, Yedikubbe Yayınları, 2004.

Koltuk, Nuran (ed.) **Osmanlı Belgelerinde Doğu Türkistan**, haz. Mehmet Topal, Alev Direr v.diğer, İstanbul, TBDD, 2016.

Kul, Ömer "Alptekin, İsa Yusuf", **DİA**, C. Ek-1, 2016,

Kul, Ömer "Ana Hatlarıyla Doğu Türkistan siyasî Tarihi ve İlk Çinli Genel Vali Yaŋ Zen-xin (1912-1928) Dönemi Üzerine Bir Tetkik", **Mehmet Ersöz Armağanı**, haz. Mustafa Aksoy, Osman Yorulmaz, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2011, s. 486-504.

Kul, Ömer "Tarihte Düzenlenen İlk Doğu Türkistan Kurultayı Hicaz Kurultayı (1-5 Eylül 1954)", **Türkiyat Mecmuası**, C. XXV, 2015, s. 143-159.

Kul, Ömer "1949 Sonrası Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye Göçler ve Türkiye'de Göçmenlerin Durumu", **19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye'ye Yapılan Göçler, Göçmenlik ve Sosyal Uyum**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2022, s. 120-146.

Kurban, İklil **Şarkî Türkistan Cumhuriyeti (1944-1949)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay, 1992.

Kurban, Nur Ahmet "Dâmolla, Sâbit", **DİA**, C. Ek-1, s. 307-309.

Lattimore, Owen **Pivot of Asia: Sinkiaŋ and the Inner Asian Frontiers of China**, Boston, Little, Brown & Co., 1950

Oğuz, Abdullah "Şarki Türkistan Tarihi, Metin Tenkidi ve Türkçe Türkçesi ve İncelemesi", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İÜSBE, İstanbul, 2020.

Özdağ, Muzaffer **Türk Dünyası ve Doğu Türkistan Jeopolitiği**, İstanbul, DTV yayınları, 2000.

Özgüdenli, Osman Gazi "Mâverâünnehir", **DİA**, C. XXVIII, s. 177-180.

Reyima, Maımaıtusoŋ "Doğu Türkistan Hoten İslam Hükümeti (1933-34) ve Tarihi Önemi", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, MSGS Enstitüsü, 2024.

Sağuni, Ali Han Töre **Doğu Türkistan Bağımsızlık Savaşı**, haz. Kutluhan Şakirov, İstanbul, Tarih&Kuram, 2021.

Sağuni, Ali Han Töre **Türkistan Kaygusu**, çev. Oğuz Doğan-Kutluhan Şakirov, İstanbul, 2022.

Saray, Mehmet **Doğu Türkistan Türkleri Tarihi (I)**, İstanbul, DTV Araştırma Merkezi, 1998.

Sayramî, Musa **Târih-i Hamidiyye**, haz. Abdureup Polat Taklamakanî, İstanbul, Taklamakan Uygur Neşriyatı, 2019.

Taşağıl, Ahmet "Türkistan", **DİA**, C. XVI, s. 556-560.

Togan, Zeki Velidi **Oğuz Destanı**, 2. Baskı, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1982.

Tosun, Necdet "Ubeydullah Ahrâr", **DİA**, C. XLII, 19-20.

Tuncer, Tekin "1931 Kumul Ayaklanması" **Türkiyat Mecmuası**, 30, I (2020), s. 269-284.

Tuncer, Tekin "Mehmet Emin Buğra'nın Mektuplarında Türkistan Sesi Dergisinin Çıkartılması Süreci", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, S. 17/2 (2017), s. 51-76.

Turan, Şekür "Üstadım Polat Turfani'yi Anıyorum", **Türk Kültürü**, S. 96 (1970).

Türkistanî, Muhammed Kâsım	"Emir Hazret Muhammed Emîn Buğra Efemdimniŋ Kıskıçe Tercüme Hâli". Buğra, **ŞTMİT** içinde s. 194-220).
Ulusoy, Kudret	"Dünyadaki ve Ülkemizdeki Nüfus Artış Hızındaki (Demografik Yapı) Gelişmeler" https://www.turkhukuksitesi.com/makale_129.htm (Erişim Tarihi: 20.11.2024).
Uygur, Fezlullah	"Doğu Türkistan Tarihi (1864-1884)", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul, İÜSBE, 2015.
Xinjinag Sosyal Bilimler Akademisi	**Xinjiaŋ'ın Kıskıçe Tarihi**, Urumçi, Xinjiaŋ Halk Neşriyatı, 1984.
Yikemu, Aili	"Hamdullah Muhammed Tarım'ın Türkistan Tarihi-Türkistan 1931-1937 İnkılâp Tarihi Adlı Eserinin Tenkitli Transkripsiyonu", **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, İÜSBE., 2015.
Yunus, Buğra	**Mehmet Emin Buğra Külliyatı-Bir Arşiv Denemesi**, Ankara, 2005.
Yuriko, Shimizu	**The Memoirs of Muhammad Amin Bughra Autograph Manuscript and Translation**, Tokyo, Department of Islamic Area Studies, 2012.
İmzasız	http://www.china.org.cn/eŋlish/MATERIAL/139230.htm.(Erişim tarihi: 10. 11.2024).
İmzasız	https://en.wikipedia.org/wiki/Xinjiaŋ#Laŋuage_and_demographics. (Erişim tarihi: 12.11. 2024)
İmzasız	https://l24.im/KJZAh0 (Erişim tarihi: 09.09.2024).
İmzasız	https://news.un.org/en/story/2022/08/1125932 (Erişim. 15.11.2024).
İmzasız	https://www.akademiye.org/ug/?p=10564 (Erişim tarihi: 21.11.2024).
İmzasız	https://www.eastwestcenter.org/publications/demographics-and-development-xinjiaŋ-after-1949; https://en.wikipedia.org/wiki/Xinjiaŋ#Laŋuage_and_demographics. (Erişim tarihi: 13.11.2024)

EKLER

Ek1: MEBUTH Orijinal Metin ve Diğer Neşirlerinden Örnekler

Görsel 1.1: MEBUTH Orijinal Metin, 4 sayfa: 17,5x21 cm ebat
(Kaynak: **MEBUA**, Belge No: 02).

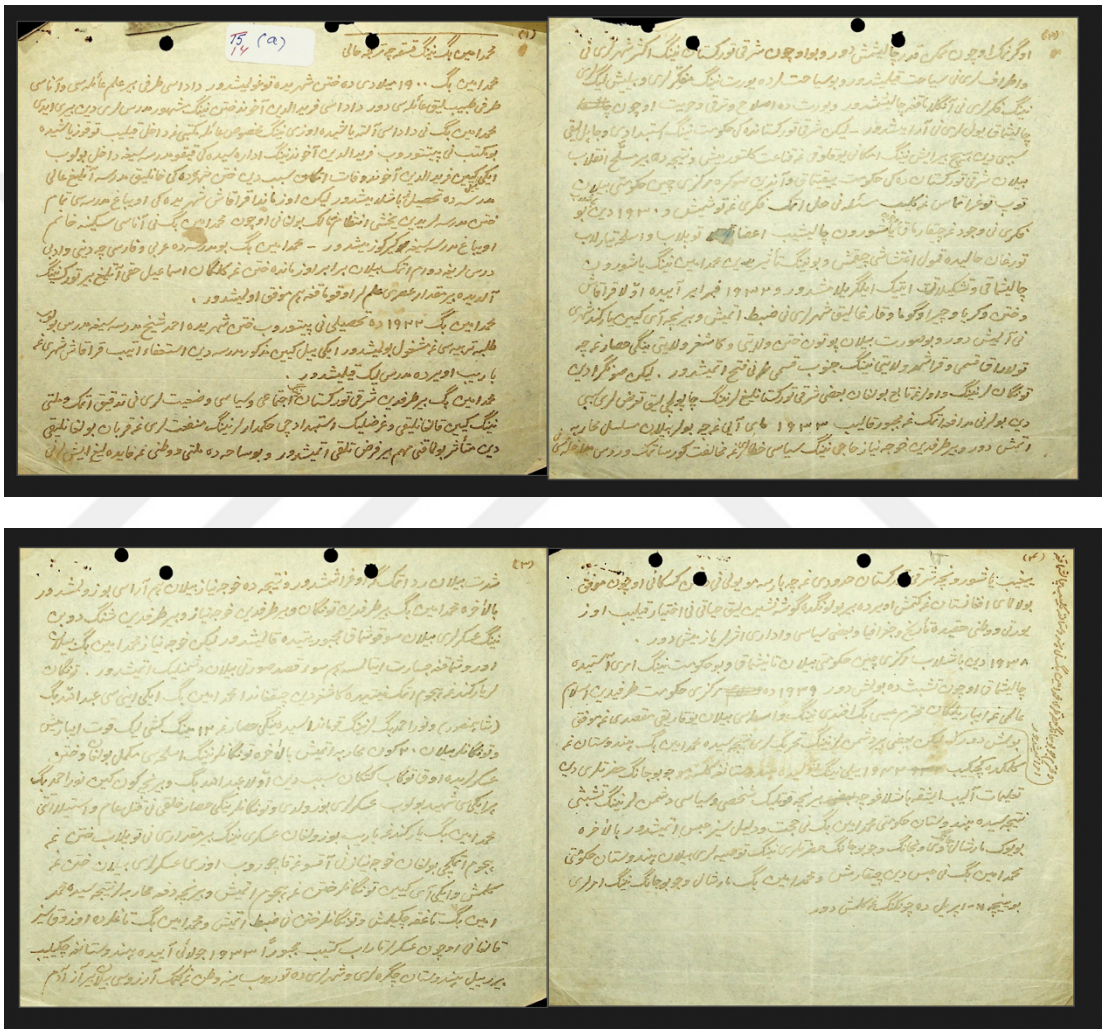

Görsel 1.2: MEBUTH'un Yuriko'nun 2012 neşrinde kullandığı metinleri

Görüldüğü gibi 3. Sayfa aşağıdaki görselde yoktur. Arap harfleriyle yapılan sağ alttaki 4. görselin dipnotunda İngilizce "The secand page was lost/İkinci sayfa kayıptır." bilgisi yer almaktadır. (Kaynak. Yuriko, **a.g.e**., s. XLVII-XLIX, LXXXI).

THE MEMOIRS OF MUḤAMMAD AMĪN BUGHRA

2. Muḥammad Amīn Begning Qisqacha Tarjumaiḥāli [1]

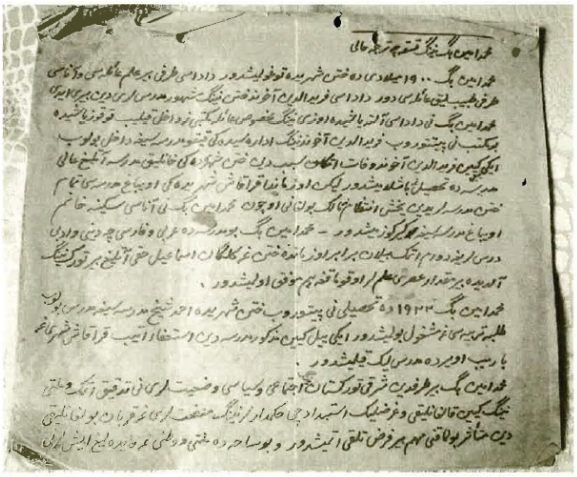

FACSIMILES OF THE MEMOIRS

2. Muḥammad Amīn Begning Qisqacha Tarjumaiḥāli [3]

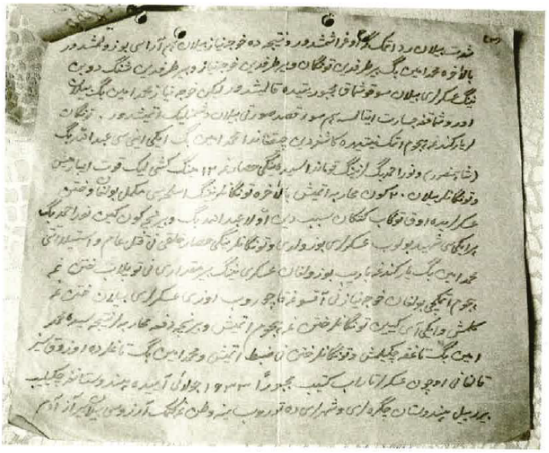

THE MEMOIRS OF MUḤAMMAD AMĪN BUGHRA

2. Muḥammad Amīn Begning Qisqacha Tarjumaiḥāli [4]

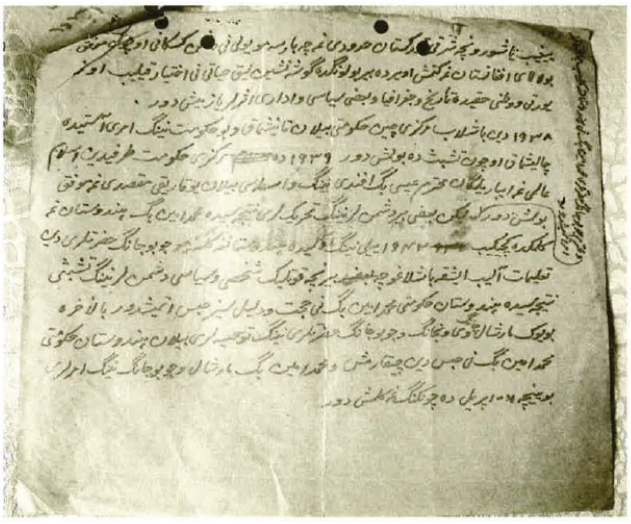

THE MEMOIRS OF MUḤAMMAD AMĪN BUGHRA

2. Muḥammad Amīn Begning Qisqacha Tarjumaiḥāli

محمد امین بگ‌نینگ قسقه‌چه ترجمه حالی

[1] محمد امین بگ ۱۹۰۰ میلادی‌ده ختن شهریده توغولمیشدور. داداسی طرفی بیر علم عائله‌سی و آتاسی طرفی طبیبلیق عائله‌سی‌دور. داداسی فریدالدین آخوند ختن‌نینگ مشهور مدرس‌لری‌دین بیری ایدی. محمد امین بگ‌نی داداسی آلته یاشیده اوزی‌نینگ مخصوص عائله مکتبی‌غه داخل قیلیب، توقوز یاشیده بو مکتب‌نی پیتوروب، فریدالدین آخوندنینگ ادارەسیده‌کی قیقو مدرسه‌سیغه داخل بولوب، ایکی ییل کیین فریدالدین آخوند وفات اتکان سبب‌دین ختن شهری‌ده‌کی خانلیق مدرسه آتلیغ عالی مدرسه‌ده تحصیل‌غه باشلامیشدور. لیکن او زمانده قراقاش شهریده‌کی اویباغ مدرسه‌سی تمام ختن مدرسه‌لریدین یخشی انتظام‌غه مالک بولغانی اوچون محمد امین بگ‌نی آتاسی سکینه خانم اویباغ مدرسه‌سیغه کیرکوزمیشدور. محمد امین بگ بو مدرسه‌ده عربی و فارسی‌چه دینی و ادبی درس‌لریغه دوام اتمک بیلان برابر او زامانده ختن‌غه کلگان اسماعیل حقی آتلیغ بیر تورک‌نینگ آلدیده بیر مقدار عصری علملر اوقوماقغه هم موفق اولمیشدور

محمد امین بگ ۱۹۲۲ده تحصیلی‌نی پیتوروب، ختن شهریده احمد شیخ مدرسه‌سیغه مدرس بولوب، طلبه تربیه‌سی‌غه مشغول بولمیشدور. ایکی ییل کیین مذکور مدرسه‌دین استعفاء اتیب، قراقاش شهری‌غه باریب، او یرده مدرس‌لیک قیلمیشدور.

محمد امین بگ بیر طرفدین شرقی تورکستان‌نینگ اجتماعی و سیاسی وضعیت‌لری‌نی تدقیق اتمک، و ملتی‌نینگ کیین قالغانلیقی و غرضلیک استبدادچی حکمدارلرنینگ منفعت‌لری‌غه قربان بولغانلیقی‌دین متأثر بولماقی مهم بیر فرض تلقی اتمیشدور، و بو ساحده ملتی و وطنی‌غه فایده‌لیغ ایش‌لرنی [2][18] [3] شدت بیلان رد اتمکگه اوغراشمشدور، و نتیجده خوجه نیاز بیلان هم آراسی بوزلمشدور. بالاخره محمد امین بگ بیر طرفدین تونگان، و بیر طرفدین خوجه نیاز، و بیر طرفدین شنگ دوین‌نینگ عسکرلری بیلان سوقوشماق مجبوریتیده قالمیشدور. لیکن خوجه نیاز محمد امین بگ بیلان اوروشماقغه جسارت اینالمسه هم سوء قصد صورتی بیلان دشمانلیک اتمیشدور. تونگانلر یارکندغه هجوم اتمک نیتیده کاشغردین چیقغاندا محمد امین بگ ایکی ایی‌سی عبدالله بگ (شاهمنصور) و نور احمد بگ‌لرنینگ قوماندانلیکیده یتگی حصارغه ۱۲ مینگ کشی لیک قوت ایپارمیش، و تونگانلر بیلان

[18] The second page was lost.

LXXXI

Ek2: MEBUSH Orijinal Metin ve Diğer Neşirlerinden Bazı Sayfalar

Görsel 2.1: MEBUSH Orijinal 1-4. Sayfalar.Toplamda 33 sayfa, 31,5X21cm ebattır. (Kaynak: **MEBUA**, Belge No: 03)

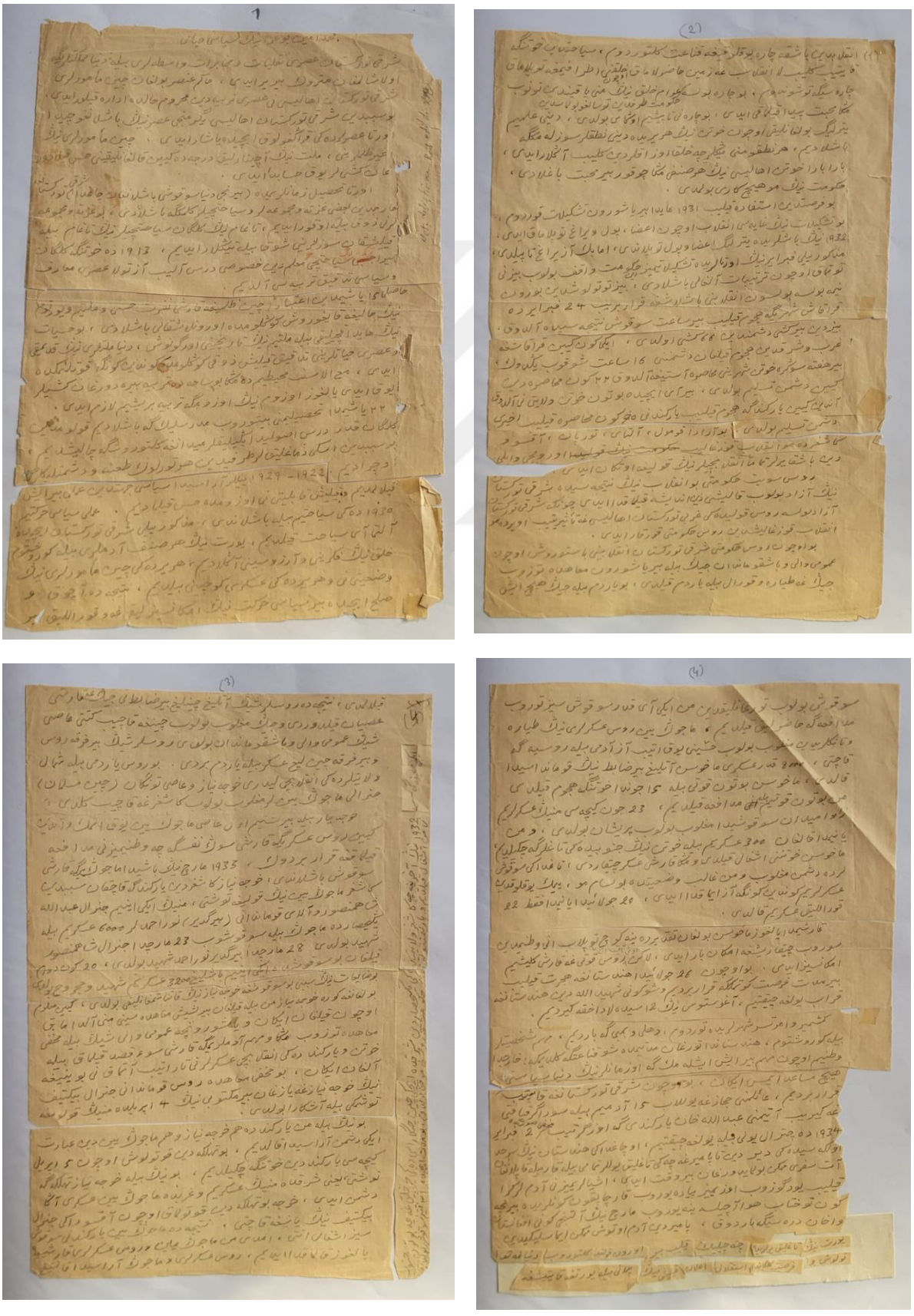

Görsel 2.2: MEBUSH'un Orijinal 1-4. Sayfalarına Tekabül Eden 1-6 sayfalı Parçalalı Metinler (Kaynak: **MEBUA**, Belge No:4)

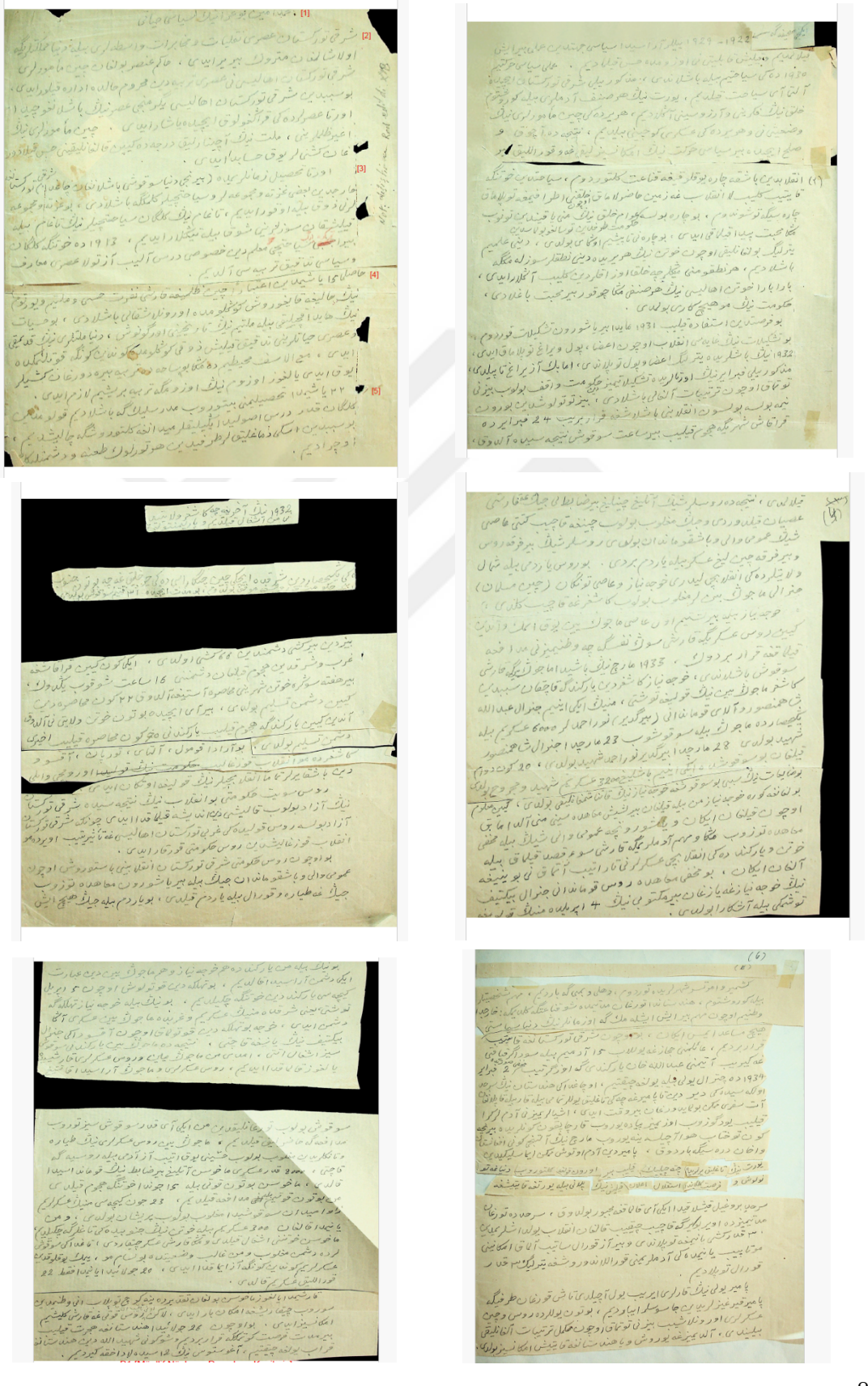

Görsel 2.3: MEBUSH, Yuriko 2012 Nüsha 1-6 Sayfası Örnekleri.

Görüldüğü üzere *"1922-1929 yillari arasida…"* ifadeleriyle başlayan paragraf, orijinal müellif nüshasında (Görsel 1.1) 1. Sayfanın son paragrafıdır. Görsel 1.2. ve aşağıdaki görsellerde kesilerek 2. sayfanın başına getirilmek suretiyle metin bu eklektik yapısıyla A4 ebattında 44 sayfaya çıkmıştır (Kaynak: Yuriko**, a.g.e, s**. III-VIII).

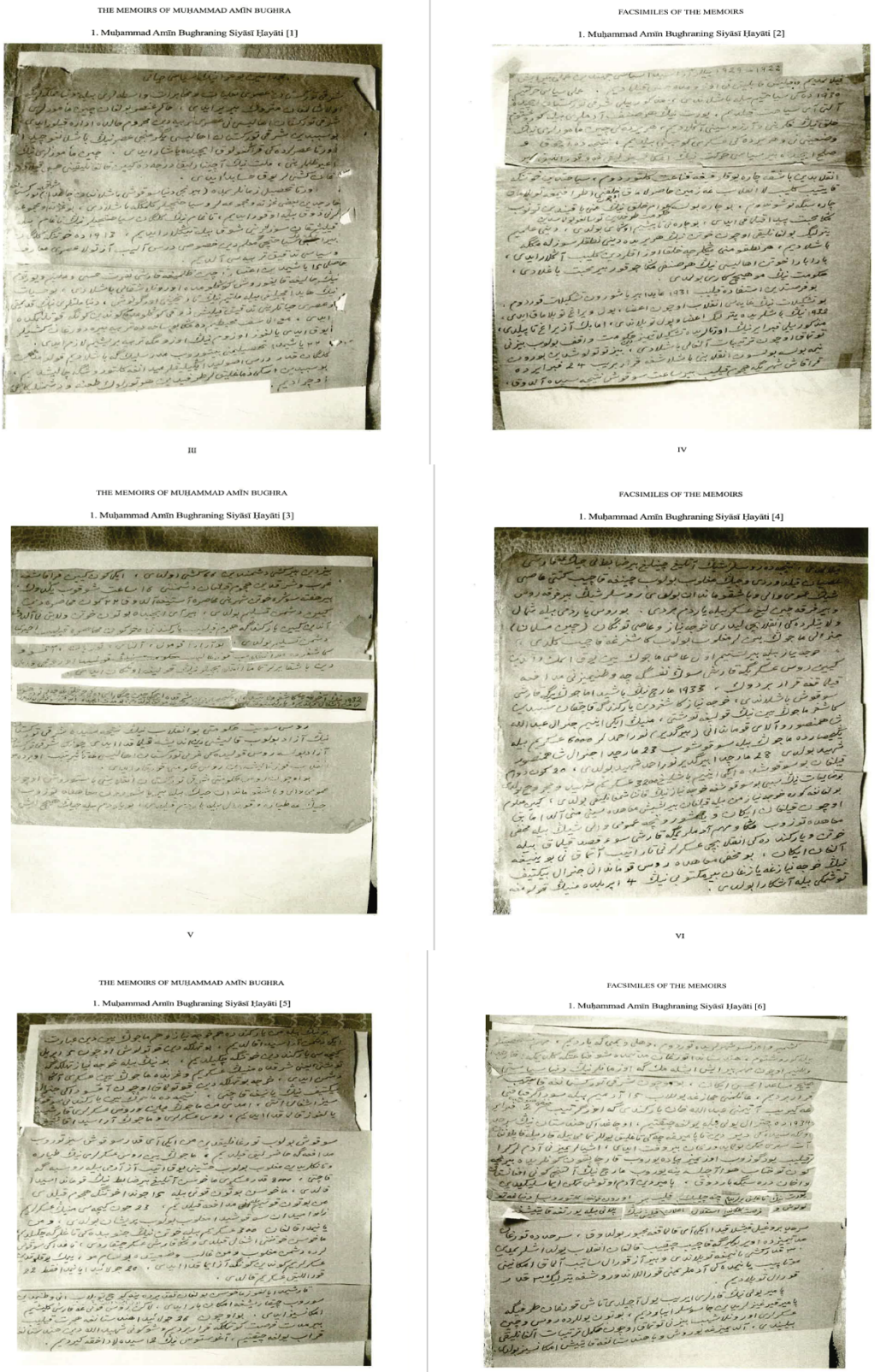

Görsel 2.4: MEBUSH, Yunus Buğra, 2005 Nüsha 1-6 Sayfası Örnekleri (Kaynak: **MEBUK**, Belge No: 1.2 (a). Uyg (O)).

Dikkat edilirse aşağıda orta solda üzerinde 4 numaralı sayfada belgenin nasıl hazırlandığına dair önemli ip uçları vermektedir. Metin doğal akışında değildir ve diğer sayfalarda kesilerek getirilen parçalarla yeniden oluşturulduğu net görülmektedir.

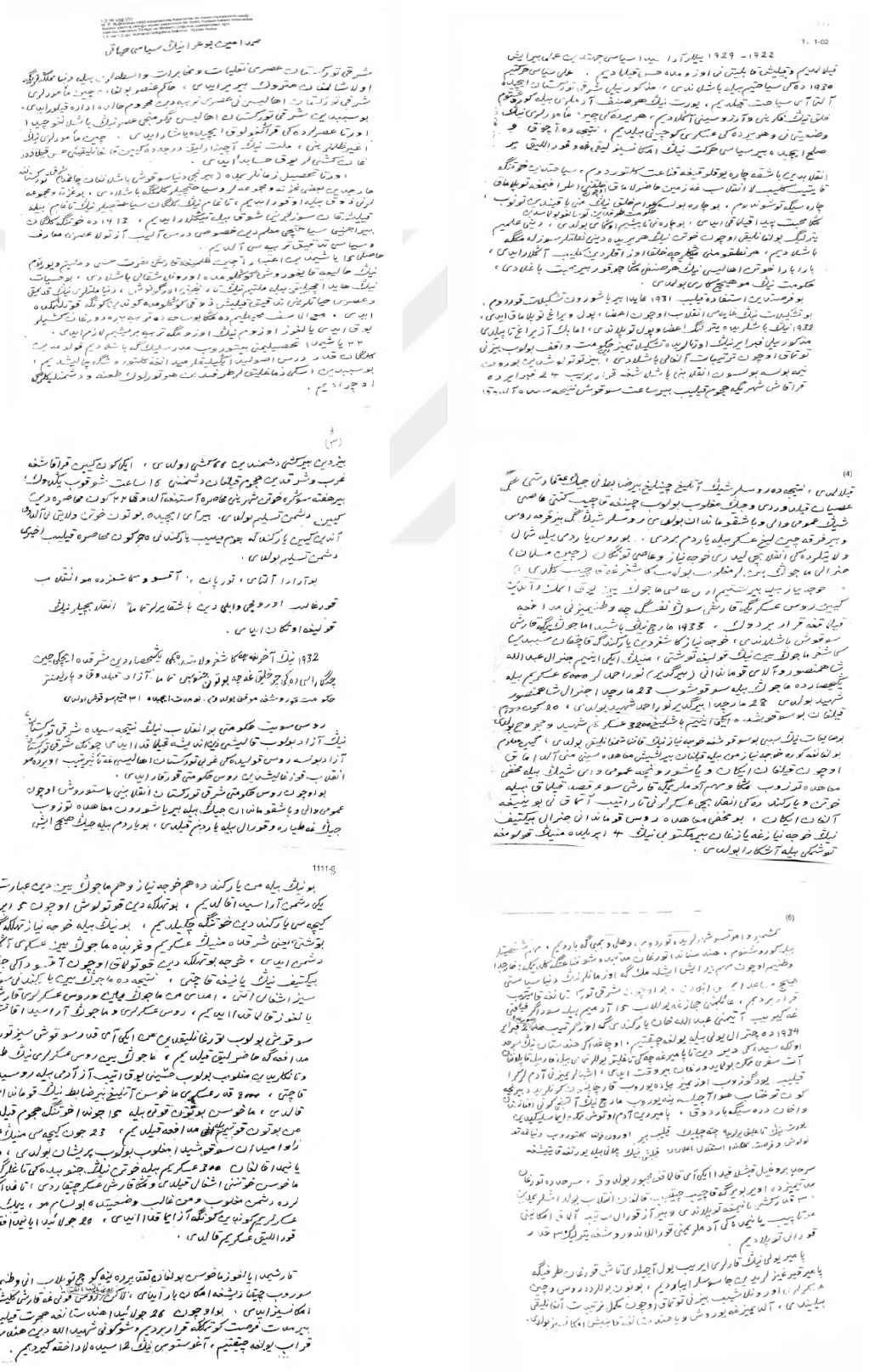

Görsel 2.5: MEBUSH'un Yunus Buğra tarafından 2005'de Günümüz Türkçesine uyarlanmış ve ancak yayınlanmamış çalışmasından örnekler ve **MEBUK**'un kapak görseli.
(Kaynak: **MEBUK**, Belge No: 1.1./1-4).

Tanrı Dağı armağanı bu çiçekler
Koklar iken sevinecek gönüller[1]

Doğu Türkistan bağımsızlık mücadelesi içinde geçen bir ömrün izleri

MEHMET EMİN BUĞRA
KÜLLİYATI

Bir Arşiv Derlemesi

Yayına Hazırlayan
(Editör)
M. Yunus Buğra

Yayımlayan
Müdürlük Kurt Firma Buğra

Copyright 2005

İlk baskısı Ankara 2005
Akıllıdaver Sokak 47, D Blok, Daire 6, Çankaya, Ankara, Türkiye
e-mail: yubugra@hotmail.com

[1] Bu dize, M. E. Buğra Baş Muharrirliğini yaptığı *Türkistan* adlı aylık dergisinin ilk sayısının (Nisan 1953, İstanbul) kapak sayfasından alındı.

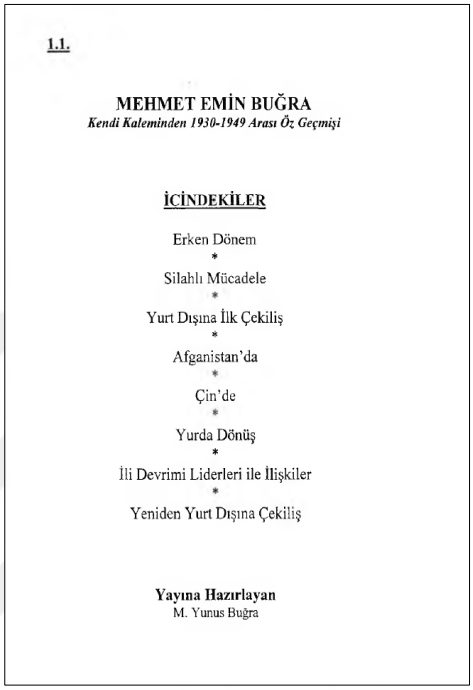

1.1.

MEHMET EMİN BUĞRA
Kendi Kaleminden 1930-1949 Arası Öz Geçmişi

İÇİNDEKİLER

Erken Dönem
*
Silahlı Mücadele
*
Yurt Dışına İlk Çekiliş
*
Afganistan'da
*
Çin'de
*
Yurda Dönüş
*
İli Devrimi Liderleri ile İlişkiler
*
Yeniden Yurt Dışına Çekiliş

Yayına Hazırlayan
M. Yunus Buğra

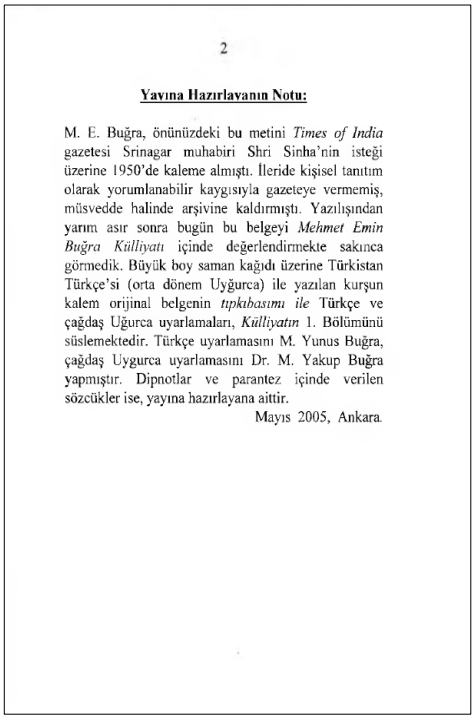

Yayına Hazırlayanın Notu:

M. E. Buğra, önünüzdeki bu metini *Times of India* gazetesi Srinagar muhabiri Shri Sinha'nın isteği üzerine 1950'de kaleme almıştı. İleride kişisel tanıtım olarak yorumlanabilir kaygısıyla gazeteye vermemiş, müsvedde halinde arşivine kaldırmıştı. Yazılışından yarım asır sonra bugün bu belgeyi *Mehmet Emin Buğra Külliyatı* içinde değerlendirmekte sakınca görmedik. Büyük boy saman kağıdı üzerine Türkistan Türkçe'si (orta dönem Uygurca) ile yazılan kurşun kalem orijinal belgenin *tıpkıbasımı ile* Türkçe ve çağdaş Uğurca uyarlamaları, *Külliyatın* 1. Bölümünü süslemektedir. Türkçe uyarlamasını M. Yunus Buğra, çağdaş Uygurca uyarlamasını Dr. M. Yakup Buğra yapmıştır. Dipnotlar ve parantez içinde verilen sözcükler ise, yayına hazırlayana aittir.

Mayıs 2005, Ankara.

MÜCADELE ANILARIM
Yazan: Mehmet Emin Buğra
(1950, Keşmir)

Erken Dönem

Doğu Türkistan, yirminci asrın başlarında, çağdaş ulaşım ve iletişim araçlarından yoksun, dış dünyadan tecrit edilmiş bir yerdi. Ülke[1] üzerinde mutlak hakim unsur olan Çin görevlileri, Doğu Türkistan halkını çağdaş medeniyet nimetlerinden yoksun tutarak yönetmekte idi. Bu nedenle halk ortaçağ karanlığında yaşamakta idi. Çin memurlarının ağır baskısı altında ezilen halkın acımacak kadar geri kalmışlığının bilincinde olan ve çare arayan kişiler, yok denecek kadar azdı.

Orta eğitim almakta olduğum yıllardı: Birinci Dünya Savaşı çıkmıştı (1914), Doğu Türkistan'da yabacı gezginler, gazete ve dergiler, seyrek de olsa, görülmeğe başlamıştı. Ele geçirebildiğim yabancı gazete ve dergileri büyük bir zevkle okuyordum. Dayımın[2] gezginlerle sohbetini derin bir ilgi ile dinlerdim. 1913 yılında Türkiye den Hoten'e gelen bir gezgin Türk eğitimci[3]'den, çok kısa bir süre için olsa da, çağdaş eğitim aldım ve genel kültürümü ilerletmeye çalıştım.

Kısacası 15 yaşımdan başlayarak gönlümde Çin esaretine karşı derin bir tepki oluşmağa başlamıştı;

[1] Bu metinde geçen *Ülke* sözü ve türevleri, Doğu Türkistan (günümüzdeki resmi adıyla Şinjiang Uygur Özerk Bölgesi) için kullanılmıştır.
[2] Tabib Muhammed Niyaz.
[3] Ahmet Kemal İlkul olabilir. bkz. *Türkistan ve Çin Yollarında UNUTULMAYAN HATIRALAR*, A. Kemal İLKUL, İstanbul, 1955.

Görsel 2.6: MEBUSH metinleriyle hazırlanan 1966 matbu çalışmadan örnekler (Kaynak: Buğra, **Muhammed Emîn Buğra'nın Mücadele Hatıratı**, haz. Yunus Buğra, Ankara, 1966)

MEBUSH ilk matbu çalışmasıdır. İçerisinde Tahir Çağatay'ın konuşma metni ve sonunda M.E.Buğra'nın bazı şiirlerden örneklerin ve bazı fotoğların da yer almaktadır.

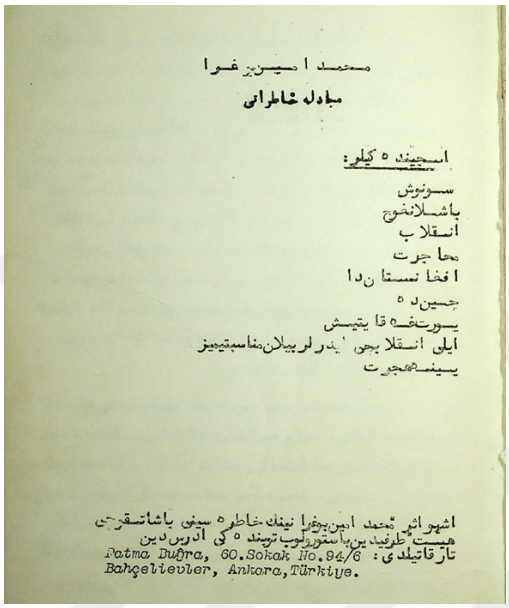

محمد امین بوغرا

مبادله خاطراتی

انتجینده ٥ کیلو:

سوزنوش
باشلانغیچ
انقلاب
هجرت
افغانستان دا
جمین ده
یوزیغه قاییش
ایلی انقلابچی لرلر بیلان مناسبتیله یازیلمیش
یازمه هجرت

اشبو اثر محمد امین بوغرا نینك خاطره سینی یاشاتمق
همیت طرفیدین باستیروب توزیع ده کی آدرس دین
تارقاتیلدی: Fatma Buğra, 60.Sokak No.94/6
Bahçelievler, Ankara, Türkiye.

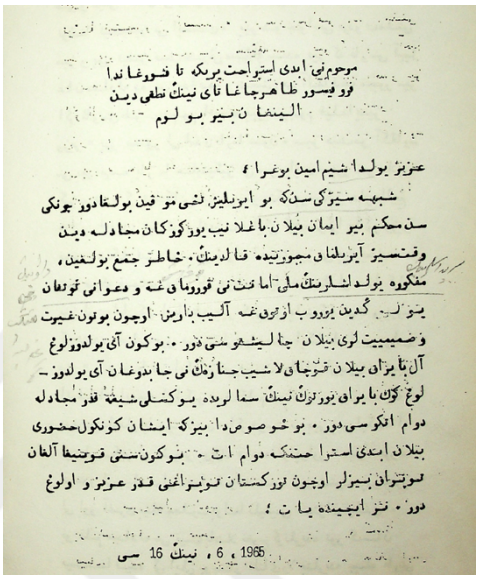

موحوم نی ابدی استراحت یریکه تا شوغاندا
قوفیسور طاهرجاغاتای نینك نطقی دین
الینمش بیر بولوم

عزیز یولداشیم امین بوغرا ،

شبهه سیزکی سن که بو ایونلیز نشی مو قفین بولغادور چونکی
سن محکم بیر ایمان بیلان باغلانیب یوز کوزکان مجادله دین
وقتسیز آیریلمای مجبوریتده قالدینك . خاطره جمع بولغین ،
متکوره یولداشلرینك ملی تاریخ نی قوروماق غه و دعوانی توغان
یولیه گدین یوروب اوزی غه آلیب بارمق اوچون بوتون غیرت
و صمیمیت لری بیلان جالیشمق دور . بوکون آی بولدوزلوغ
آل بایراق بیلان قوچاقلاشیب جنازه نی جا بدوغان آی بولدوز -
لوغ کوك بایراق یوزنزك نینك سما لرده یوکسلمی شیخه قدر مجادله
دوام اتکوسی دور . بو خصوص دا بیزکه ایشنان کونکول حضوری
بیلان ابدی استراحتگه دوام ات . بوکون سنی قوینیغا آلغان
توپراق بیزلر اوچون توركستان توپراغنی قدر عزیز و اولوغ
دور . فقر ایجینده یاتا ؛

1965 ، 6 ، نیسان 16 سی

"Merhumni Ebedi İstirahat Yerige Tapşurğanda Profesör Tahir Çağataynıŋ Nutkidin Elinğan Bir Bölüm" başlıklı Prof. Dr. Tahir Çağatay'ın merhum kabrinde 16.06.1965 tarihli konuşma metninden bir kesit (s. 30)

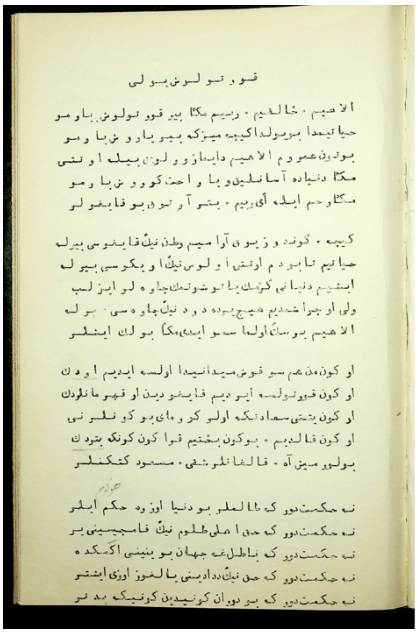

قوللوق یولی

الاهیم . خالقیم . رسیم سکا بیر قول تولوق یاراتمیش
حیاتیمدا بیر مولداکیچه میوکه بیر یاراتمیش
بوتون عمرم الاهیم دایماز قول بیلک اوتمش
سکا دنیاده آسانلیق یاراتمق کوچ بیر مش
سکا جم ایله آی رییم . بنی آز قوی یوقایولی

کیچه . کوندوز یوی آرامیم وطن نیك قایغوسی بیرلک
حیاتیم تابوتم اوتمش اولوس نیك ایکوسی بیرلک
ایشیم دنیانی کزمك یاتوشمق چاره لر ایزلب
ولی او چراشدیم هیچ یرده دوه نیك چاره سی یوله
الاهیم بوسان اولدا سنو ایدیم سکا قول ایشلر

او کون مدهم سو قوی میدانیمدا اولسه ایدیم اودن
او کون قیوتولسه ایوم قایغودین او قهوه نالودن
او کون یتمش سعادتکه اولیو کوره ای بوکو قلبی
او کون قالدیم . بوکون بختیم قرا کون کونکه یتوك
بولیور مین آه . قالغانلوشی . مسعود کتکنلر

نه حکمت دور که عالملر بو دنیا اوزه حکم ایلر
نه حکمت دور که حق اهلی ظلم نیك قامچیسینی یر
نه حکمت دور که باطلغه جهان بو یمینی اکسکه
نه حکمت دور که حق نیك داد ایدینی یالغوز اوزی ایشتر
نه حکمت دور که بیر دوان کونیدین کونیکه بد تر

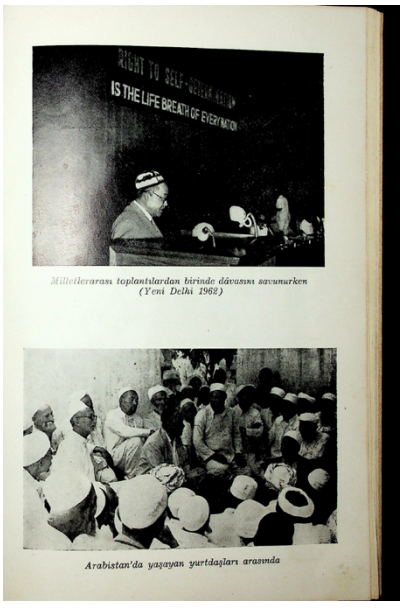

Milletlerarası toplantılardan birinde dâvasını savunurken (Yeni Delhi 1962)

Arabistan'da yaşayan yurtdaşlarr arasında

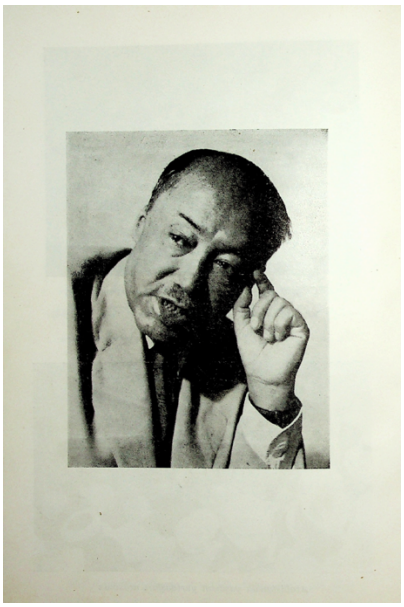

Ek3: M.E. Buğra'nın Kişisel Hayatına Dair Bazı Belgeler

Görsel 3.1: M.E.Buğra'nın Nüfüs Hüviyet Cüzdanı ve Pasaportu (Kaynak: **MEBUA**)

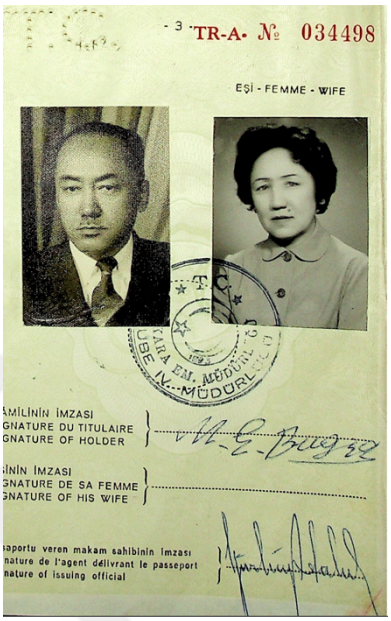

Görsel 3.2: M.E.Buğra'ya Hindistan Hükümeti tarafından verilen seyahat selahiyetini haiz kimlik belgesi (Kaynak: **MEBUA**)

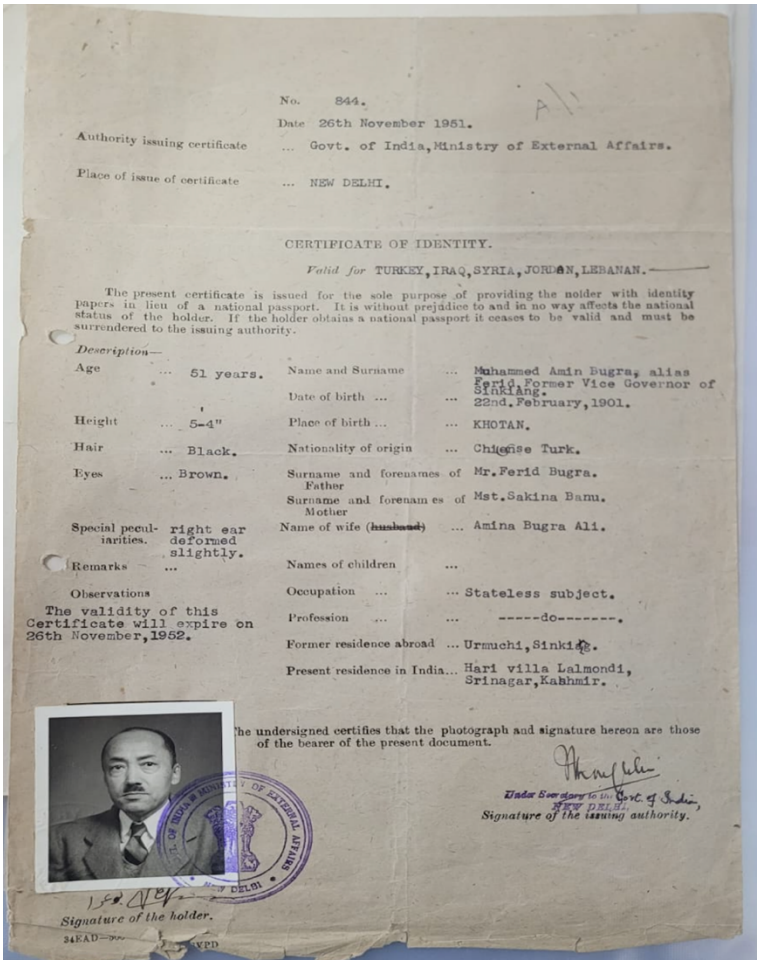

No. 844.
Date 26th November 1951.

Authority issuing certificate ... Govt. of India, Ministry of External Affairs.

Place of issue of certificate ... NEW DELHI.

CERTIFICATE OF IDENTITY.

Valid for TURKEY, IRAQ, SYRIA, JORDAN, LEBANAN.

The present certificate is issued for the sole purpose of providing the holder with identity papers in lieu of a national passport. It is without prejudice to and in no way affects the national status of the holder. If the holder obtains a national passport it ceases to be valid and must be surrendered to the issuing authority.

Description—

Age ... 51 years.
Height ... 5-4"
Hair ... Black.
Eyes ... Brown.
Special peculiarities. ... right ear deformed slightly.
Remarks ...

Observations
The validity of this Certificate will expire on 26th November, 1952.

Name and Surname ... Muhammed Amin Bugra, alias Ferid, Former Vice Governor of Sinkiang.
Date of birth ... 22nd. February, 1901.
Place of birth ... KHOTAN.
Nationality of origin ... Chinese Turk.
Surname and forenames of Father ... Mr. Ferid Bugra.
Surname and forenames of Mother ... Mst. Sakina Banu.
Name of wife (~~husband~~) ... Amina Bugra Ali.
Names of children ...
Occupation ... ... Stateless subject.
Profession ... ... -----do-------.
Former residence abroad ... Urmuchi, Sinkiang.
Present residence in India ... Hari villa Lalmondi, Srinagar, Kashmir.

The undersigned certifies that the photograph and signature hereon are those of the bearer of the present document.

Under Secretary to the Govt. of India, NEW DELHI.
Signature of the issuing authority.

Signature of the holder.

Görsel 3.3: M.E.Buğra'nın Kartvizitleri (Kaynak: **MEBUA**)

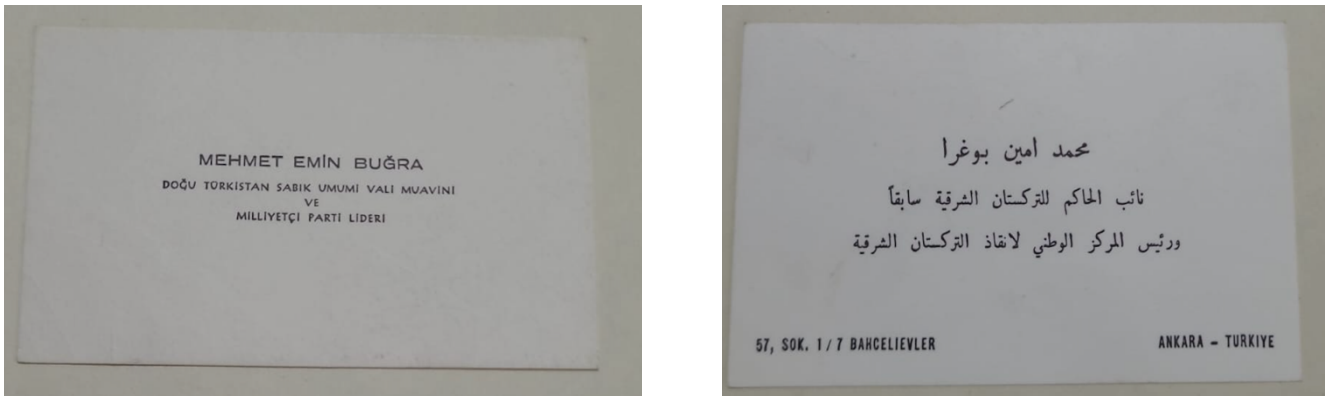

Görsel 3.4: M.E.Buğra'nın Günlüklerinden (Kaynak: **MEBUA)**

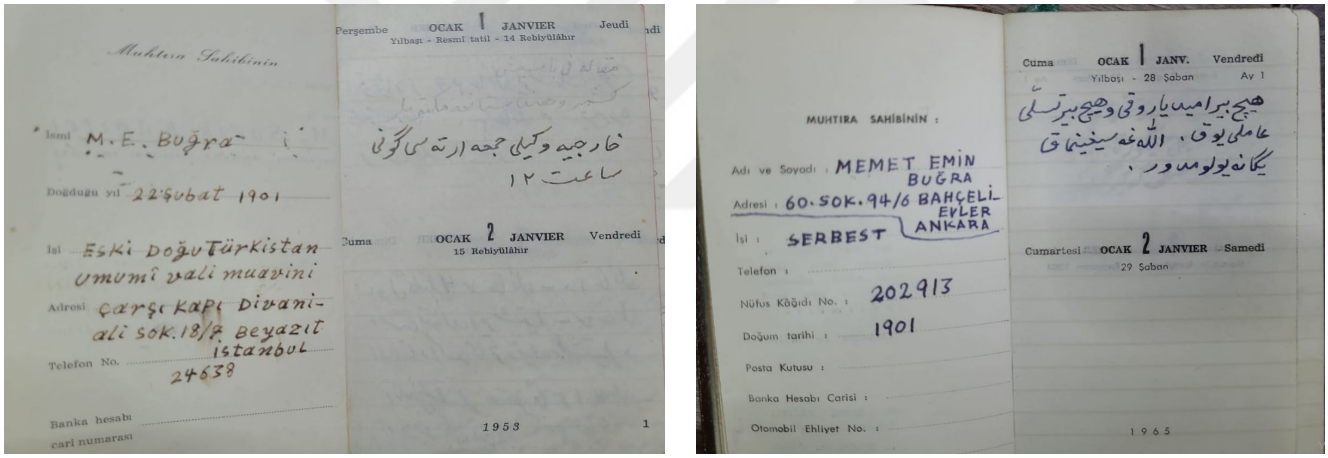

M.E.Buğra'nın 1953 -1965 yıllarına ait 13 adet küçük boy günlükleri mevcuttur. Yukarıdaki görseller bunlardan iki tanesinin şahsî bilgileri içeren ilk sayfalarının görüntüleridir. 1953 İstanbul bilgileri kayıtlı günlüğün işi kısmında "Eski Doğu Türkistan Umumi Vali Muavini" ve sağ tarafında 1 Ocak tarihli kısımda "Hariciye Vekili Cumartesi Küni(Günü) Saat 12" yazarken, soldaki 1965 Ankara bilgileri kayıtlısında ise işi kısmında "Serbest" ve sağındaki 1 Ocak tarihli kısımda *"Hiç bir ümid yaruki ve hiçbir teselli a'mali yok. Allah'ğa sığınmak yegane yolumdur."* yazması son derece düşündürücüdür.

Görsel 3.5: M.E.Buğra'nın Eserlerine Dair İngilizce Bir Belge (Kaynak: **MEBUA**)

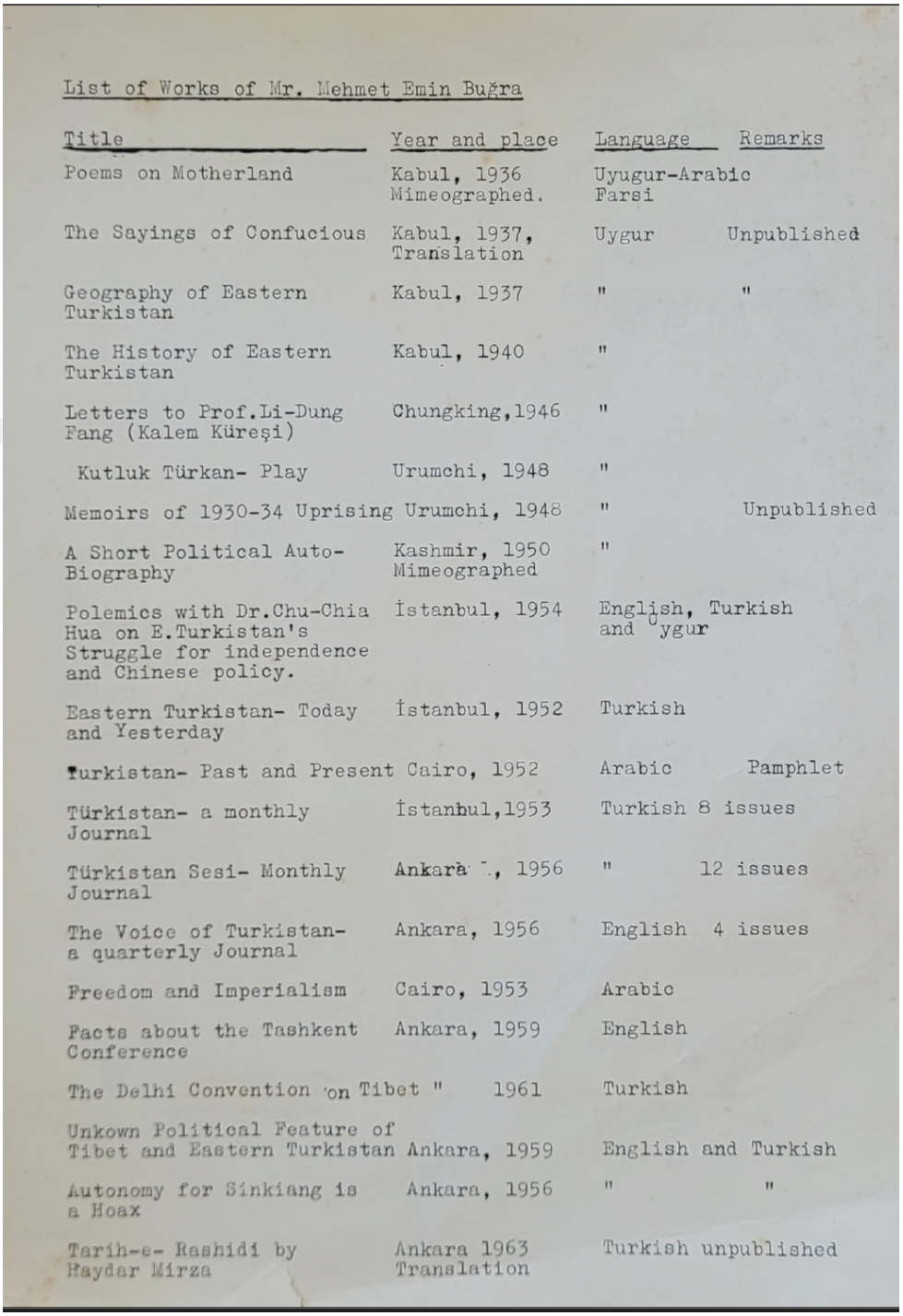

List of Works of Mr. Mehmet Emin Buğra

Title	Year and place	Language	Remarks
Poems on Motherland	Kabul, 1936 Mimeographed.	Uyugur-Arabic Farsi	
The Sayings of Confucious	Kabul, 1937, Translation	Uygur	Unpublished
Geography of Eastern Turkistan	Kabul, 1937	"	"
The History of Eastern Turkistan	Kabul, 1940	"	
Letters to Prof.Li-Dung Fang (Kalem Küreşi)	Chungking,1946	"	
Kutluk Türkan- Play	Urumchi, 1948	"	
Memoirs of 1930-34 Uprising	Urumchi, 1948	"	Unpublished
A Short Political Auto-Biography	Kashmir, 1950 Mimeographed	"	
Polemics with Dr.Chu-Chia Hua on E.Turkistan's Struggle for independence and Chinese policy.	İstanbul, 1954	English, Turkish and Uygur	
Eastern Turkistan- Today and Yesterday	İstanbul, 1952	Turkish	
Turkistan- Past and Present	Cairo, 1952	Arabic	Pamphlet
Türkistan- a monthly Journal	İstanbul,1953	Turkish	8 issues
Türkistan Sesi- Monthly Journal	Ankara [illegible], 1956	"	12 issues
The Voice of Turkistan- a quarterly Journal	Ankara, 1956	English	4 issues
Freedom and Imperialism	Cairo, 1953	Arabic	
Facts about the Tashkent Conference	Ankara, 1959	English	
The Delhi Convention on Tibet	1961	Turkish	
Unkown Political Feature of Tibet and Eastern Turkistan	Ankara, 1959	English and Turkish	
Autonomy for Sinkiang is a Hoax	Ankara, 1956	"	"
Tarih-e- Rashidi by Haydar Mirza	Ankara 1963 Translation	Turkish	unpublished

Kim tarafından ve hangi tarihte daktilo edildiği tespit edilememiştir. MEBUA'da Buğra'nın otobiyografisine dair İngilizce daktilo edilmiş 3 sayfalık bir metnin arkasına iliştirilmiş halde bulanan belgeyi, Buğra'nın pek bilinmeyen bazı çalışmalarına dair önemli bir kayıt olarak değerlendirmek mümkündür. Özellikle Kabil, 1937 tarihli ve "unpublished/yayınlanmamış" notuyla listelenen tercüme çalışması *"The Saying of Confucious/ Konfiçyüs'ün Sözleri"* adlı çalışma gibi listede Buğra'nın eserlerine dair ilk defa karşılaştığımız bilgiler de mevcuttur. Bununla birlikte yine yukarda listede görülen *"Memoirs of 1930-34 Uprising/1930-34 Ayaklanma (Mücadele) Hatıraları"* adlı çalışma da arşivlerde tespit edilememiştir.

Görsel 3.6: M.E.Buğra'nın Neseb Şeçeresi (Kaynak: **MEBUA)**

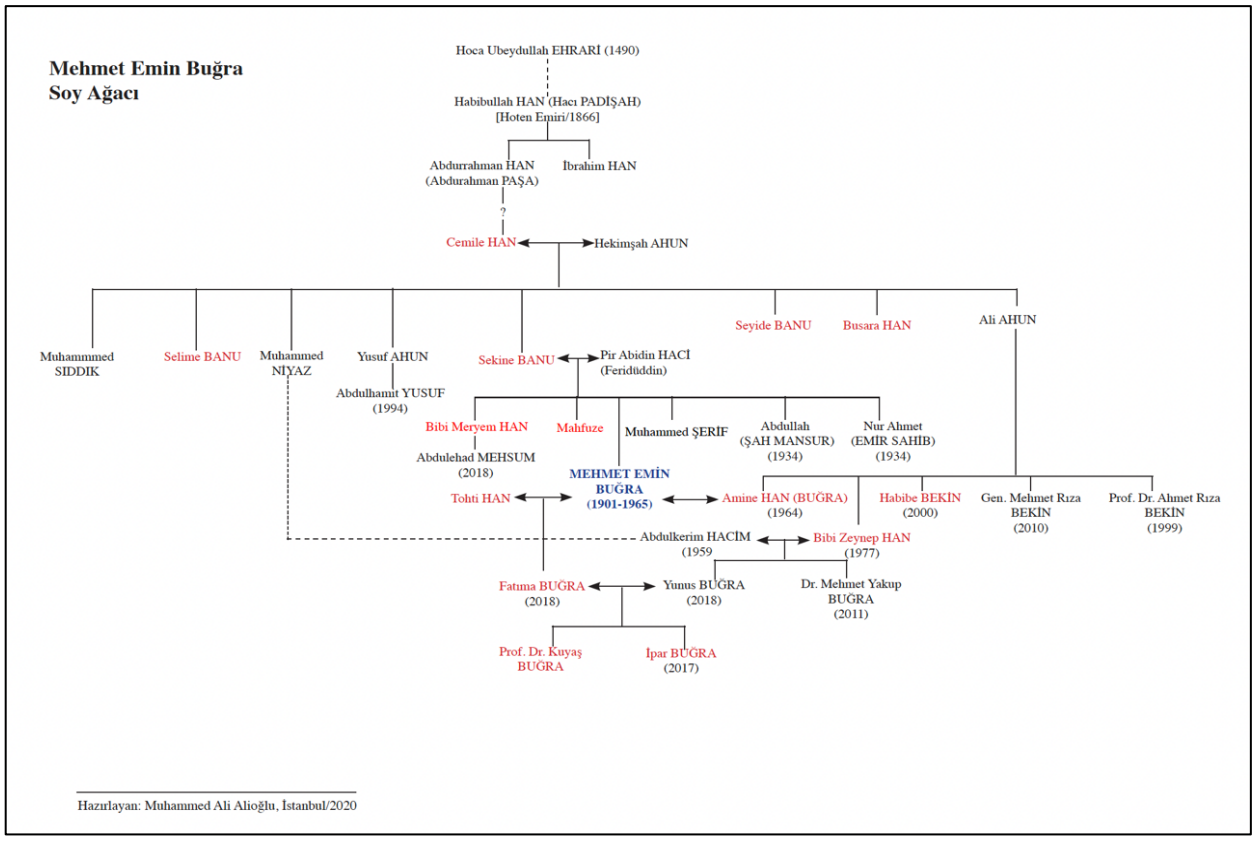

Görsel 3.7: M.E.Buğra'nında Yer Aldığı Mehmet Yakup Buğra'nın Hazırladığı "Soy Ağacımız" Adlı 15.3.1999 Tarihli Tablo (Kaynak: **MEBUA)**

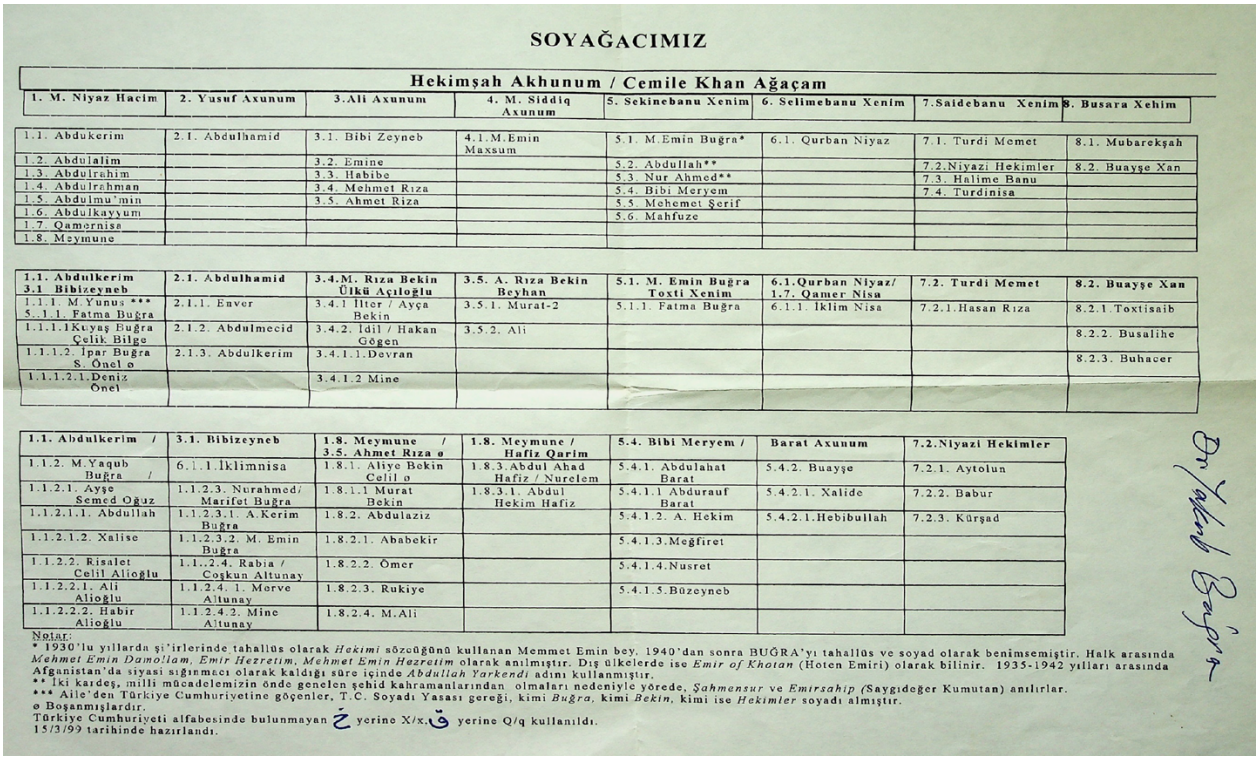

SOYAĞACIMIZ

Hekimşah Akhunum / Cemile Khan Ağaçam

1. M. Niyaz Hacim	2. Yusuf Axunum	3.Ali Axunum	4. M. Siddiq Axunum	5. Sekinebanu Xenim	6. Selimebanu Xenim	7.Saidebanu Xenim	8. Busara Xehim
1.1. Abdukerim	2.1. Abdulhamid	3.1. Bibi Zeyneb	4.1.M.Emin Maxsum	5.1. M.Emin Buğra*	6.1. Qurban Niyaz	7.1. Turdi Memet	8.1. Mubarekşah
1.2. Abdulalim		3.2. Emine		5.2. Abdullah**		7.2.Niyazi Hekimler	8.2. Buayşe Xan
1.3. Abdulrahim		3.3. Habibe		5.3. Nur Ahmed**		7.3. Halime Banu	
1.4. Abdulrahman		3.4. Mehmet Rıza		5.4. Bibi Meryem		7.4. Turdinisa	
1.5. Abdulmu'min		3.5. Ahmet Rıza		5.5. Mehemet Şerif			
1.6. Abdulkayyum				5.6. Mahfuze			
1.7. Qamernisa							
1.8. Meymune							

1.1. Abdulkerim 3.1 Bibizeyneb	2.1. Abdulhamid	3.4.M. Rıza Bekin Ülkü Açıloğlu	3.5. A. Rıza Bekin Beyhan	5.1. M. Emin Buğra Toxti Xenim	6.1.Qurban Niyaz/ 1.7. Qamer Nisa	7.2. Turdi Memet	8.2. Buayşe Xan
1.1.1. M.Yunus *** 5..1.1. Fatma Buğra	2.1.1. Enver	3.4.1 İlter / Ayça Bekin	3.5.1. Murat-2	5.1.1. Fatma Buğra	6.1.1. İklim Nisa	7.2.1.Hasan Rıza	8.2.1 Toxtisaib
1.1.1.1Kuyaş Buğra Çelik Bilge	2.1.2. Abdulmecid	3.4.2. İdil / Hakan Gögen	3.5.2. Ali				8.2.2. Busalihe
1.1.1.2. İpar Buğra S. Önel ø	2.1.3. Abdulkerim	3.4.1.1.Devran					8.2.3. Buhacer
1.1.1.2.1.Deniz Önel		3.4.1.2 Mine					

1.1. Abdulkerim /	3.1. Bibizeyneb	1.8. Meymune / 3.5. Ahmet Rıza ø	1.8. Meymune / Hafiz Qarim	5.4. Bibi Meryem /	Barat Axunum	7.2.Niyazi Hekimler
1.1.2. M.Yaqub Buğra /	6.1.1.İklimnisa	1.8.1. Aliye Bekin Celil ø	1.8.3.Abdul Ahad Hafiz / Nurelem	5.4.1. Abdulahat Barat	5.4.2. Buayşe	7.2.1. Aytolun
1.1.2.1. Ayşe Semed Oğuz	1.1.2.3. Nurahmed/ Marifet Buğra	1.8.1.1 Murat Bekin	1.8.3.1. Abdul Hekim Hafiz	5.4.1.1 Abdurauf Barat	5.4.2.1. Xalide	7.2.2. Babur
1.1.2.1.1. Abdullah	1.1.2.3.1. A.Kerim Buğra	1.8.2. Abdulaziz		5.4.1.2. A. Hekim	5.4.2.1.Hebibullah	7.2.3. Kürşad
1.1.2.1.2. Xalise	1.1.2.3.2. M. Emin Buğra	1.8.2.1. Ababekir		5.4.1.3.Meğfiret		
1.1.2.2. Risalet Celil Alioğlu	1.1..2.4. Rabia / Coşkun Altunay	1.8.2.2. Ömer		5.4.1.4.Nusret		
1.1.2.2.1. Ali Alioğlu	1.1.2.4. 1. Merve Altunay	1.8.2.3. Rukiye		5.4.1.5.Büzeyneb		
1.1.2.2.2. Habir Alioğlu	1.1.2.4.2. Mine Altunay	1.8.2.4. M.Ali				

Notar:
* 1930'lu yıllarda şi'irlerinde tahallüs olarak *Hekimî* sözcüğünü kullanan Memmet Emin bey, 1940'dan sonra BUĞRA'yı tahallüs ve soyad olarak benimsemiştir. Halk arasında *Mehmet Emin Damollam, Emir Hezretim, Mehmet Emin Hezretim* olarak anılmıştır. Dış ülkelerde ise *Emir of Khotan* (Hoten Emiri) olarak bilinir. 1935-1942 yılları arasında Afganistan'da siyasi sığınmacı olarak kaldığı süre içinde *Abdullah Yarkendi* adını kullanmıştır.
** İki kardeş, milli mücadelemizin önde gelenlerinden şehid kahramanlarından olmaları nedeniyle yörede, *Şahmensur* ve *Emirsahip* (Saygıdeğer Kumutan) anılırlar.
*** Aile'den Türkiye Cumhuriyetine göçenler, T.C. Soyadı Yasası gereği, kimi *Buğra*, kimi *Bekin*, kimi ise *Hekimler* soyadı almıştır.
ø Boşanmışlardır.
Türkiye Cumhuriyeti alfabesinde bulunmayan Ƶ yerine X/x, ق yerine Q/q kullanıldı.
15/3/99 tarihinde hazırlandı.

Dr. Yakub Buğra

Ek4: M.E. Buğra'nın Siyasî ve İlmî/Kültürel Faaliyetlerine Dair Bazı Belgeler

Görsel 4.1.: 1933 Hoten Hükümeti Kumaş Para (Kaynak:**MEBUA**)

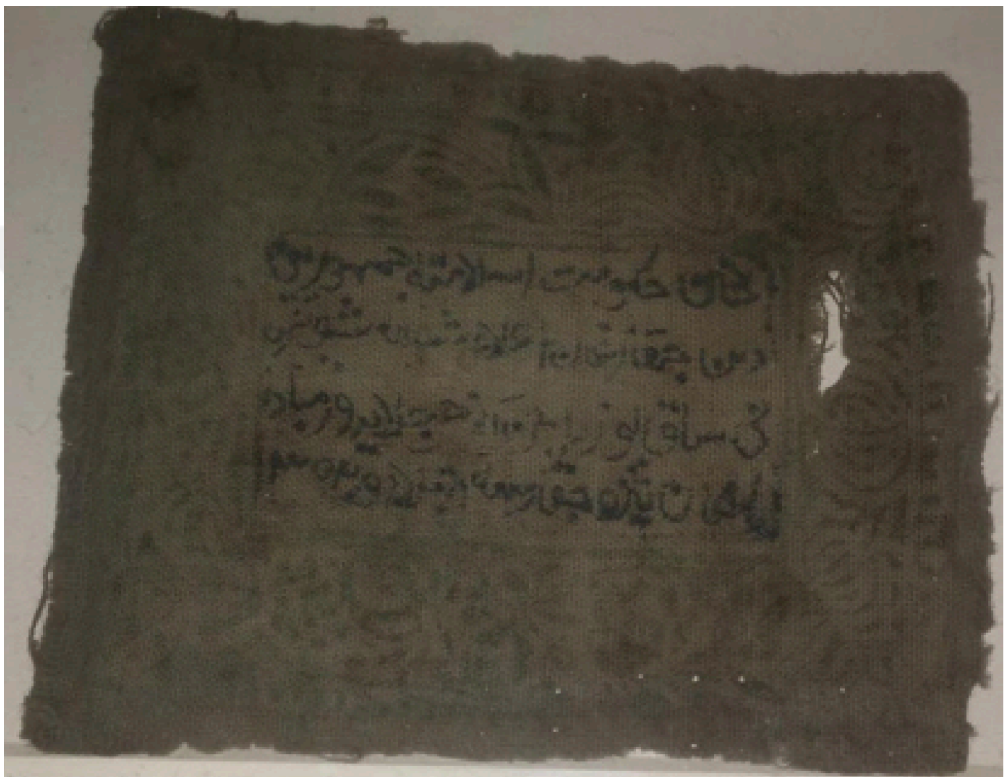

Doğu Türkistan'a 2012'de en son yasaklanmadan önce gittiğimiz bir seyahatte. Hoten şehrinde M.E.Buğra'nın da akrabalarından olan Abdulhamit Yusuf'un (Bkz. Şema 3.1) oğlu tarafından bize emanet edilmiş ve *"Bu kumaş para 1933 Hoten İslam Cumhuriyeti zamanında çıkarılan ve babamın arşivinde bulduğum bir parçadır. Bunu size emanet ediyorum."* diyerek tarafımıza takdim edilmişti. Hoten'de sıklıkla kullanılan bir pamuklu kumaşa işlenmiş 8cmx6cm ebatlarında bir parçadır. Okuyabildiğimiz kadarıyla üst ve ikinci sıranın bir kısmında şunlar yazmaktadır: *"Hoten Hükümet-i İslâmiye Cumhuriyesidin çıkarilğan…"*

Görsel 4.2.: Altay Dergisi Özel Sayısı: Çunking, S.10, Kasım 1944 (Kaynak:**MEBUA**)

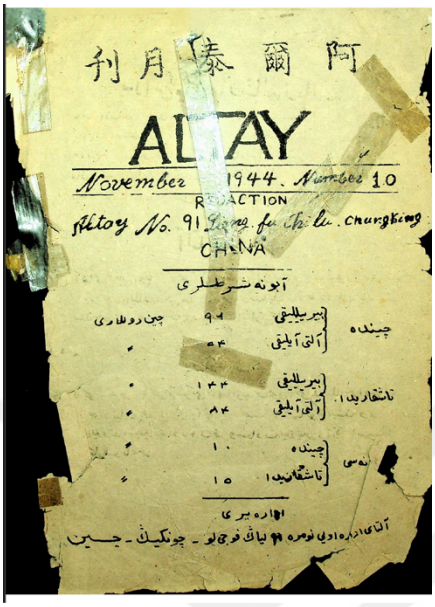

Derginin ön ve arka kapak görselleri. Ön kapakta (sağdaki görsel) *"Fevka'l-âde San/Özel Sayı"* yazmaktadır. Aylık yayınlanan dergi "Üç Efendiler"in siyasî ve kültürel faaliyetlerinin süreçlerini takip ve değerlendirme adına oldukça önemli tarihi veriler içermektedir. Kapaklarında 3 farklı alfabenin kullanılıyor olması da manidardır.

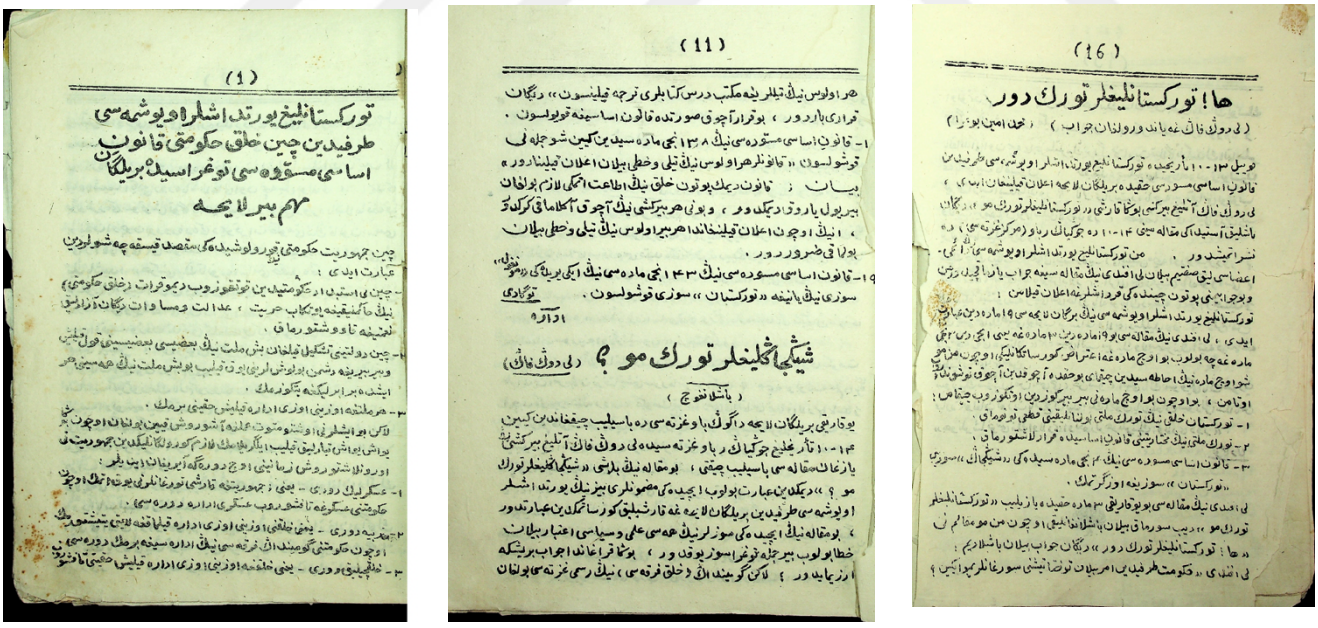

Sayfa (1) Makele Başlığı: *"Türkistanliğ Yurtdaşlar Uyuşması Tarafidin Çin Hükümeti Kanûn-i E.sâsî Müsveddesi Toğrasida Berilgan Mühim bir Layiha"* yazılıdır. Sayfa (11): Liu Dung Fang'ın makale başlığında "*Şincanğliğlar Türk mü?"* yazılıdır. Sayfa (16): M.E.Buğra'nın makalesi başlığı ise: *"Ha! Türkistanliğlar Türkdür"* yazılıdır. Görüldüğü gibi bu özel sayı meşhur "Kalem Küşeri" metinlerinin tefrikalarının yer aldığı bir özel sayıdır.

Görsel 4.3.: Türkistan (Mayıs-1954), Türkistan -Sesi- (Temmuz-1956) Dergilerinin Kapak ve İlk Sayfalarından Örnekler (Kaynak:**MEBUA**)

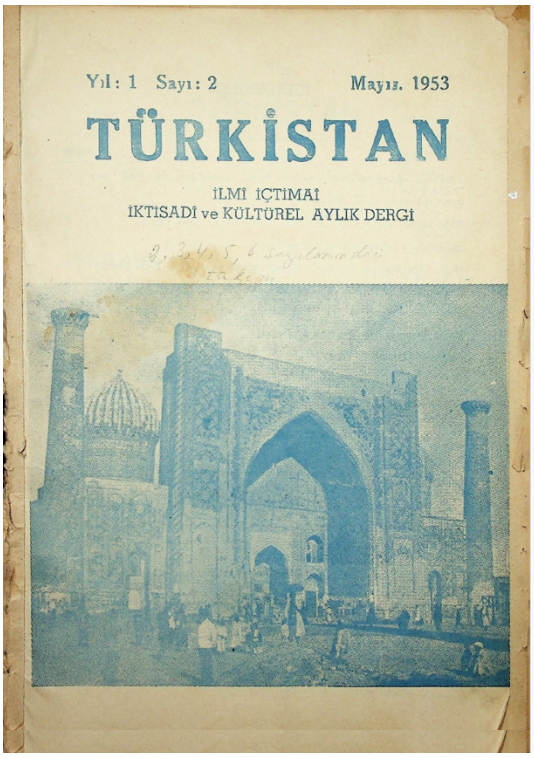

Yıl: 1 Sayı: 2 Mayıs. 1953

TÜRKİSTAN

İLMÎ İÇTİMAÎ
İKTİSADÎ ve KÜLTÜREL AYLIK DERGİ

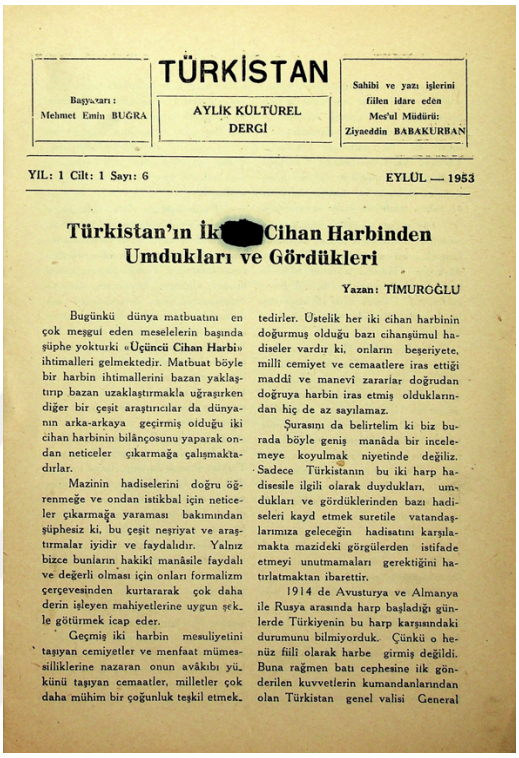

TÜRKİSTAN

Başyazarı: Mehmet Emin BUĞRA

AYLIK KÜLTÜREL DERGİ

Sahibi ve yazı işlerini fiilen idare eden Mes'ul Müdürü: Ziyeddin BABAKURBAN

YIL: 1 Cilt: 1 Sayı: 6 EYLÜL — 1953

Türkistan'ın İk[redacted]Cihan Harbinden Umdukları ve Gördükleri

Yazan: TİMUROĞLU

Bugünkü dünya matbuatını en çok meşgul eden meselelerin başında şüphe yokturki «Üçüncü Cihan Harbi» ihtimalleri gelmektedir. Matbuat böyle bir harbin ihtimallerini bazan yaklaştırıp bazan uzaklaştırmakla uğraşırken diğer bir çeşit araştırıcılar da dünyanın arka-arkaya geçirmiş olduğu iki cihan harbinin bilânçosunu yaparak ondan neticeler çıkarmağa çalışmaktadırlar.

Mazinin hadiselerini doğru öğrenmeğe ve ondan istikbal için neticeler çıkarmağa yaraması bakımından şüphesiz ki, bu çeşit neşriyat ve araştırmalar iyidir ve faydalıdır. Yalnız bizce bunların hakikî manâsile faydalı ve değerli olması için onları formalizm çerçevesinden kurtararak çok daha derin işleyen mahiyetlerine uygun şekle götürmek icap eder.

Geçmiş iki harbin mesuliyetini taşıyan cemiyetler ve menfaat mümessilliklerine nazaran onun avâkıbı yükünü taşıyan cemaatler, milletler çok daha mühim bir çoğunluk teşkil etmektedirler. Üstelik her iki cihan harbinin doğurmuş olduğu bazı cihanşümul hadiseler vardır ki, onların beşeriyete, millî cemiyet ve cemaatlere iras ettiği maddî ve manevî zararlar doğrudan doğruya harbin iras etmiş olduklarından hiç de az sayılamaz.

Şurasını da belirtelim ki biz burada böyle geniş manâda bir incelemeye koyulmak niyetinde değiliz. Sadece Türkistanın bu iki harp hadisesile ilgili olarak duydukları, umdukları ve gördüklerinden bazı hadiseleri kayd etmek suretile vatandaşlarımıza geleceğin hadisatını karşılamakta mazideki görgülerden istifade etmeyi unutmamaları gerektiğini hatırlatmaktan ibarettir.

1914 de Avusturya ve Almanya ile Rusya arasında harp başladığı günlerde Türkiyenin bu harp karşısındaki durumunu bilmiyorduk. Çünkü o henüz fiili olarak harbe girmiş değildi. Buna rağmen batı cephesine ilk gönderilen kuvvetlerin kumandanlarından olan Türkistan genel valisi General

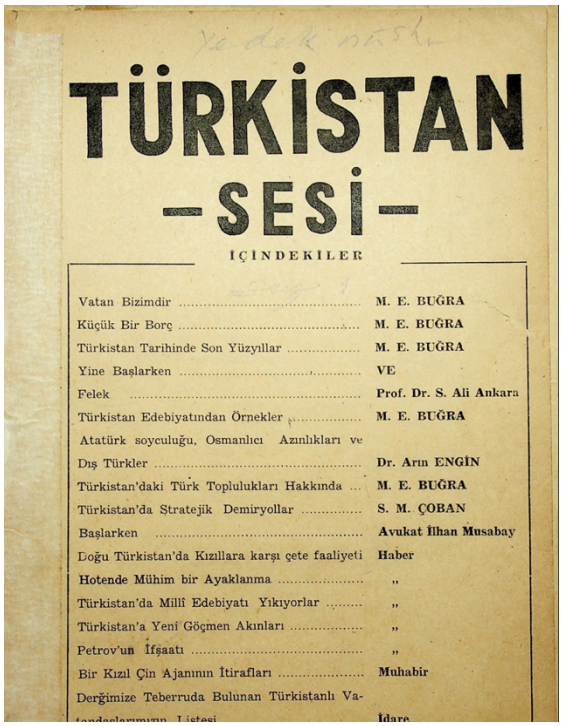

TÜRKİSTAN
-SESİ-

İÇİNDEKİLER

Vatan Bizimdir	M. E. BUĞRA
Küçük Bir Borç	M. E. BUĞRA
Türkistan Tarihinde Son Yüzyıllar	M. E. BUĞRA
Yine Başlarken	VE
Felek	Prof. Dr. S. Ali Ankara
Türkistan Edebiyatından Örnekler	M. E. BUĞRA
Atatürk soyculuğu, Osmanlıcı Azınlıkları ve Dış Türkler	Dr. Arın ENGİN
Türkistan'daki Türk Toplulukları Hakkında	M. E. BUĞRA
Türkistan'da Stratejik Demiryollar	S. M. ÇOBAN
Başlarken	Avukat İlhan Musabay
Doğu Türkistan'da Kızıllara karşı çete faaliyeti	Haber
Hotende Mühim bir Ayaklanma	„
Türkistan'da Millî Edebiyatı Yıkıyorlar	„
Türkistan'a Yeni Göçmen Akınları	„
Petrov'un İfşaatı	„
Bir Kızıl Çin Ajanının İtirafları	Muhabir
Derğimize Teberruda Bulunan Türkistanlı Vatandaşlarımızın Listesi	İdare

6117-1

İmtiyaz Sahibi ve Mesul Müdürü Mehmet Emin BUĞRA

TÜRKİSTAN SESİ

AYLIK İlmi ve Kültürel DERGİ

YIL : 1 SAYI : 1 TEMMUZ 1956

KÜÇÜK BIR BORÇ

M. E. BUĞRA

Bilindiği üzere Türkistan baştan başa demirperdeyle çevrilmiş bulunmaktadır. Yâni Türkistanda yaşamakta olan 35 milyonu aşan Türk ahali, siyasetçe olduğu gibi kültürçe, iktisatça, sosyal hayatça ve hatta bir devlete ya bir millete ve yahut ta bir muhite bağlanıp kalmaması ve mutlak hür olması lâzım gelen ilim ve fikirce de esir ve mahpustur. Türkistanda her şey müstevli kuvvetindir. Hiç bir Türkistanlı siyasetten, sosyal hayattan, millî kültürden, iktisadî durumdan ve hiç bir şeyden Türkistanlı olarak konuşamaz ve yazı yazamaz. Söz söyliyen ve yahut bir şey yazan varsa ancak Kremlin ve Pekindeki istilâ başkumandanlarının kölesi olarak söyler ve ancak onların dikte ettiklerini yazar. Hür dil ve hür kalem Türkistanda yaşamak hakkına malik değildir. Bu sebeple oradan dünyaya bir sesin gelmesine imkân yoktur.

Dünyada "Ben de varım,, sesini yükseltemeyen bir kişinin var olduğu bilinmediği gibi "Biz de varız,, gürültüsünü çıkarmak fırsatını ve yahut imkânını bulamıyan bir esir milletin de dünya muvacehesinde meçhul kalması da maalesef yadırganacak bir şey değildir.

Bu acı gerçeklere karşı Türkistan Türklerinin iki asırdan bu yana yaptıkları sürekli mücadelelerin ve bu yolda verdikleri milyonlarca kurbanların da dünyaca hemen hemen meçhul kalması veyahutta dünyanın duygusunda hiç bir tesir bırakmaması derin yaralarımızı bir daha derinleştirmektedir. Hattâ bir takım gözlerin, Türkistan Türklerine **tarihi kahramanlık hassasını artık tarihe bırakmış, esarete alışmış ve koyun sürüsü haline dönmüş** bir milletmiş gibi bakması, yaralarımıza tuz ekmektedir.

Görsel 4.5.: Hicaz Kurultayı (Taif-1954) Sonuç Bildirgesi Mahiyetindeki "Vekillikname/Vekâletname" Vesikası (Kaynak:**MEBUA**)

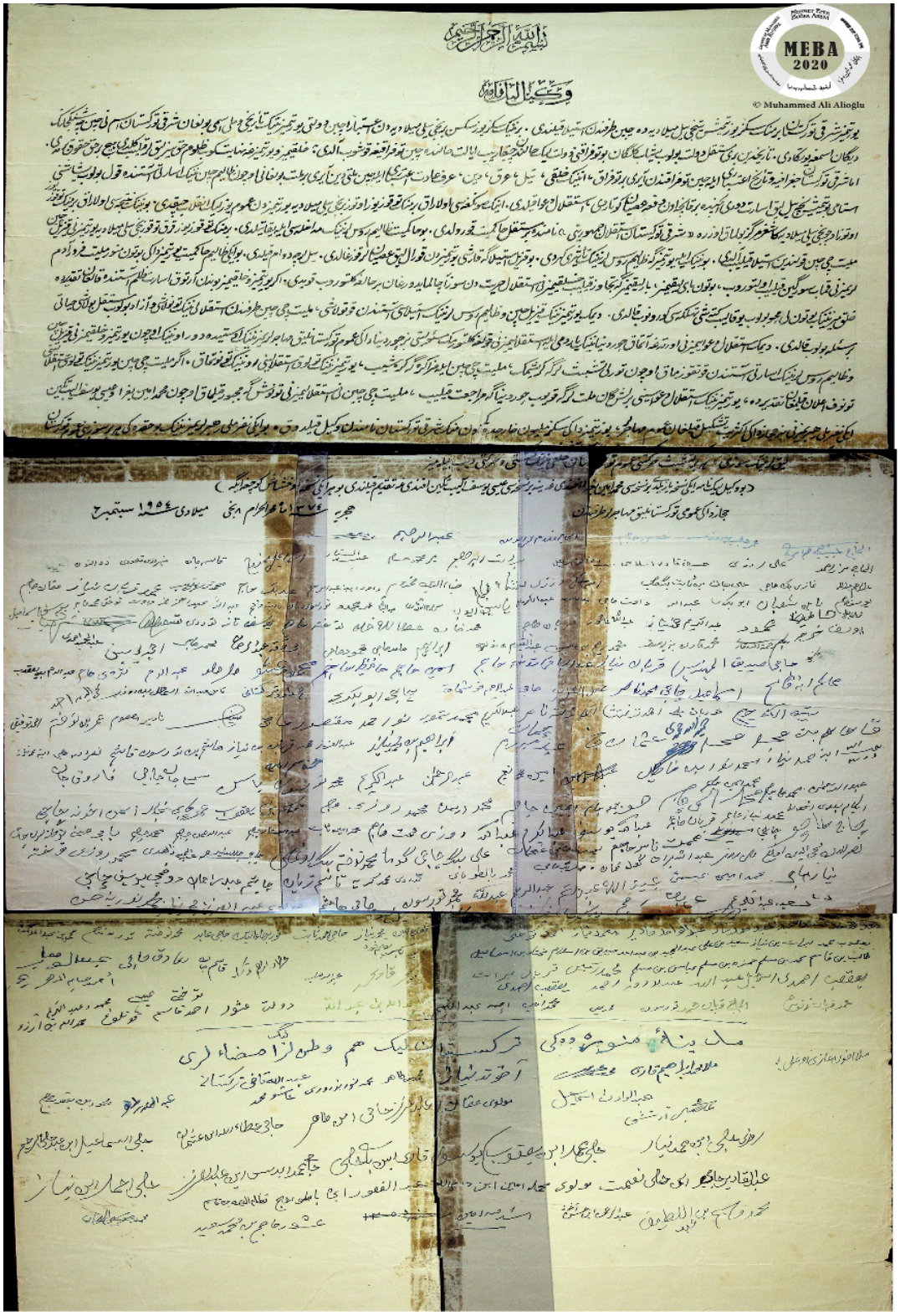

Ek5: M.E. Buğra'nın Siyasî Hayatının Farklı Dönemlerine Ait Fotoğraflar

(Bu Ek5'deki görseller, Yunus Buğra'nın hazırladığı (Ankara, 2005) dijital arşivdeki "**MEBUK**, 1.10 (Türkçe)" başlıklı klasörden istifade edilerek hazırlanan ve M.E.Buğra'nın vefatının 50.yılı münasebetiyle gerçekleştirilen uluslararası sempozyumda sergilenen "**Fotoğrafların Dilinden M.E.Buğra**, haz. M.Ali Alioğlu, İstanbul, DTV Vakfı, 2005" adlı çalışmadan alınmıştır.)

Görsel 5.1.: Portreler

MEHMET EMİN BUĞRA'NIN MÜCADELE HAYATININ
FARKLI DÖNEMLERİNİ YANSITAN PORTRELERİ
مۇھەممەد ئەمىن بۇغرانىڭ كۈرەش بىلەن ئۆتكەن
ھاياتىدىن كۆرۈنۈشلەر

Doğu Türkistan'ın kurtuluşu için silahlı mücadele veren Mücahid Emir Hazretim / Hoten Emiri MUHAMMED EMİN.
1933 HOTEN

شەرقىي تۈركىستان مۇستەقىللىق يولىدىكى قوراللىق مۇجاھىد، مۇدەررىس، ئەمىر ھەزرىتىم، خوتەن ئەمىرى
مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا
خوتەن 1933

Siyasi mülteci, tarihçi, yazar, şair MEHMET EMİN BUĞRA (Afganistan'da kaldığı sürece kullandığı müstear adıyla "Abdullah Khan Yarkendi")
1938 KÂBİL

سياسىي پاناھلانغۇچى، ئەدىب، شائىر مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا
ئافغانىستاندا ئىشلەتكەن تىسمى
ئابدۇللاھ ياركەندى
كابۇل 1938

Doğu Türkistan Yerel Yönetim döneminde İmar Bakanı olduğu yıllarda MEHMET EMİN BUĞRA
1945 ÜRÜMÇİ

شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيتى بىرلەشمە ھۆكۈمىتىدە تەمىرات نازارىتىنىڭ نازىرى بولۇپ ۋەزىپە ئۆتەۋاتقان مەزگىلى.
ئۈرۈمچى 1945

Doğu Türkistan'ın Kurtuluşu için Siyasal Eylemci, devlet adamı ve yazar MEHMET EMİN BUĞRA, 1947 ÜRÜMÇİ

شەرقىي تۈركىستان مۇستەقىللىق يولىدىكى سياسىي كۆرەشچى، دۆلەت ئەربابى ۋە يازغۇچى
مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا
ئۈرۈمچى 1947

Siyasi mülteci, yazar ve fikir adamı MEHMET EMİN BUĞRA,
1954 MEKKE

سياسى پاناھلانغۇچى، يازغۇچى ۋە مۇتەپەككۇر
مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا
مەككە.1954

Siyasi mülteci, yazar ve fikir adamı MEHMET EMİN BUĞRA,
1958 ANKARA

سياسى پاناھلانغۇچى، يازغۇچى ۋە مۇتەپەككۇر
مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا
ئەنقەرە.1958

Görsel 5.2.: 1933-1934: Hoten

Hoten milli kuvvetler komuta heyeti. MEHMET EMİN BUĞRA, askeri birliğin önünde elinde yalın kılıcıyla görülmektedir. (Ravak alanı, İlçi). 1933 HOTEN

خوتەن مىللى ئارمىيە قۇماندانلىق ھەيئىتى، مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا قىسىندىن سۈغۇرۇلغان قىلىچى بىلەن سەپنىڭ ئالدىدا. خوتەن، راۋاق مەيدانى، ئىلچى. 1933

MEHMET EMİN BUĞRA'nın Hoten Milli İnkılap mücadelesi yıllarında şehit düşen kardeşi Emir Nurahmet (Emir Sahib) 1934 YENİSÂR.

مۇھەممەد ئەمىن بۇغرانىڭ خوتەن مىللىي ئىنقىلابىدا شەھىد بولغان ئىنىسى نۇرمۇھەممەد (ئەمىر ساھىپ). 1934- يىلى، يېڭىسار.

3

MEHMET EMİN BUĞRA (sağda siyah cübbeli olan), bir grup önde gelen silah arkadaşlarıyla. Ayakta sağdan birinci kişi yakın akrabası Abdulkerim Hacim (Yunus Buğra ve Merhum Mehmet Yakup Buğra'nın babaları) 1933 HOTEN

مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا (ئوڭ تەرەپتىكى قارا تون كىيىۋالغان كىشى)، ئىنقىلابىقا قاتناشقان بىر تۈركۈم سەپداشلىرى بىلەن بىللە. ئوڭ تەرەپتە ئۆزە تۇرغان بىرىنچى كىشى يېقىن تۇغقىنى ئابدۇلكەرىم ھاجىم (يۇنۇس بۇغرا ۋە مەرھۇم مۇھەممەد ياقۇپ بۇغرانىڭ ئاتىسى). 1933- يىلى، خوتەن.

MEHMET EMİN BUĞRA'nın Hoten Milli İnkılap mücadelesi yıllarında şehit düşen diğer kardeşi Emir Abdullah (Şah Mansur) 1934 KAŞĞAR.

مۇھەممەد ئەمىن بۇغرانىڭ خوتەن مىللىي ئىنقىلابىدا شەھىد بولغان يەنە بىر ئىنىسى ئابدۇللاھ (شاھ مەنسۇر). 1934-يىلى، قەشقەر.

Görsel 5.3: 1943-1949 Yılları (I): Urumçi, Nanking.

MUHAMED EMİN BUĞRA ve İsa Yusuf Alptekin
Buğda Gölü başında,
1946 ÜRÜMÇİ

مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا ئېيسا يۈسۈپ ئالپتېكىن بىلەن
بۇغدا گۆلى بېشىدا
ئۈرۈمچى 1946

Ön sırada soldan sağa:
MEHMET EMİN BUĞRA, Mesud Sabri Baykozi ve Burhan Şehidi. 1946
Biyango, ÜRÜMÇİ.

بىرىنچى رەت سولدىن ئوڭغا:
مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا، مەسئۇد سابىرى بايقوزى ۋە بۇرھان شېھىدى.
بىياڭگو ــ ئۈرمۇچى 1946

6

Kurban Bayramı kutlamaları için bir araya gelen Çin nezdinde İslam ülkeleri Elçileri ile çekilen hatıra fotoğraf. MEHMET EMİN BUĞRA soldan üçüncü sırada.
1947 NIENJING

ئىسلام دۆۋلەتلىرىنىڭ چىندىكى دىپلوماتلىرىنىڭ قۇربان بايرىمىنى قوتلاش مۇراسىمىدە تارتىلغان خاتىرە رەسىم. مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا سولدىن ئۈچۈنچى قاتادا.
نەنجىڭ.1947

Görsel 5.4: 1943-1949 Yılları (II): Nanking, Urumçi, Manas

7

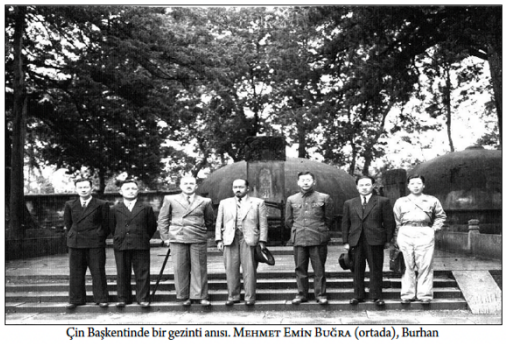

Çin Başkentinde bir gezinti anısı. MEHMET EMİN BUĞRA (ortada), Burhan Şehidi (sağında bastonlu).
1947 NIENJING
چىن پايتەختىدە بىر ساياھەت خاتىرىسى مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا (نوتتۇرىدا) بۇرھان شەھىدى (ئوڭدا ھاسا تۇتۇپ تۇرغان كىشى)
1947-نەنجىڭ

Türkiye Büyükelçiliğinde elçilik mensupları, konuk Doğu Türkistanlı sanatçı topluluğu ile bir arada.
1947 NIENJING
مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا تۈركىيە باش ئەلچىخانىسىدا، ئەلچىخانا مەنسۇپلىرى ۋە شەرقىي تۈركىستانلىق سەنئەتچىلەر تۈسىگى بىلەن بىللە.
1947-نەنجىڭ

8

Çin başkentinden bir hatıra.
MEHMET EMİN BUĞRA, ön sırada sağdan üçüncü.
1947 NIENJING
چىن پايتەختىدە بىر خاتىرىسى.
مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا ئالدىنقى قاتاردا ئوڭدىن ئۈچىنچى
1947-نەنجىڭ

Mehmet Emin BUĞRA (elinde baston), bir av partisinde genç arkadaşlarıyla birlikte. Solunda Polat Kadiri, sağında Dr. Abdurrauf Kanat,
1948 ÜRÜMÇİ
مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا (قولىدا ھاسا تۇتقان كىشى)، ياش دوستلىرى بىلەن بىرلىكتە.سولدا پولات قادىرى، ئوڭدا دوكتۇر ئابدۇررەئۇف قانات .
1948 ئۈرۈمچى

9

MUHAMMED EMİN BUĞRA, İmar Bakanlığı yaptığı yıllarda çekirge afetine karşı yürütülen çalışmaları denetliyor.
1947 MANAS
مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا چىكەتكۇ ئابىنىگە قارشى ئېلىپ بېرىلغان ياتالىيەتلەرنى كۆزدىن كەچۈرمەكتە.1947-يىلى مانادا.

Görsel 5.5: 1950-1951 Yılları: Keşmir-Srinagar

Note on the reverse side of the above photo:

The following couplets composed in Farsi and Turki by M.E. Buğra was presented to P. J. Nehru, the Prime Minister of India on the occasion of his visit to Srinagar, by a deputation "Lester-i-Turkistani refugees in expression of gratitude for the sanctuary granted them by India. Holding the homage banner are Ch. to D. Isa Yusuf Alptekin and M. Memet Buğra.

14th May, 1950. Srinagar Airport.

Keşmir ziyareti sırasında P. J. Nehru'ya, "Şarki Türkistan Muhacirleri" adına sunulan şükran fırtası. I.Y. Alptekin (solda) ve Yunus Buğra (sağda), 1950 Srinagar. (Siyah tashh'ın'in sağ üst köşesinde bulunan imza ve altındaki not Buğra'nın bizzat kendi el yazısıdır.)

کەشمىر سايا‌ھىتى جەريانىدا پ.ج. نەھرۇغا: "تەرقى تۇركستان مۇھاجىرلىرى" نامىدىن تەقدىم قىلىنغان تەشەككۈر بەلگىسىنىڭ يۇقۇرقى تالىپتىكىن (سولدا) بىلەن بۇنۇس بۇغرا (ئوڭدا) ـ 1950 ـ سرىناگار.

(نەپ چۈرسى قارا چىيراختە بىلەن قەلەمدان كۆپ رەحمت تۇسىنگە تەقدىملىنىپ بېرىلغان تۇركچە شېئىرلار بىلەن يانداشكى تەرجىمىلەرنىڭ فارسچە تەرجىمىسى مۇھەممەد ئەمىن بۇغرانىڭ قالىنتۇر.)

1949 sonunda Doğu Türkistan'dan Keşmir'e gelen bir grup muhacir. Oturanlar arasında sağdan 5. Mehmet Emin Buğra, 6. İsa Yusuf Alptekin, 1950 SRİNAGAR

1949.يىلى شەرقىي تۈركستاندىن كەشمىرگە كەلگەن بىر گۇرۇپ مۇھاجىرلار.ئولتۇرغانلاردىن 5.كىشى مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا، 6.كىشى ئىيسا يۈسۈپ تالپتېكىن.يىلى سېرىناگار.1950ـ

Keşmir lideri Şeyh Muhammed Abdullah tarafından önde gelen Doğu Türkistanlı muhacirler onuruna verilen açık-hava resepsiyondan bir görüntü. Sağdan sola: Muhammed Kasım Damollam, Mehmet Emin Buğra, İsa Yusuf Alptekin ve Şeyh Muhammed Abdullah. 1950 Srinagar, KEŞMİR.

كەشمىر لىدېرى شەيخ مۇھەممەد ئابدۇللاھ مۇھەممەد ئەمىن بۇغرانىڭ ھۆرمىتىگە بەرگەن زىياپەتتە. ئوڭدىن سولغا: مۇھەممەد قاسىم دامۇللام، مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا، ئىيسا يۈسۈپ تالپتېكىن ۋە شەيخ مۇھەممەدئابدۇللاھ. سېرىناگار كەشمىر. 1950

1949 sonunda Doğu Türkistan'dan Keşmir'e gelen bir grup muhacir; oturanlar arasında sağdan 3. Mehmet Emin Buğra, 4. İsa Yusuf Alptekin, 1950 SRİNAGAR

1949ـ يىلىنىڭ ئاخىردا شەرقىي تۈركستاندىن كەشمىرگە كەلگەن بىر گۇرۇپ مۇھاجىر.ئولتۇرغانلاردىن: ئوڭدىن 3ـ كىشى مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا،4ـ كىشى ئىيسا يۈسۈپ تالپتېكىن.يىلى سېرىناگار 1950

Soldan sağa: Muhammed Ömer Han, Adurreşit Haci, İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra. 1950 Srinagar, KEŞMİR.

سولدىن ئوڭغا: مۇھەممەد ئۆمەرخان، ئابدۇرەشىد ھاجى، ئىسا يۈسۈپ تالپتېكىن ۋە مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا. 1950 - يىلى، سرىناگار - كەشمىر.

Mehmet Emin Buğra, Keşmir Hükümetince kendisine tahsis edilen konağın bahçesinde 1950 Srinagar, KEŞMİR.

مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا، كەشمىر ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن مەخسۇس تەييارلاپ بېرىلگەن ئۆيىنىڭ بېغىدا. 1950 - يىلى، سرىناگار-كەشمىر.

Görsel 5.6: 1950-1955 Yılları (I): İstanbul, Ankara, Mekke, Kahire, Kudüs

Mehmet Emin Buğra,
Doğu Türkistan ve Doğu Türkistanlı muhacirlerin durumu konusunda gazete muhabirlerine bilgi veriyor,
1952 İSTANBUL.

مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا گېزىت مۇخبىرلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستان ۋە شەرقىي تۈركىستانلىق مۇھاجىرلارنىڭ ئەھۋالى توغرىسىدىكى سوئاللارغا جاۋاب بەرمەكتە. 1952 يىلى، ئىستانبۇل.

Mehmet Emin Buğra,
Doğu Türkistan ve Doğu Türkistanlı muhacirlerin durumu konusunda gazete muhabirlerine bilgi veriyor,
1952 ANKARA.

مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا گېزىت مۇخبىرلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستان ۋە شەرقىي تۈركىستانلىق مۇھاجىرلارنىڭ ئەھۋالى توغرىسىدىكى سوئاللارغا جاۋاب بەرمەكتە. 1952 يىلى، ئەنقەرە.

Mehmet Emin Buğra,
Doğu Türkistan ve Doğu Türkistanlı muhacirlerin durumu konusunda gazete muhabirlerine bilgi veriyor,
1954 MEKKE.

مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا گېزىت مۇخبىرلىرىنىڭ شەرقىي تۈركىستان ۋە شەرقىي تۈركىستانلىق مۇھاجىرلارنىڭ ئەھۋالى توغرىسىدىكى سوئاللارغا جاۋاب بەرمەكتە. 1954 يىلى، مەككە.

Mehmet Emin Buğra, Amerika'nın Sesi Radyosu mikrofonuna Türkistan Türkçesiyle beyanatını okurken. Solunda Yugoslavyalı İbrahim Doluca, sağında Azmi Yayınevi CEO'si İngiliz George McGhee,
1950 KAHİRE

مۇھەممەد ئەمىن بۇغرانىڭ ئامېرىكا ئاۋازى رادىيوسىدا تۈركىستان بايانات ئېلان قىلۋاتقان سۆرىتى. سول تەرىپىدىكى يوگوسلاۋىيەلىك ئىبراھىم دولۇجا، ئوڭ تەرىپىدىكى تەرجىمە George McGhee نەشرىياتىدىن ئىنگلىز
1950- يىلى، قاھىرە.

Oturanlar soldan sağa doğru:
Salih Harb, Said Şamil (Şehy Şamil'in torunu), Şeyh Abdullatif Draz, Mehmet Emin Buğra, Filistin Müftüsü Muhammed Emin Hüseyni, Mübeşşir Han Trazi, 1954 KUDÜS.

ئولتۇرغانلار سولدىن ئوڭغا:سالىھ ھەرب، سەئىد شامىل (شەيخ شامىلنىڭ نەۋرىسى)، شەيخ ئابدۇللەتىيف دراز، مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا، فەلەستىن مۇفتىسى مۇھەممەد ئەمىن ھۇسەينى، مۇبەششىر خان ترازىي، قۇددۇس 1954 .

Görsel 5.7: 1950-1955 Yılları (II): Mekke, Kahire, Kudüs

MEHMET EMIN BUĞRA, Suudi Arabistan'da yerleşik Doğu Türkistanlı hemşehrileriyle birilkte.
1954 MEKKE

مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا، سەئۇدى ئەرەبىستاندىكى شەرقىي تۈركىستانلىقلار بىلەن بىللە. 1954- يىلى، مەككە.

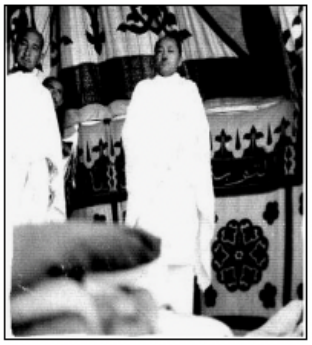

MEHMET EMIN BUĞRA, Hac farizasını ifa ederken.
1954 MEKKE

مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا
ھەج پائالىيىتىدە.
1954- يىلى، مەككە

MEHMET EMIN BUĞRA, eski silah arkadaşı ve yakın dostu Ali Ruzi el-Hotenli ile sohbet ederken.
1954 MEKKE

مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا، كونا سەپدىشى ۋە يېقىن دوستى ئەلى رۇزى ئەل خوتەنىي بىلەن سۆھبەتلەشمەكتە. 1954- يىلى، مەككە.

MEHMET EMIN BUĞRA, Mısır'da yerleşik Türk kökenli dostlarıyla birlikte.
1950 KAHİRE

مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا، مىسىردا ئولتۇراقلىشىپ قالغان تۇركىي خەلقلەردىن بولغان دوستلىرى بىلەن بىللە.
1950- يىلى، قاھىرە.

Marakeş mücahitleri lideri Fuzeyil Vartalani, MEHMET EMIN BUĞRA ve maiyeti, KAHİRE 1950.

ماراكەش مۇجاھىتلىرى رەھبىرى فۇزەيىل ۋەرتەلانىي، سەپداشلىرى ۋە مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا. 1950- يىلى، قاھىرە

Mehmet Emin Buğra ve Rif mücahidi Emir Abdülkerim, KAHİRE 1954.

مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا ۋە ريف مۇجاھىتى ئەمىر ئابدۇلكەرىم. 1954- يىلى، قاھىرە.

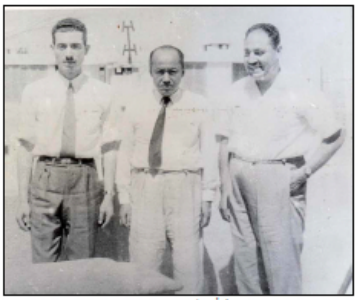

MEHMET EMIN BUĞRA ve Kudüs İslam Konferansı genel sekreter muavini Kemal Şerif (sağda), 1950 KAHİRE

مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا ۋە قۇدۇس ئىسلام قۇرۇلتىيى مۇئاۋىن رەئىسى كەمال شەرىف (ئوڭدا)، 1950- يىلى، قاھىرە.

MEHMET EMIN BUĞRA, Kudüs İslam Konferansı münasebetiyle onuruna verilen bir ziyafette konuşmakta.
KUDÜS 1954.

مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا، قۇدۇس ئىسلام قۇرۇلتىيىدا ئۆزى ئۈچۈن بېرىلگەن كۆتۈرۈلىش زىياپىتىدە سۆز قىلماقتا.1954- يىلى، قۇدۇس.

Görsel 5.8: 1955-1960 Yılları: Hindistan, Yeni Delhi, Lahor, Siyalkot.

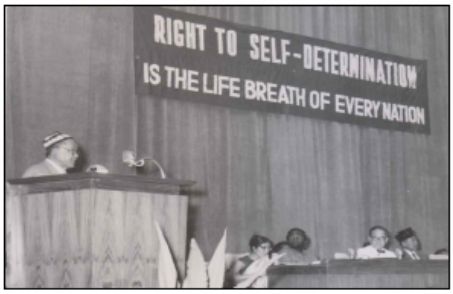

Müstemlekeciliğe Karşı Asya Afrika Halkları Konferansı genel kurulunda Mehmet Emin Buğra, Doğu Türkistan halkı adına konuşmasını yapmaktadır. Nisan 1960 YENİ DELHİ.

مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا «مۇستەملىكىچىلىككە قارشى ئاسىيا – ئافرىقا ئەللىرى قۇرۇلتىيى» دا شەرقىي تۈركىستانلىقلارغا ۋاكالىتەن سۆز قىلماقتا. 1960- يىلى، دېھلى- ھىندىستان.

Buğra ve Alptekin, Asya ve Afrika Halkları Konferansı'nda Pakistan ve Malezya delegeleri ile hatıra fotoğrafında. 1960 YENİ DELHİ

مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا ۋە ئاسىيا يۇسۇف ئالپتېكىن ئاسىيا – ئافرىقا ئەللىرى قۇرۇلتىيىدا پاكىستانلىق ۋە مالايسىيالىق ۋەكىللەر بىلەن بىللە. 1960- يىلى، دېھلى- ھىندىستان.

Müstemlekeciliğe Karşı Asya Afrika Halkları Dayanışma Konferansı komite çalışmalarında Buğra ve Alptekin, 1960 YENİ DELHİ

مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا ۋە ئاسىيا يۇسۇپ ئالپتېكىن مۇستەملىكىچىلىككە قارشى ئاسىيا- ئافرىقا ئەللىرى ھەمكارلىق قۇرۇلتىيى مۇزاكىرىسىدە. 1960- يىلى، دېھلى- ھىندىستان.

Buğra ve Alptekin, Tibet'in manevi lideri Dalay Lama ile birlikte. 1960 Dhramsala, HİNDİSTAN

مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا، دالاي لاما ۋە ئاسىيا يۇسۇپ ئالپتېكىن. 1960- يىلى، دراممسالا، ھىندىستان.

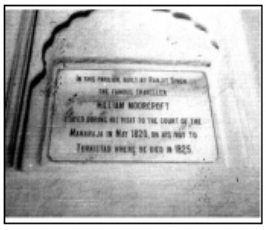

Halk Parkında mermer yapının ön cephe duvarı üzerinde bulunan yukarıdaki yazıtta (kitabede) *"Ünlü seyyah William Moorcroft'in 1820'de D. Türkistan'a giderken burada konakladığı, ve 1825'te D. Türkistan'da öldüğü"* belirtilmektedir. Yazıtta "Türkistan" adının geçmiş olmasını önemseyen M.E.Buğra, yazıtın bulunduğu duvara yaslanarak bu (alttaki) resmi çektirmiştir. 1958 LAHORE

خەلق باغچىسىدكى مەرمەر قۇرۇلۇشنىڭ ئالدى تېمى تۈزىسىدكى يېزىلغان خاتىرىدە «مەشھۇر سەياھ ۋىلىيام مورکروفت (WILLIAM MOORCROFT) 1820- يىلىدىكى شەرقىي تۈركىستان 1825- يىلى شەرقىي تۈركىستاندا سايامغىدە مۇنۇ جايدا جۇنكەن» دەپ يېزىلغان.مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا ۋەپات بولغانلىقى مەلۇم» دەپ يېزىلغان.مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا يۇقۇتكىكى شەرقىي تۈركىستان ئالاقىسىنى ئالاھىدە دىققەت قىلغان ۋە بۇ نامنا يۇلسىپ سۆزىتكە چۈشكەن. 1958- يىلى، لاھۇر

M.E.Buğra, *Pakistan Uluslararası İlişkiler Enstitüsü* Başkanı M. S. Chawdhri ile ayak üstü samimi bir sohbette. 1958 LAHORE.

مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا پاكىستان خەلقئارا مۇناسىۋەتلەر ئىنستىتۇتى مۇدىرى م. س. چاۋدرى بىلەن سۆھبەتلەشمەكتە. 1958- يىلى، لاھۇر.

M.E.Buğra, *Punjab Üniversitesi İslam Araştırmaları Bölümünü* öğretim üyeleri ve öğrencileri arasında. 1958 LAHORE.

مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا پەنجاب ئۇنىۋېرسىتېتى ئىسلام تەتقىقاتى بۆلۈمىدكى ئوقۇتقۇچى ۋە ئوقۇغۇچىلار بىلەن بىللە 1958- يىلى، لاھۇر.

Mehmet Emin Buğra, Pakistan Milli Şairi Muhammed İkbal'i anma töreninde "İkbal ve Türkistan" konulu Urdu'ca konuşmasını yaparken. 1958 SİYALKOT.

مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا پاكىستان مىللىي شائىرى مۇھەممەد ئىقبالنى خاتىرلەش مۇراسىمىدا «ئىقبال ۋە تۈركىستان» ناملىق ئوردۇچە ماقالىسىنى ئوقۇماقتا. 1958- يىلى، سىيالكوت.

Görsel 5.9: 1965: Vefat…

Ebediyete uğurlanırken. Cenaze namazı. 16 Haziran 1965, ANKARA

مۇھەممەد ئەمىن بۇغرانىڭ دەپنە مۇراسىمى. 1965- يىلى 16- ئىيۇن، ئەنقەرە

Mehmet Emin Buğra'nın naaşı camiden cenaze arabasına kadar omuzlar üstünde taşınıyor, 16 Haziran 1965 Anafartalar Caddesi, Ulus, ANKARA.

مۇھەممەد ئەمىن بۇغرانىڭ تاۋۇتى ئامىزى جۇشۇرۇلگەن يەردىن تاۋۇت ماشىنىسى بار يەرگە كۆتۈرۈلۈپ ئېلىپ مېڭىلمىغانغا. 1965- يىلى، ئىيۇن. ئۇلۇس، ئەنقەرە.

Mehmet Emin Buğra'nın naaşı toprağa defnedilirken yakın dostu Prof. Dr. Tahir Çağatay veda konuşması yapmakta., Cebeci Asri Mezarlığı. 16 Haziran 1965, ANKARA

تاهىر چاغاتاي مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا يەرلىكىگە قويۇلۇۋاتقاندا ۋىدالىشىش نۇتقى سۆزلىمەكتە.1965- يىلى 16- ئىيۇن، جەبەجى ئەسرى قەبرىستانلىقى.

Vefatı münasebetiyle Arabistan'da yerleşik hemşehrileri tarafından dünenlenen dua ve nemir. 1965 MEDİNE (üstte) 1965 MEKKE (altta)

مۇھەممەد ئەمىن بۇغرا ۋاپاتىدىن خەۋەر تاپقان سەئۇدى ئەرەبىستانىدىكى شەھرى تۇرگىستانلىقلارنىڭ دۇئا ۋە نەزىر مۇراسىمىدىن بىر كۆرۈنۈش. 1965- يىلى، مەككە.

Yıllar sonra Türkiye'ye gelip kabrini ziyaret eden vefalı hemşehrileri. 1986 (üstte resim), 1998 (altta resim.) Cebeci Asri Mezarlığı, ANKARA

مۇھەممەد ئەمىن بۇغرانىڭ قەبرىسىنى يوقلاپ دۇئا – تىلاۋەت قىلىش ئۈچۈن كەلگەن شەرقى تۈركىستانلىق بىر تۈركۈم كىشىلەرنىڭ خاتىرە سۈرىتى.1986- يىلى (ئۈستىدىكى رەسىم)، 1998- يىلى (ئاستىدىكى رەسىم). جەبەجى ئەسرى قەبرىستانلىقى، ئەنقەرە.

Mehmet Emin Buğra'nın Cebeci Asri Mezarlığı, 200 Ada, 124 nolu parselde yer alan kabrinden bir görünüm.

مۇھەممەد ئەمىن بۇغرانىڭ جەبەجى ئەسرى قەبرىستانلىقىدىكى 200، 124- نۇمۇرلۇق تۇرۇندىكى قەبرىسىدىن بىر كۆرۈنۈش.

Görsel 5.10.: Mersiye ve Veda Konuşması (Kaynak:**MEBUK,** Belge No: 01, 8.01)

M.E.Buğra'nın yakın dostu ve silah arkadaşı Muhammed Kasım Ucatlı'nın yazdığı mersiyedir. Sondan 3. dizede bir tarih düşürme de vardır: *"İşitdi bu musibetni kulağim, İşitiytgaç tarihini (söndü çıragım)"* Parantez içindeki ibarenin ebced hesabı 1385 (h.) yapıyor onuda milâdî karşılığı 1965'dir.

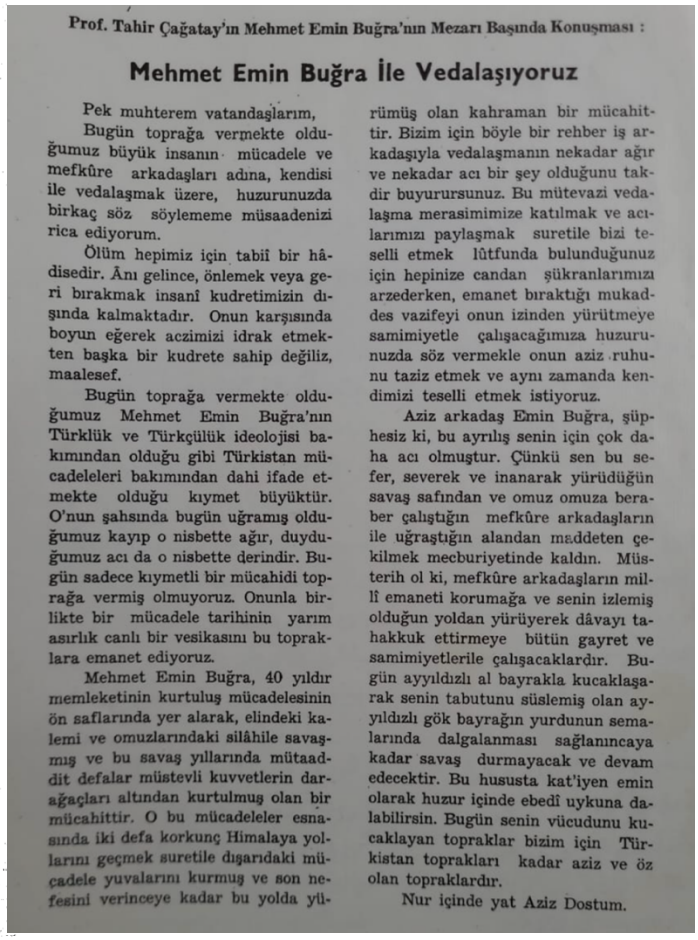

Prof. Tahir Çağatay'ın Mehmet Emin Buğra'nın Mezarı Başında Konuşması :

Mehmet Emin Buğra İle Vedalaşıyoruz

Pek muhterem vatandaşlarım,

Bugün toprağa vermekte olduğumuz büyük insanın mücadele ve mefkûre arkadaşları adına, kendisi ile vedalaşmak üzere, huzurunuzda birkaç söz söylememe müsaadenizi rica ediyorum.

Ölüm hepimiz için tabiî bir hâdisedir. Ânı gelince, önlemek veya geri bırakmak insanî kudretimizin dışında kalmaktadır. Onun karşısında boyun eğerek acizimizi idrak etmekten başka bir kudrete sahip değiliz, maalesef.

Bugün toprağa vermekte olduğumuz Mehmet Emin Buğra'nın Türklük ve Türkçülük ideolojisi bakımından olduğu gibi Türkistan mücadeleleri bakımından dahi ifade etmekte olduğu kıymet büyüktür. O'nun şahsında bugün uğramış olduğumuz kayıp o nisbette ağır, duyduğumuz acı da o nisbette derindir. Bugün sadece kıymetli bir mücahidi toprağa vermiş olmuyoruz. Onunla birlikte bir mücadele tarihinin yarım asırlık canlı bir vesikasını bu topraklara emanet ediyoruz.

Mehmet Emin Buğra, 40 yıldır memleketinin kurtuluş mücadelesinin ön saflarında yer alarak, elindeki kalemi ve omuzlarındaki silâhile savaşmış ve bu savaş yıllarında mütaaddit defalar müstevli kuvvetlerin darağaçları altından kurtulmuş olan bir mücahittir. O bu mücadeleler esnasında iki defa korkunç Himalaya yollarını geçmek suretile dışarıdaki mücadele yuvalarını kurmuş ve son nefesini verinceye kadar bu yolda yürümüş olan kahraman bir mücahittir. Bizim için böyle bir rehber iş arkadaşıyla vedalaşmanın nekadar ağır ve nekadar acı bir şey olduğunu takdir buyurursunuz. Bu mütevazi vedalaşma merasimimize katılmak ve acılarımızı paylaşmak suretile bizi teselli etmek lûtfunda bulunduğunuz için hepinize candan şükranlarımızı arzederken, emanet bıraktığı mukaddes vazifeyi onun izinden yürütmeye samimiyetle çalışacağımıza huzurunuzda söz vermekle onun aziz ruhunu taziz etmek ve aynı zamanda kendimizi teselli etmek istiyoruz.

Aziz arkadaş Emin Buğra, şüphesiz ki, bu ayrılış senin için çok daha acı olmuştur. Çünkü sen bu sefer, severek ve inanarak yürüdüğün savaş safından ve omuz omuza beraber çalıştığın mefkûre arkadaşların ile uğraştığın alandan maddeten çekilmek mecburiyetinde kaldın. Müsterih ol ki, mefkûre arkadaşların millî emaneti korumağa ve senin izlemiş olduğun yoldan yürüyerek dâvayı tahakkuk ettirmeye bütün gayret ve samimiyetlerile çalışacaklardır. Bugün ayyıldızlı al bayrakla kucaklaşarak senin tabutunu süslemiş olan ayyıldızlı gök bayrağın yurdunun semalarında dalgalanması sağlanıncaya kadar savaş durmayacak ve devam edecektir. Bu hususta kat'iyen emin olarak huzur içinde ebedî uykuna dalabilirsin. Bugün senin vücudunu kucaklayan topraklar bizim için Türkistan toprakları kadar aziz ve öz olan topraklardır.

Nur içinde yat Aziz Dostum.

Tahir Çağatay'ın (1902-1984), M.E. Buğra'nın 16 Haziran 1965'de Cebeci Asri Mezarlığında defni esnasında yaptığı nutkudur.